

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

XX. YÜZYILDA SARAY- BABİÂLİ İLİŞKİLERİ

Nesrin DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Yakup KARATAŞ

AĞRI 2021

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yakup KARATAŞ danışmanlığında, Nesrin DOĞAN tarafından hazırlanan bu çalışma, **20/04/2021** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziya ARVAS

İmza:.....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yakup KARATAŞ

İmza:.....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../2021 tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*XX. Yüzyılda Saray- Babıâli İlişkileri*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

AĞRI/ 2021

Nesrin DOĞAN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR	viii
1.1.ÇALIŞMANIN AMACI	viii
1.2.ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	viii
1.3.KAYNAKLAR	viii
KISALTMALAR	x
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ	1
Osmanlı’da “Saray” Kapsamında Güç Rekabetinin Yönetime Etkisi	1

BÖLÜM I

XIX. YÜZYILDA PADİŞAH, REFORM HAREKETLERİ ve BABİÂLİ

1. Reformlar ve Babîâli’nin Doğuşu	8
1.1. Sultan III. Selim Dönemi (1789- 1808)	9
1.2. Sultan II. Mahmud Dönemi (1808- 1839)	11
1.2. Fermanlar ve Reformlar: Güç Merkezinin Babîâli’ye Kayması	14
1.2.1 Fermanlar ve Reformlar Çerçevesinde Saray ve Babîâli İlişkileri	14
1.2.2. Babîâli’nin Mutlak Hâkimiyeti	19
1.2.3. Mutlak Güce Muhalefet: Basın- Yayın Faaliyetleri ve Yeni Osmanlılar Hareketi	21

1.2.4. Babıâli’de Yaşanan Güç Kaybı	24
-------------------------------------	----

BÖLÜM II

SULTAN II. ABDÜLHAMİD ve GÜCÜN SARAYA GEÇMESİ

2.1. Sultan II. Abdülhamid’in Zihin Dünyası	27
2.2. I. Meşrutiyet, Sultanın İdare Anlayışı ve Temel Kurumlar	33
2.2.1. Heyet-i Mebusan	41
2.2.2. Heyet-i Âyan (Meclis-i Âyan)	42
2.2.3. Heyet-i Vükelâ (Meclis-i Vükelâ- Meclis-i Hassa-ı Vükelâ)	43
2.2.4. Anayasa	43
2.3. 1876- 1908 Yılları Arasında Sadrazamlık Makamı ve Sarayla İlişkileri	44
2.4. Sultanın Mutlak İdaresine Karşı Örgütlü Muhalefet: İttihad ve Terakki Cemiyeti	49

BÖLÜM III

II. MEŞRUTİYET ve GÜÇ MERKEZİNDE DEĞİŞİM

3.1. II. Meşrutiyet’in İlanı ve Getirdikleri	53
3.1.1. Meşrutiyet’in İlanına Giden Süreç	53
3.1.2. Meşrutiyet’in İlanı ve Özgürlük Ortamı	58
3.1.3. 31 Mart Vakası ve İttihad ve Terakki’nin İktidarı Ele Geçirmesi	61
3.1.4. Anayasada Yapılan Değişiklikler	67
3.2. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Hâkimiyeti ve Sarayın Konumu	75
3.2.1. Sultanın İktidar Araçlarının Tasfiyesi	76
3.2.2. Meclis ve Faaliyetleri	82
3.2.3. Muhalefetin Baskı Altına Alınması	84

3.2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Kurulan Hükümetler ve Bu Hükümetlerin Sarayla İlişkileri	90
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ	119

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
XX. YÜZYILDA SARAY- BÂBİÂLİ İLİŞKİLERİ

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Yakup KARATAŞ

2021, 119 sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziya ARVAS

Doç. Dr. Yakup KARATAŞ

XX. yüzyıla kadar Saray ve Babıâli ilişkilerinde güç dengeleri dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Genç Osmanlıların devamı olan İttihad ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet ile ülkenin sorunlarına çözüm bulunacağı inancıyla Sultan II. Abdülhamid'i zorlamışlar ve otuz üç yıl var olan yönetim anlayışı tekrar II. Meşrutiyet ile değişikliğe uğramıştır. 31 Mart Vakasından sonra İttihatçılar Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmiştir. 1909 Kanun-i Esasi maddelerinin tadili ile anayasada değişiklikler yapılmıştır.

1909 anayasa değişikliği ile padişahın yetkilerine sınır getirilip parlamenter sistem ön plana çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeni bir özgürlük ortamı doğmuştur. Fakat bir süre sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devlet yönetiminde hâkimiyet sağlaması yönetimin monarşiden oligarşiye dönüşmesine yol açmıştır. 1908'den saltanatın kaldırılmasına kadar geçen süre zarfında sık sık hükümet değişikliklerinin yaşanması ve hükümetlerin sarayla ilişkileri hakkında fayda sağlayacak bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saray, Babıâli, II. Abdülhamid, Meşrutiyet, Kanun-i Esasi

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

20th CENTURY PALACE - HIGH PORTE RELATIONS

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yakup KARATAŞ

2021, 119 Page

Jury: Assist. Prof. Dr. Fatih ÖZTOP

Assist. Prof. Dr. Tarık Ziya ARVAS

Assoc. Prof. Dr. Yakup KARATAŞ

Until the 20th century, the balance of power in the relations of the Palace and the High Porte differed cyclically. The Committee of Union and Progress, the successor of the Young Ottomans believing that the country's problems will be solved with the Second Constitutional Era forced Sultan Abdulhamid II and regime, which existed for thirty-three years, was once again changed with the Constitutional Monarchy. After the 31 March Incident, the Unionists dethroned Sultan Abdulhamid II. The constitutional amendments were made with the amendment of 1909 the Ottoman Basic Law.

With the 1909 constitutional amendment, the parliamentary system was brought to the fore by limiting the sultan's powers. With declaration of the Second Constitutional Era, a new freedom environment was born. However, after a while, when the Committee of Union and Progress gained dominance in the state administration, the administration transformed from monarchy to oligarchy. During the period from 1908 until the abolition of the sultanate, useful information was given about the frequent government changes and the relations of the governments with the palace.

Keywords: Palace, High Porte, Abdulhamid II, Constitutional Monarchy, the Ottoman Basic Law.

ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR

1.1.Çalışmanın Amacı

XX. yüzyılda Saray- Babiâli İlişkileri konusunun ele alınması ile Osmanlı Devleti'nde iktidar anlayışının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda devlet idaresine dolaylı olarak değinilmiştir. Yapılan bu tez çalışması ile idare anlayışı daha toparlayıcı ve doğrudan ele alınmıştır. Bu çalışmada; 1876- 1909 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde anayasal alanda yapılan değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılan çalışmada 1876 ve 1909 yılları arasında anayasal alanda birbiri ardına yapılan değişiklikler ve değişikliklere karşı oluşan tepkiler olumlu ve olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada Saray ve Babiâli ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediğini ve 1876 Kanun-i Esasi ile 1909 yılındaki anayasal değişiklikleri karşılaştırılmalı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. 1908'de kurulan hükümetler ve bu hükümetlerin sarayla olan ilişkileri hakkında bilgiler ana hatları ile ortaya konulmuştur.

1.2.Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında nitel veri araştırması yapılarak bilgi ve belgeler elde edilmiştir. Bu bağlamda literatür taraması ile birlikte döneme ait biyografi, siyasi analizlerden ve nizamnamelerden istifade edilerek bir çerçeve oluşturulmuştur. Fikir oluşturması açısından daha önce yapılan tez ve makale çalışmaları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda taslak oluşturulmuştur. Konu ile ilgili bu tez çalışmasına katkı sağlayacak kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, ansiklopedi maddeleri ve tez çalışmalarından istifade edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda gerekli bilgilerin bir araya getirilip belli bir düzen içerisinde, bir bütün olarak sergilenmesine gayret edilmiştir. Kanun-i Esasi'de kullanılan kelime ve kavramlar anlaşılma kolaylığına istinaden günümüzdeki karşılıkları tercih edilmiştir.

1.3.Kaynaklar

XX. yüzyılda Saray- Babiâli ilişkileri hakkında yaptığımız çalışmalar sonucunda başvurduğumuz kaynaklar arasında Bülent Tanör'ün kaleme aldığı

Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri adlı eserde, 1876- 1908 maddelerinde yapılan değişikliklerden bahsedilmektedir. Ayrıca Tarık Zafer Tunaya *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler* ve Gülnihal Bozkurt’un *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi 1876-1938* adlı eserlerde de anayasal alanda yapılan değişiklikler konusuna değinilmiştir. Bu tez çalışmasında ise derli toplu bir şekilde ana kaynakların yol göstermesiyle ve nizamnamelerden istifade edilerek Saray – Babıâli arasındaki güç rekabetine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tez çalışmasında kaynak eserlerde çeşitli görüşlere yer verilerek bilimsel bir perspektif çizilmeye çalışılmıştır. Bu kaynaklar dışında birçok kitap, makale, ansiklopedi maddesi, tez çalışmaları gibi eser ve araştırmalardan yararlanılmıştır. Ayrıca tezde arşiv belgeleri ve düsturdan da yararlanılmıştır. Kaynakların çeşitli olmasına özen gösterilmesiyle birlikte sosyal bilimler enstitüsünün tez yazım kılavuzuna uygun olarak ele alınmıştır.

KISALTMALAR

Bkz	:	Bakınız
BOA	:	T.C. Başbakanlığı Osmanlı Devlet Arşivi
Y. PRK. TKM :		Yıldız Perakende Tahriratı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği,
BEO	:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
C	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DH. MKT	:	Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH. MUI	:	Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
Ed.	:	Editör
h	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
İ. AS	:	İrade Askeriye
İ. DH	:	İrade Dâhiliye Nezareti
İ. TAL	:	İrade Taltifat
İTC	:	İttihad ve Terakki Cemiyeti
KYK	:	Kredi Yurtlar Kurumu
L.	:	Şevval
m	:	Miladi
MF. İBT	:	Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiye Kalemi
OTAM Dergisi	:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

S	:	Sayı
s	:	Sayfa
ss	:	Sayfa sayısı
ŞD	:	Şûrâ- yı Devlet
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vb.	:	ve benzeri
Yay. :		Yayın / Yayınları
Y. A. HUS.	:	Sadâret Hususi Maruzat Evrakı
Y. EE.	:	Yıldız Esas Evrakı
Za	:	Zilkade

ÖN SÖZ

“XX. Yüzyılda Saray- Babıalı İlişkileri” adlı bu tez çalışması, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren var olan iktidar anlayışı, padişaha söz geçirecek konuma gelen sadrazamların yönetime müdahale etmesi, valide sultanların yönetimde söz sahibi olmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde; Meşrutî sisteme zemin oluşturan reform hareketleri ele alınmıştır. Daha sonra Babıâli’nin yönetimde etkin olması ile gücün saraydan Babıâli’ye intikal ettiğine açıklık getirilmiştir.

İkinci bölümde; Sultan II. Abdülhamid’in kişiliğinden tahta çıkışına kadar geçen süreç ele alınmıştır. I. Meşrutiyet’in hazırlanışı ve ilanı hakkında bilgi verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid’in yönetimdeki hâkimiyeti Babıâli’den alarak Saraya taşınması yetki gücünü tek elde toplamıştır. 1876- 1908 yılları arasında sadrazamlık makamında bulunan önemli bürokratlar hakkında bilgi verilmiş olup; sarayla olan ilişkilerine açıklık getirilmiştir.

Üçüncü bölüm olan son bölümde, II. Meşrutiyet’in ilanı ve anayasal sistemde yaşanan değişiklikler doğrultunda Sultan II. Abdülhamid’in yetki gücünün kırılması bürokrasinin ön plana çıkması ele alınmıştır. 31 Mart Olayı’nın yaşanması, İTC’nin diktatörlüğü sonucu sarayın pasifliği hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde; 1909 anayasa değişiklikleri ile yaşanan gelişmeler, muhalefet anlayışının farklılık göstermesi ve II. Meşrutiyet döneminden saltanatın kaldırılmasına kadar kurulan hükümetlerin sarayla olan ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir.

Bu tez çalışmam boyunca bana yol gösteren, hatalarımı sabırla düzelterek, ilavelerde bulunan, kaynak temini bakımından destek sağlayan ve görüşlerinden yararlandığım kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Yakup KARATAŞ’a teşekkür ederim. Tez sürecinde desteğini gördüğüm, kaynak temini konusunda bana kolaylık sağlayan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP’a, görüşleri ve önerileriyle çalışmaya önemli katkıda bulunan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziya ARVAS’a, aktardığı tecrübeleri, destek ve yardımları için değerli Sosyal Bilgiler Öğretmeni Osman ÇETİN’e, kaynak tarama konusunda bana yardımcı olan arkadaşım Sevdâ ÇETİN’e, hayatımın her anında olduğu gibi tez yazım sürecinde de maddi ve

manevi olarak desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve emeđi geęen herkese teşekkür ediyorum.

AĞRI- 2021

NESRİN DOĞAN

GİRİŞ

Osmanlı'da “Saray” Kapsamında Güç Rekabetinin Yönetime Etkisi

Muhalefet, en küçük birim olan aileden başlamış olup, toplumsal yaşamın her alanında etkinliğini göstermiştir.¹ Aşiret düzeni içerisinde ortaya çıkan Osmanlılarda Ertuğrul Gazi'nin ölümü üzerine aşiretin yeni yöneticisinin kim olacağına dair tartışmalar, ilk muhalefet hareketleri olarak tarihte yerini almıştır. Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Bey ile kardeşi Dündar Bey arasında yaşanan çekişme sonrasında Osman Gazi'nin babasından sonra idareyi ele almış olması tahtın babadan oğula geçtiğini göstermiştir.² Sultan I. Ahmed'in ölümüne (22 Kasım 1617) kadar geçen yaklaşık üç yüz yıllık süreçte tahtın babadan oğula geçmesi kuralı değişikliğe uğramış *ekber- i erşad* ³sistemine geçilmiştir.⁴ Osmanlı Devleti'nde aslında Cengiz Han'dan kalmış ekberiyet anlayışı hakim olmuştur.⁵ Osmanlı Devleti'nde askeri ve idari alanlardaki asıl teşkilatlanma Orhan Bey (1324- 1362) döneminde başlamıştır. Orhan Bey döneminden itibaren hükümdar seçimi ahiler, ulemalar, akıncı gaziler ve devletin ileri gelen beylerinin ellerinde olup; bu grupların desteğini alanlar tahta geçmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde beylerin hükümdarlar üzerindeki nüfuzu Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethine kadar devam etmiştir.⁶

Sultan I. Murad'ın oğulları arasında taht için bir mücadele yaşanmıştır. Bir hükümdar edasıyla hareket eden şehzade Savcı'nın adına hutbe okutması ve para bastırması muhalefet anlayışını doğurmuştur. Oğlunun yaptıklarını öğrenen Sultan I. Murad, sorunu sessizce halletme yoluna gitmiştir. Ancak babasının söylediklerine kulak asmayan Savcı'nın tavrı baba ve oğulun karşı karşıya gelmesine neden

¹ Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi(1946-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2006, s. 13.

² Haldun Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat, Baskı 1, İstanbul 2016, s. 28- 29.

³ Ekber-i Erşad sistemi, I. Ahmed zamanında saltanat sisteminde yapılan önemli değişikliklerden biri olmuştur. Genel olarak hanedanın en büyük ve yaşlı ferdinin tahta geçme usulü benimsenmiş olup, öteki şehzadeler ise sarayın özel bir bölümünde kafes arkasında tutulmaya başlanmıştır. Mücteba İlgürel, “Ahmed I”, *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1989, s 32.

⁴ Haldun Eroğlu, “Osmanlı Şehzadeleri ve Devlet Yönetimi”, *Osmanlılar I*, Doğu Batı Düşünce Dergisi Yay. , S 51, s. 84.

⁵ Halil İnalcık, “Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 14, S 01, s. 69.

⁶ Abdüllatif Armağan, “Klasik Dönem Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Akademik Bakış*, C 5, S 9, 2011, s. 146.

olmuştur.⁷ Savcı babasının otoritesini sarsmaya çalışmış olsa da istediği sonucu elde edememiştir. Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin sancaklara çıkarılması usulü; şehzadelerin birikimlerinin artmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde şehzadelerinin sancaklara gönderilmeleri aynı zamanda İmparatorluğun o bölgeye önem verdiğini de göstermiştir. Şehzade sancakları stratejik bakımdan önemli yerler arasında olmuştur.⁸ Sultan I. Murad zamanında devletin sınırları özellikle Rumeli'de genişlemişti. Sultan I. Murad'ı en çok uğraştıran olaylardan biri de 1389 yılında yaptığı I. Kosova Savaşı olmuştur. Savaşın bitmesiyle savaş meydanında dolaşan Sultan I. Murad, Müslüman olacağını belirten Sırp asıllı (Miloş Obiliç) tarafından hançerlenerek ağır yaralanmış olması yeni bir muhalefet hareketine zemin hazırlamıştır. Hükümdar ölmeden önce devlet işlerini görmek için oğlu Bayezid'i başa geçirmek istemiştir. Sultan I. Murad'ın vasiyeti üzerine tahta geçen Sultan Bayezid'in savaş meydanlarında göstermiş olduğu başarılar askerin beğenisini kazanmıştır.⁹ Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da ve Balkanlar'da etkili bir güç haline gelme çabaları Sultan Bayezid ve Timur arasında 1402 yılında Ankara Savaşı'nın çıkması ile bir süre kesintiye uğramıştır. Sultan Bayezid yenilmiş ve Timur'a esir düşmüştür. Osmanlı Devleti bir süre padişahsız kalarak Fetret Devrini¹⁰ yaşamıştır.¹¹ Sultan Bayezid'in Timur'a esir düşmesi sonucunda Bayezid'in oğulları Süleyman, İsa, Musa, Mehmet, Mustafa ve Kasım arasında iktidara geçmek için mücadele başlamıştır.¹² Sultan Bayezid'in ölümünden sonra taht için verilen mücadeleler yalnız oğulları arasında değil torunları arasında da devam etmiştir.¹³ Bu durum; karışıklıkların çıkmasına ve yönetimde tek kişinin hâkimiyet sağlayamadığını

⁷ Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 32.

⁸ Eroğlu, "Osmanlı Şehzadeleri ve Devlet Yönetimi", s. 90.

⁹ Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 34- 35.

¹⁰ Fetret Devri, Osmanlı devletinin parçalanmasına yol açan ve Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Timur ve Yıldırım Bayezid arasında yaşanan Ankara Savaşından sonra Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında tam on bir yıl (1402- 1413) devam eden saltanat mücadelesidir. Padişahsız geçen dönemdir. Fahamettin Başar, "*Fetret Devri*", *DİA*, TDV Yay. , C 12, İstanbul 1995, s. 480.

¹¹ Necdet Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 9, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 408.

¹² Mehmed Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, Fenomen Yay. , İstanbul 2019, s. 31. 32

¹³ İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi", s. 88.

göstermiştir.¹⁴ Fetret döneminde yaşanan karışıklıklar Çelebi Mehmed'in başa geçmesiyle tam manasıyla bitmemiş; saltanat iddiaları ve isyanlar devam etmiştir.¹⁵

Sultan II. Murad'ın tahttan çekilmesi ile Osmanlı Devleti'nde iktidar mücadelesi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Sultan Mehmed, II. Murad'ın dördüncü oğludur. Edirne'de paşalar arasında yönetimde etkin olma anlayışı, ayaklanmalar, karışıklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Asıl karmaşa ise Sultan II. Murad'ın tahttan çekilmesi ile yaşanan iktidar mücadelesi olmuştur. Sultan II. Murad, devleti emanet ettiği Çandarlı Halil ve onun rakipleri olan Şehabettin Şahin, Nişancı İbrahim ve Zağanos Paşalar iktidarı II. Mehmed adına ele geçirmek istemişlerdir. Bunun yanı sıra Orhan Çelebi de tahta geçmek için Rumeli'de faaliyetlerde bulunmuş fakat başarısız olarak İstanbul'a kaçmıştır. Bu sırada Haçlı donanması da boğazları tutmuştur. Osmanlı Devleti Ankara Savaşı'ndan sonra böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmamıştı. Çandarlı Halil Paşa hükümdar üzerinde nüfuz kazanmıştı.¹⁶

Çandarlı Halil, Sultan II. Murad'ın tekrar padişah olmasını istedi. Sultan Murad, Varna'da Haçlıları bozguna uğratmasına rağmen tekrar yönetimden elini çekti. Çandarlı ve taraftarları ile Sultan II. Mehmed'in taraftarları arasında iktidar mücadelesi tekrar başladı. 1445'te Eflaklılara karşı alınan yenilgiler, Edirne'de yaşanan yeniçeri isyanı, Orhan Çelebi lehine yapılan ayaklanmalar yönetime karşı olumsuzluklar oluşturdu. Bu durum; II. Mehmed'in devleti idare edemediği fikrini ortaya çıkardı. Muhaliflerin amacı; II. Murad'ı başa geçirmektir. 1446 tarihinde Sultan II. Murad Edirne'ye gelerek yeniçerilerin yardımı ile tahta geçti. Sultan II. Mehmed'i Manisa'ya gönderdi. Sultan II. Mehmed, kendisine atabey tayin edilen Zağanos ve Şehabettin Paşalarla birlikte Çandarlı'dan intikam almak için bekledi. Sultan II. Murad'ın vefatı üzerine yönetim Sultan II. Mehmed'in eline geçti.¹⁷

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren yönetim merkezi mutlak bir anlayış benimsemiş olup; padişah, otoritesini devletin tüm kademeleri üzerinde

¹⁴ Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), C 1, E Yay. , İstanbul 1982, s. 54.

¹⁵ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 31. 32

¹⁶ Kenan İnan, "Fatih Sultan Mehmed- İstanbul'un Fethi ve Etkileri", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 9, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 511.

¹⁶ Mehmed Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, Fenomen Yay. , İstanbul 2019

¹⁷ İnan, "Fatih Sultan Mehmed- İstanbul'un Fethi ve Etkileri" , s. 512.

hissettirmiştir. Devlet yönetiminde tek otorite padişah olmuştur.¹⁸ Osmanlı Devleti'nin askeri, idari ve siyasi alanlarda teşkilatlandırılmasında etkili olan Halil Paşa¹⁹, geçmişi hatırlayarak endişe içinde bulunmuştu. Halil Paşa, İstanbul'un kuşatılmasından endişelenip yeni bir Haçlı ittifakının oluşacağından korkmuştur. Bunun için Halil Paşa, İstanbul'un kuşatılmaması teklifini padişaha önermişti. Fatih Sultan Mehmed, Çandarlı'nın daha önce kendisinin tahttan indirilmesine sebep olmasından Çandarlı'ya karşı bir husumet duymuştu. 30 Mayıs 1453'te Halil Paşa azledilerek çocukları ile birlikte alıkonulmuştur. Daha sonra çocukları serbest bırakılarak kendisi kırk gün sonra İstanbul zindanında idam edilmiştir. Böylelikle Çandarlı ailesinin nüfuzu son bulmuştur. Bütün güç padişahda toplanmış, devlet yönetiminde tek otoriteye sahip olan padişah mutlak iktidara sahip olmuştur.²⁰ Padişah, şer'î ve örfî hukuk gereğince yasama yetkisinin sınırlarını oluşturmuştur. Yürütmenin yetkisini elinde bulunduran Padişah, bu yetki gücünü dünya işlerinde sadrazamlara devretmiştir. Yapılacak tayinlerde padişahın mutlak iradesine dayanmıştır.²¹

Padişahın yani sarayın mutlak egemenliği Sokullu Mehmed Paşa dönemine kadar devam etmiştir. Sultan II. Selim'in devlet yönetimine fazla müdahalede bulunmaması, eğlenceye düşkün olması Sokullu Mehmed Paşa'yı ön plana çıkarmıştır. Sokullu Mehmed Paşa mevkisini korumak için zaman zaman güçlü rakipleriyle uğraşmak durumunda kalmıştır.²² Sokullu, isabetli kararları ile padişah nezdinde itibarını arttırmıştır. Padişahın sadrazama karşı beslediği güven duygusu sadrazamın devlet işlerinde özgür karar vermesine neden olmuştur.²³ Sokullu Mehmed Paşa, Sultan II. Selim'in ölümünü gizleyerek şehzade III. Murad'ın cülusunu sağlamıştır.²⁴ Şöyle ki; sadrazamın ön palana çıkması, Bâbî Âsâfî'nin²⁵ ve

¹⁸ Armağan, "Klasik Dönem Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", s. 147.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 1, TTK Yay. , Ankara 2011, s. 554.

²⁰ Münir Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 8, Ankara 2002, s. 213.

²¹ Öner Buçuklu, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 41.

²² Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 37, Ankara 2002, s. 356.

²³ Mücteba İlgürel, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den II. Mehmed'e", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 9, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 1177.

²⁴ Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", s. 356.

²⁵ Âsaf kelimesi Hz. Süleyman'ın önemli vezirinin (Asaf İbn Berhiya) adı olup Osmanlı Vezirlerinin de bundan esinlenmesi için sıfat olarak kullanılmıştır. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay. , İstanbul 2011, s. 52.

hükümetin ayrı bir dairesi olarak kurulan Paşa Kapısı²⁶ diye adlandırılan kadroların ön plana çıkmasına neden olmuştur.²⁷ Padişah fiilen varlığını devam ettirmiştir. Bu durum sadrazamın etkin olduğunu padişahın geri planda kaldığını göstermiştir.

Sultan İbrahim'in öldürülmesinden sonra küçük yaşta tahta çıkan Sultan IV. Mehmed döneminde ülke karışıklıklar yaşamıştır. İktidar büyük valide olarak Kösem Sultan'da görünüyor olsa da; aslında yönetim, ocak ağalarının elinde idi. Ocak ağalarından olan sadrazam Sofu Mehmed Paşa bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Fakat Sofu Mehmed Paşa, Osmanlı donanmasının Foça'da Venedik donanması karşısında aldığı yenilgi sebebi ile görevden alındı. Sofu Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa Kara Murad Paşa getirilmiştir. Ancak Kara Murad Paşa'nın sadrazamlığı; ocak ağalarının baskısı sebebi ile uzun sürmemiştir.²⁸ Bir diğer iktidar mücadelesi de Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasında yaşanmıştır. Kösem Sultan ve taraftarları, Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirmek; şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmak istemişlerdir. Fakat Kösem Sultan'ın cariyelerinden olan Meleki kadın bu durumu Turhan Sultan'a bildirmiştir. Turhan Sultan taraftarları harekete geçmiş Kösem Sultan'ı ve taraftarlarını öldürmüştür.²⁹

Kösem Sultan'ın öldürülmesi ile Turhan Sultan sarayda tek otorite haline gelmiştir. Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesi ile Trablusşam eyaleti Köprülü Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Fakat Köprülü Mehmed Paşa buraya gitmeden görevi elinden alındı. Turhan Sultan'ın kethüdası olan Mimar Kasım Ağa Köprülü Mehmed Paşa'yı sadarete aday göstermekte idi. Köprülü Mehmed Paşa'nın kubbe vezirliğine tayin edilerek sadaret yolu açılmıştı. 5 Eylül 1657 tarihinde Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine sadarete Köprülü Mehmed Paşa tayin edilmiştir. Ancak Köprülü Mehmed Paşa, Valide Sultan'ın teklifini kabul ederken bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlar arasında; padişaha arz ettiği işlerin geri çevrilmemesi, yapılan tayin ve azillerde işine karışılmaması, ileri gelen devlet adamlarından birini danışman yaparak kendi bağımsızlığını ve kendisi hakkında söylenenlere göre hareket

²⁶ Paşa Kapısı, XVIII. sonlarına yakın bir zamana kadar paşa sarayı, bâbı âsâfi, vezir kapısı, sadrazam kapısı denilen sadrazamlara mahsus resmi dairedir. Sultan I. Abdülhamid zamanından sonra Bâbîâlî diye anılmış İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 541.

²⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 174.

²⁸ Mehmet Ali Ünal, *Sultan'a Hükmeden Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa*, Erdem Yay. , İstanbul 2019, s. 23.

²⁹ Ünal, *Sultan'a Hükmeden Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa*, s. 28.

edilmemesi yer almıştır.³⁰ Valide Sultan; “*bu şartlara riayet olunmak üzere seni müstakilen vezir eyledim, göreyim seni nice hizmet edersin*” dedi. Mehmed Paşa şartlarının kabul edilmesi ile yeri öpüp huzurdan çıkarak saraya gelmişti.³¹

Köprülü Mehmed Paşa, ilk icraat olarak durumu güçlendirmek için rakiplerini bertaraf etmiştir. Kendi yerine getirilmek istenen Kaptan-ı Derya Seydi Ali Paşa’yı Bosna valiliğine atayıp İstanbul’dan uzaklaştırmıştır. Daha sonra Sultan IV. Murad döneminde İstanbul’da başlayan Kadızade Mehmed Efendi taraftarları ile Şeyh Abdülmecid Sivasi taraftarları arasındaki dini tartışmalara son vermek amacıyla olayın elebaşlarını Kıbrıs’a sürgün etmiştir.³² Köprülü Mehmed Paşa ölmeden önce yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa’nın geçmesini önermiştir. Bu önerisi padişah tarafından kabul görmüştür.³³ Babasından iç meseleleri önemli ölçüde halledilmiş bir ülke devralan Ahmed Paşa, on beş yıl süren sadrazamlığında daha çok dış meselelerle ilgilenmiştir.³⁴ Fazıl Ahmed Paşa’nın vefatı (1676) üzerine; padişah, köprülülerin idaresinden memnun olduğundan veziriazamlığa Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’yı getirmiştir. Kara Mustafa Paşa, veziriazamlığa getirildiğinde devletin yaşadığı sorunlar önemli ölçüde halledilmişti. Kara Mustafa Paşa’nın sadrazamlığında en önemli mesele Viyana bozgunu olmuştur. Böylece Sultan IV. Mehmed, yayınladığı hatt-ı şerifle Mustafa Paşa’nın idam ettirilmesi ile köprülüler dönemi son bulmuştur.³⁵

Köprülülerin yönetimdeki etkisinden sonra iktidarda tekrar boşluk yaşandı. Padişahlar, yüksek mevkide bulunan memurları sık sık değiştirerek iktidarlarını korumuşlardır. Sultan III. Osman tarafından dönemin önemli sadrazamı Koca Mehmed Ragıp Paşa sadarete geçmiştir. Sultan III. Osman’ın yönetimde kontrolü elinde tutması Ragıp Paşa’nın rahat çalışmasını kısıtlamıştır. Fakat Ragıp Paşa’nın sadrazamlığının Sultan III. Mustafa zamanında da devam etmiş olması kendisine bağımsız şekilde çalışma olanağı sağlamıştır. Sultan III. Mustafa ve Ragıp Paşa

³⁰ Mücteba İlgürel, “Köprülü Mehmed Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 26, Ankara 2002, s. 258.

³¹ Ünal, *Sultan’a Hükmenden Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa*,

³² Bilgehan Pamuk, “Zor Yılların Başlaması”, (Ed. Tufan Gündüz), *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yay. , s. 313.

³³ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, C 5, Beyan Yay. , Ankara 2016, s. 194.

³⁴ İlgürel, “Köprülü Mehmed Paşa”, s. 260.

³⁵ Abdülkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 29, Ankara 2004, s. 248.

devletin geleceği için aynı fikirlere sahip olmuşlardı.³⁶ Ragıp Paşa, sarayda işine müdahalede bulunanları saraydan uzaklaştırarak işlerini huzur içinde devam ettirmiştir.³⁷

Sultan I. Abdülhamid'in döneminde, reform hususundaki isteğine uygun olarak iki önemli isim yer almıştır. Birisi Karavezir Seyyid Mehmed Paşa diğeri ise, Halil Hamid Paşa olmuştur. Padişahın Seyyid Mehmed Paşa'ya ilgi göstermesi devlet işlerinde Seyyid Mehmed Paşa'nın daha etkin olmasına neden olmuştur. Seyyid Paşa'nın ilk işi kendisine rakip olabilecek kişileri saraydan uzaklaştırmaktı. Böylece Seyyid Mehmed Paşa, sadrazam azil ve tayinlerinde etkili olmuştur. İsteddiği kişiyi sadrazamlığa tayin etmiş olup; bu mevkide beğenmediği kişiyi de azlettirme yetkisini elinde bulundurmuştur. Bu durum; bürokrasinin etkin bir şekilde saraya söz geçirebildiğini göstermiştir.³⁸ XVIII. yüzyılın önemli sadrazamlarından olan Halil Hamid Paşa'da Fransa ile yakın ilişkiler kurarak askeri reform için gereken personeli ülkeye davet etmiştir. Yani Halil Paşa, güçlü ve reform yanlısı bir sadrazam olarak tanınmıştır. Halil Hamid Paşa, özellikle orduda yaptığı reform çalışmaları ile ön plana çıkmıştır. Halil Hamid Paşa'nın kazandığı saygınlığı sindiremeyen Gazi Hasan Paşa'nın yaptığı baskı sonucu Halil Paşa görevinden azledilmiştir. Sultan I. Abdülhamid tarafından Halil Paşa, 27 Nisan 1785'te öldürülmüştür.³⁹

³⁶ Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s. 334- 335.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 4, TTK Yay. , Ankara 2011, s. 391.

³⁸ Fikret Sarıcaoğlu, "Karavezir Mehmed Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 24, İstanbul 2001, s. 477.

³⁹ Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s. 347- 348.

BÖLÜM I

XIX. YÜZYILDA PADİŞAH, REFORM HAREKETLERİ ve BABİÂLİ

1. Reformlar ve Babiâli'nin Doğuşu

XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform yenilik hareketleri ile aynı zamanda 1618- 1648 yılları arasında Avrupa'da görülen 30 Yıl Savaşları'nın⁴⁰ ardından Westphalia Barış Anlaşmasının yapılması ile Avrupa'da yeni bir döneme girildiği görülmüştür. Modern reform hareketi, kilisenin batı toplumu üzerindeki etkisini sarsmış, dogmatik düşüncenin önüne geçmiş olup, akılcılık fikrinin güç kazanmasını sağlamıştır. Rönesans hareketi ise bilim ve teknolojinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. 1789'daki Fransız İhtilali'nin ardından güçlenen milliyetçilik hareketleri Orta ve Doğu Avrupa'da etkisini göstermeye başlamıştır. Bundan en fazla etkilenen Osmanlı Devleti gibi çok uluslu İmparatorluklar olmuştur. Çünkü Osmanlı ülkesinde Orta ve Doğu Avrupa'dan milletler bulunuyordu. XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri karşısında üst üste yenilgiler alması yaşanan toprak kayıpları ve ordunun bozulmaya başlaması ile devlet, yönünü batıya çevirmiş, böylece batılı devletler Osmanlı Devleti üzerinde etkisini arttırmak için fırsat elde etmiştir.⁴¹

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdit Rusya ve Avusturya'dan kaynaklanmaktaydı. 1774'ten itibaren başlayan Kırım meselesi, 1787'de Rusya ve Osmanlı arasında yeni bir savaşın çıkmasına sebebiyet verdi. Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ve Avusturya'nın ittifak kurması Osmanlı Devleti'ni toprak kayıplarının daha da artacağı konusunda kaygılanmasına neden oldu. Ağır şartlar içeren antlaşmalardan sonra daha yumuşak şartları olan ve Fransız İhtilali'nin etkisi ile de 1791'de Avusturya ile Zıştovi Antlaşması, 1792'de ise Rusya

⁴⁰ 30 Yıl Savaşları, Katolik ve Protestanlık davası üzerine patlak veren bir Alman iç savaşıdır. Bu savaşlar siyasal birliğini korumak isteyen Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile bağımsızlıklarını sağlamak için çabalayan üye devletler arasında çıkmıştır. Fransız Devrimi öncesi yaşanan en büyük Avrupa savaşıdır. Protestanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Yayınları, Ankara 1999, s. 89.

⁴¹ Hamza Bilgü, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 7.

ile Yaş Antlaşması imzalandı. Fransız İhtilali'nin getirdiği iç karışıklıklar ve milliyetçilik akımı devletleri iç politikalarına yöneltti. Bu yüzden taraflar arasındaki savaş durumu kısa sürede sona erdi.⁴² Yaşananlardan sonra Osmanlı Devleti'nde askeri alanda daha köklü ıslahat yapma isteği doğdu.⁴³ Sultan III. Selim tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti aldığı yenilgilere rağmen halen Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri statüsündeydi.⁴⁴

1.1. Sultan III. Selim Dönemi (1789- 1808)

Sultan III. Selim, 24 Aralık 1761 tarihinde İstanbul'da doğdu. Sultan III. Mustafa'nın oğludur.⁴⁵ Osmanlı devletinin yirmi sekizinci padişahıdır. 1789- 1807 yılları arasında yaklaşık olarak on sekiz yıl tahtta kalan bir Osmanlı padişahıdır.⁴⁶ Babasının vefatıyla tahta amcası Sultan I. Abdülhamid geçmiştir. Sultan III. Selim, önceki şehzadelere göre daha özgür bir ortamda yaşamını sürdürmekteydi. Yakın çevresinden dolayı İstanbul'daki yabancı elçiler ve uzmanlarla irtibat halinde idi. Sultanın reformcu kişiliğini besleyen kimi süreçler söz konusuydu. Sultan III. Selim, veliahtken Fransa Kralı XVI. Louis ile arasında bir mektuplaşma gerçekleşti. Mektubun içeriğinde belirtilen iki tane önemli neden vardı. Mektubun genel olarak içeriği ise; Sultan III. Selim'in dış politikaya karşı planladığı reform hareketlerine dair ipuçlarını içermekte idi.⁴⁷ Sultan III. Selim'in reform hazırlıklarını yaparken kullandığı yöntem dönemin ileri gelen kişilerinden lâyhalar (raporlar) istemesi oldu. 1791 yılında tam yirmi iki tane lâyiha kendisine gönderilerek padişahın reform hareketinin gelişmesine neden oldu.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Divan-ı Hümayun, idari, mali, şeri, örfi, hukuki konuların görüşülüp en son Padişahın

⁴² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı), TTK Yay. , Ankara 2000, s. 38-39.

⁴³ Bilgü, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, s. 8.

⁴⁴Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 12, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, s. 1001.

⁴⁵ Ayşe Hilâl Uğurlu, III. Selim'in İstanbul'u: Siyasi ve Askeri Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s. 23- 24.

⁴⁶ Bilgü, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, s. 8.

⁴⁷ Gül Akyılmaz, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılaşma Siyaseti", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12,Ankara 2002, s. 1091.

⁴⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, (Ed. Korkut Tankuter), Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2007, s. 35- 36.

onayı ile bir karara bağlandığı yerdir.⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda Divanı Hümayun dışında toplanan divanlar da bulunmaktaydı.⁵⁰ Divan-ı Hümayun'un bünyesinde bulunan tüm bürokratik yapılanma zamanla Babîâli ismini alacak olan sadrazam divanına intikal etti.⁵¹ Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesi ile Meşveret Meclisi, Padişah ve devlet bürokrasisinin katılımı ile toplanırdı. Toplantıya katılanlar düşüncelerini serbestçe ileri sürerdi. Sorunlar ayrıntılı bir şekilde tartışılırdı. Sultan III. Selim, Meşveret Meclisi'ni kurumsallaştırdı.⁵² Divanın önem kaybetmesiyle birlikte ön plana çıkan Meşveret Meclisi'nde toplantı sonunda alınan kararlar padişahın onayından geçtikten sonra yürürlüğe girerdi. Meclis-i Meşveret ihtiyaç duyulduğu zamanlar toplanırdı. Gündemi tek ve belirli bir konu ile sınırlıydı.⁵³ Bu yenilik ile karar alma kişisellikten çıkartılmış danışma işi ise kurumsallaştırıldı. Şöyle ki padişah kendi yetkisi ile mutlak egemenliğini sınırlandırdı. Meclis-i Meşveret'in meşrutiyet sürecine bir ön ayak olduğu görülmektedir.

Sultan III. Selim'in Osmanlı Devleti'ne getirdiği önemli yeniliklerden biri de Lale Devri'nde Avrupa başkentlerine gönderilmiş geçici elçiliklerin yerine diplomatik ilişkileri arttırmak ve daha sağlıklı bilgiler almak için daimi elçilikler açması olmuştur. 1793'te Londra ve 1796'da Paris, Viyana, Berlin'de daimi elçilikler kurulmuştur. Böylece Avrupa'da yaşanan gelişmelerin sistemli bir şekilde takip edilmesi sağlanmıştır.⁵⁴ Sultanın Nizâm-ı Cedit adı altında ortaya koyduğu reform projesi, özellikle askeri alanda öngördüğü ıslahatlardan dolayı reform karşıtlarından oluşan geniş bir muhalefet bloğu oluşmasına yol açmıştır.⁵⁵ Neticede Sultan III. Selim, Kabakçı Mustafa isyanı sonucu tahttan indirilmiştir. Bu olay sonucunda tahta IV. Mustafa 1807'de geçmiştir.⁵⁶

⁴⁹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, Timaş Yay. , İstanbul 2018, s. 211.

⁵⁰ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, s. 25.

⁵¹ Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 27.

⁵² Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, . 35- 36.

⁵³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrin'de Meclis-i Vâlâ (1838- 1868)*, TTK Yay. , Baskı 2, Ankara 1999, s. 17- 18.

⁵⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* , (Çev. Yasemin Soner Gönen), İletişim Yay. , İstanbul 2002, s. 42- 43.

⁵⁵ Mesut Bayram Düzenli, "Enderunlu Fazıl'ın III. Selim Mersiyesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Volume 21, 2018, s. 21.

⁵⁶ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 39.

Sultan III. Selim'i tekrar başa geçirmek için teşebbüste bulunan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'yı tahttan indirmeye çalışmıştır. Bu durum Sultan III. Selim'in katledilmesine yol açmıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın girişimleri sonucunda Kabakçı Mustafa isyanını bastırılmış ve şehzade II. Mahmud'un tahta çıkması, kendisinin de sadrazam olmasını sağlamıştır.⁵⁷

1.2. Sultan II. Mahmud Dönemi (1808- 1839)

13 Ramazan 1199'da (20 Temmuz 1785) yılında doğan Sultan II. Mahmud, Sultan I. Abdülhamid'in oğludur.⁵⁸ 1808- 1839 yılları arasında tahtta kalan Sultan II. Mahmud, Sultan III. Selim tarafından başlatılan yenilikleri devam ettirdi.⁵⁹ Sultan II. Mahmud, tahta çıkınca halletmesi gereken iki önemli meselesi vardı. Birincisi, Sultan III. Selim'in ölümüne sebep olanların cezalandırılması idi. İkincisi de devletin içine düştüğü sıkıntılardan kurtulması için ıslahatların yapılması idi. Anadolu ve Rumeli'deki otorite boşluğundan faydalanmak isteyen ayanların devlete itaat etmeleri için ilk olarak bu mevzu ele alındı. Bunun neticesinde ayanlar ve devlet arasında Sened-i İttifak adıyla bir anlaşma yapıldı.⁶⁰

Devlet'in ayanlarla bir mutabakat metni kaleme alıp imzalamış olması esasen başta saray olmak üzere bazı çevrelerin gönülsüz bir şekilde gerçekleştirdiği bir olaydı. Şu da var ki, çekingen bir o kadar da isteksiz davranan sadece ayanlar değildi. Fakat neticede Sultan II. Mahmud, senede tuğrasını bastı ve bir Hatt-ı Hümayun ile Sened-i İttifak'ı onayladı. Aslında içinde bulunduğu dönemin şartları sultana senedi imzalamaktan başka çare bırakmamıştı. Çünkü sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ve siyaseti daha ağır basmakta idi.⁶¹

Sened-i İttifak'ın bir örneği Beylikçi Kaleminde bir örneği de padişahın bırakılmıştır. Padişahın senedin bir örneğini yanına almakla bu şartların sürekli olarak uygulanmasına gözcülük edeceğini benimsediğini göstermiştir. Sened-i İttifak maddeleri incelendiğinde karşılıklı söz verme ve yeminlerle pekiştirilmiştir. Bu

⁵⁷ A. Selçuk Özçelik, "Sened-i İttifak", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 24, S 1- 4, s. 1- 2.

⁵⁸ Kemal Beydili, "II. Mahmud", *DİA*, TDV Yay. , C 27, Ankara 2003, s. 352.

⁵⁹ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrin'de Meclis-i Vâlâ (1838- 1868)*, s. 21.

⁶⁰ Ahmet Yavuz Şahin, *Sultan II. Mahmud ve Dönemi*, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 19.

⁶¹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 43- 44.

şekilde verilen güvence ve yaptırımlar dini, ahlaki ve manevi nitelikte olmuştur. (Allah’a ve Peygamber’e yemin bulunmaktaydı). Padişahın mutlak otoritesi göz önüne alınarak kendisi yemin dışı bırakılmışsa da sadaret makamı ve devletin ileri gelenlerinin verdikleri sözler ve ettikleri yemin padişahı da bağlamaktaydı.⁶²

Sened-i İttifak ile ilk defa padişahın otoritesi yazılı bir yasaya bağlanarak sınırlandırılmıştır.⁶³ Senedin her yeni başa gelen sadrazam ve şeyhülislam tarafından imzalanması usulü de bu belgenin sürekliliğini ve kalıcılığını hem zorlaştırmış hem de ne kadar zayıf olduğunu göstermiştir. Alemdar Mustafa Paşa’dan sonra Sened-i İttifak’ı tekrar gündeme getirip imzalayan kimse olmamıştır.⁶⁴

Sened-i İttifak, dönemin şartları gereği ortaya çıkan bir metin olup özellikle dönemin anayasa hukukçularının vurgu yaptığı gibi ileri bir devlet düzenini öngören bir belge değildir. Nitekim taşra ayanları da gönülsüzce imzaladıkları bu belgeye daha sonra sahip çıkmadıklarından dolayı belgenin ve içeriğindeki şartların uygulaması yoktur. Böylece belge, bir kısım araştırmacılar tarafından İngiliz Magna Carta’sına benzetilmiş ise de biçim ve içerik yönünden benzetilebilir fakat, sonuçları bakımından birbirinden farklı iki belgedir.⁶⁵ Sened-i İttifak’ın bir anayasa metni olduğunu söylemek doğru değildir. Sened-i İttifak, padişah ve ayanlar arasında yapılan anlaşma metni niteliğindeki bir belge olup,⁶⁶ aynı zamanda kanunlardan daha üstün olduğunu belirten bir hükmü yoktur.⁶⁷ Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki Sened-i İttifak ile ilk defa Osmanlı Devleti’nde padişahın yetkileri bir sözleşme ile kısıtlandığı belgedir. Sened-i İttifak’ın özünde Sultan II. Mahmud ve ayanlar arasında bir uzlaşmanın sağlanması öngörülmekte idi. Sultan II. Mahmud, bu uzlaşmaya sıcak bakmadığından ve Sened-i İttifak’ın engellerinden kurtulduktan sonra planladığı reformları gerçekleştirmeye başladı. Osmanlı tarihinde benzeri olmayan bir belgedir.

⁶² Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 53, S 2, 2004, s. 78.

⁶³ Bilgü, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, s. 11.

⁶⁴ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 49.

⁶⁵ Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak”, *DİA*, TDV Yay. , C 36, İstanbul 2009, s. 514.

⁶⁶ Bilgü, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, s. 12.

⁶⁷ Ahmet Dere, *Sened-i İttifak’tan 1876 Kanun-i Esasi’sine Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanun-i Esasi’nin Hazırlanmasına Katkıları*, *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2014, s. 36.

Sultan II. Mahmud, devlet ve toplum hayatında yapmış olduğu reformlarla Çar Petro'ya benzetilmekte idi. Şöyle ki bazı tarihçiler tarafından, “*Rusya için Çar Petro ne ise Osmanlılar için de II. Mahmud odur*” denilmiştir.⁶⁸ Sultan II. Mahmud, tahta geçtiğinde ilk olarak devlet otoritesini sağlamak için ayanları kontrol altına almaya çalıştı.⁶⁹ Sultanının başta Yeniçeri Ocağının kaldırılması olmak üzere özellikle askeri alanda yaptığı ıslahatlar yavaş yavaş devlet idaresinde sarayın güç kazanmasını sağlamıştır.⁷⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda önceden var olan vezirler gibi Şeyhülislâmın da tayini padişah tarafından yapılırdı. Fakat Şeyhülislâmın fetvası sonucunda padişah tahttan indirilebilirdi. Sultan II. Mahmud da kendi adına bu durumdan endişelendiği için Şeyhülislâmın elinde bulunan fetva yetkisini aldı. Şeyhülislâmın fetva yetkisi elinden alındıktan sonra Şeyhülislâm artık bir devlet memuru olarak görevine devam etti.⁷¹

Sadrazamlık makamı kaldırılınca yerine bakanlıklara ayrıştırılmış merkezi hükümeti (Babîâli'yi)⁷² idare edecek başvekâlet kuruldu. Sultan II. Mahmud, bugünkü bakanlıklara karşılık gelen nazırlık kurumlarını kurdu. Hükümet kurumlarında yapılan değişiklik ile İç İşleri Dâhiliye Nezareti, Dış İşleri Hariciye Nezareti, Hazine-i Amire ve Darphane-i Amire, Maliye Nezareti olarak değiştirildi. Sultan II. Mahmud, tüm askeri konularda karar alma ve ordu için yeni düzenlemeler yapılması konularında 1837'de danışma organı olarak Dar-ı Şuray-ı Askeri, idari işleri düzenlemek için Dar-ı Şuray-ı Babîâli, adli konularda karar alma ve danışma organı olarak Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye, kamu hizmetleri için ise Meclis-i Nafi-a (Bayındırlık Bakanlığı) kurumlarını kurdu. Dolayısıyla Başvekâlet ve kurulan bu yeni bakanlıklar ile merkezi ve modern bir yönetim sistemi oluşturulmaya çalışıldı.⁷³ Sultan II. Mahmud'un

⁶⁸ Fuat Andıç, *Bir Padişah Portresi II. Mahmud*, Hitabevi Yay. , Ankara 2014, s. 5.

⁶⁹ Müjdat Engin, 1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 30.

⁷⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (Ed. Adem Koçal), Timaş Yay. , Baskı 29, İstanbul 2009, s. 43- 44.

⁷¹ Andıç, *Bir Padişah Portresi II. Mahmud*, s. 91.

⁷² Babîali: yüce kapı anlamına gelir. Osmanlı İmparatorluğunda sadrazamlık makam ve dairesidir. Sadrazamların devlet işlerini yönettikleri resmi ikametgâhlarına verilen isimdir. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 72; Semavi Eyice, “BÂBİÂLÎ”, *DİA*, TDV Yay. , C 4, İstanbul 1991, s. 386.

⁷³ Zahra Zakia, “Sultan II. Mahmud'un (1808- 1839) Reformları”, (Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz), *Osmanlı Ansiklopedisi*, C 7, Ankara 1999, s. 254- 255.

anayasa hukuku açısından uyguladığı program şöyledir: Devlet toplum ilişkilerinde devleti ön plana çıkartıp ve devleti güçlendirmeyi hedef olarak belirledi. Merkezi otorite ile yerel otorite arasındaki ilişkide merkezi otoriteyi güçlendirme gayesindeydi. Saray, sadrazam, ordu, ulema vb. güçler arasında yaşanan rekabet durumlarında Sarayı güçlendirmeyi amaç edindi.⁷⁴ Nazırlıkların kurulması Sultan II. Mahmud'un esasen Babiâli'ye karşı bir cephe aldığını göstermekte idi. Sadrazamlığı kaldırdı, kalemiye sınıfını ve saray hizmetlerini kendi kontrolü altına alarak tüm yetkileri bizzat kendisinde toplayacak düzenlemeler yaptı. Tüm bu gelişmeler devlet idaresinde Saray ağırlıklı bir karar alma ve uygulama dönemine girildiğinin göstergesidir.⁷⁵

Sultan II. Mahmud'un buradaki yaklaşımının yine toplumsal politikalar ekseninde kendini ve sarayı ön planda tutma amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan bu reform çalışmaları 1839'da Batılılaşmanın ilk ibaresi olan Tanzimat Fermanı'nın temelini oluşturdu. Sultan II. Mahmud, döneminde yapılan tüm ıslahat çalışmaları devlet düzeninde daha sonra yaşanacak olan tüm yeniliklerin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür. Sultan II. Mahmud otoriter merkezi anlayışı uygulamaya çalıştı. Sened-i İttifak'ın ilk kez padişah yetkilerini sınırlandıran bir belge olması ve sultanın bu senetten rahatsızlık duymasının merkeziyetçi tavrına en önemli delillerden biridir. Sultan II. Mahmud, sarayı etkin bir güç yapma gayesindeydi. Sultan II. Mahmud, güç yetkisini sarayda toplayarak merkezi otoriteye hâkimiyet sağladı. Bürokrasi geri planda kalarak saray yani padişah otoritesi ön plana çıktı.

1.2.FERMANLAR ve REFORMLAR: GÜÇ MERKEZİNİN BABİÂLİ'YE KAYMASI

1.2.1. Fermanlar ve Reformlar Çerçevesinde Saray ve Babiâli İlişkileri

Sultan Abdülmecid, 23 Nisan 1823'te İstanbul'da doğdu. Sultan II. Mahmud'un oğludur. Annesi Bezmiâlem Valide Sultandır. Sultan II. Mahmud'un vefatıyla 1 Temmuz 1839'da tahta geçti. Tahta çıktığında on yedi yaşındaydı. Yaşının küçük olması nedeniyle dönemin Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşit Paşa'nın önerilerini dikkate almak zorunda kalmış olması devlet otoritesinin yeniden Babiâli'ye kaymaya

⁷⁴ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 66.

⁷⁵ Carter V.Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babiâli*, (Çev. Latif Boyacı- İzzet Akyol), İz Yay. , İstanbul 1994, s. 163- 164.

başlayacağını ilk sinyaliydi.⁷⁶ Sultan Abdülmecid, yeniliklere açık bir kişiliğe sahipti. Reform yanlısı olan Mustafa Reşit Paşa gibi önemli bürokratları da takdir edip iş başına getirdi. Yeni görüşlere sahip bir yönetici kadronun oluşması Tanzimat Fermanı'na giden süreci hızlandırdı.⁷⁷

Tanzimat veya diğer adıyla Tanzimat-ı Hayriye olarak anılan, Osmanlı Devleti'ne modern anlamında yeni bir şekil vermek ve Fransız İhtilâli'nin sonucunda ortaya çıkan insan hakları prensiplerini Osmanlı Devleti'nde yaşayan halka da tanıtmak amacıyla girişilen bir inkılap hareketidir.⁷⁸ 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilanından 1876 yılına kadar olan dönemin adıdır.⁷⁹ Sözlükte; “düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek” anlamındaki tanzim kelimesinin çoğulu olan Tanzimat, literatürde” mülki iradeyi ıslah ve yeniden organize etme” manasında kullanılmıştır.⁸⁰ Tanzimat'ın başlangıcını II. Mahmud ve hatta III. Selim dönemine kadar indirenler olduğu gibi, sonunu 1908 II. Meşrutiyet'e kadar götürenlerde görülmüştür.⁸¹ Dönemin ileri gelenleri reform karşıtı olmalarına rağmen, devletin içine düştüğü bu durumdan ancak Mustafa Reşit Paşa'nın kurtarabileceğine inandıklarından, onun isteklerini geçici de olsa kabul etmekten başka bir çareleri kalmamıştır. Tanzimat Fermanı ile birlikte Mustafa Reşit Paşa, bu uğurda her türlü tehlikeyi göz önüne almıştı. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi için çalışmış olduğu heyetlerde görev yapmış Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuştur. Bu nedenle, Mısır sorunu hakkında yabancı devletlerin düşüncelerini tahmin etmiştir.⁸² Padişah, kendi otoritesini korumak adına sık sık sadrazam değişikliği yapmıştır.⁸³

Tanzimat Fermanı esasında II. Mahmud'un tuğrası ile yayımlanıp ilan edilecek iken; ilk aşamada Akif Paşa'nın müdahaleleri, sonrasında padişahın vefat etmesi fermanın ilanının Sultan Abdülmecid dönemine bırakılmasına neden oldu. Genç

⁷⁶ Cevdet Küçük, “Abdülmecid”, *DİA*, TDV Yay. , C 1, İstanbul 1988, s. 259.

⁷⁷ Turgut Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Ankara 2002, s. 1272.

⁷⁸ Mithat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, TTK Yay. , C 6, Ankara 2011, s. 2975.

⁷⁹ Mehmet Aktel, “Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, S 3, 1998, s. 177-178.

⁸⁰ Ali Akyıldız, , “Tanzimat” *DİA*, TDV Yay. , C 40, İstanbul 2011, s. 1.

⁸¹ Aktel, “Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması”, s. 177-178.

⁸² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C V, TTK Yay. , Ankara 2011, s. 169.

⁸³ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 109.

sultanın tecrübesizliği Mustafa Reşit Paşa'ya önemli ölçüde manevra alanı açtı. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın telkinleri üzerine Hatt-ı Hümayun olarak ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı yazan ve okuyan bizzat kendisi oldu.⁸⁴ Mustafa Reşit Paşa, Gülhane Meydanı'nda vükelâ, ricâl, ulemâ, Rum ve Ermeni Patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve diğer hazır bulunanların önünde Tanzimat Fermanı'nı okudu. Sultan Abdülmecid, töreni Gülhane Kasrı'ndan izleyerek takip etti.⁸⁵ Törenden sonraki gün, yemin töreni başladı. Devletin büyükleri, başta padişah olmak üzere Hatt-ı Hümayun'un hükümlerine sadık kalacaklarına dair İstanbul'da Kur'ân'a el basmak suretiyle yemin etti.⁸⁶

Tanzimat Fermanı; eski İslâm geleneğinden en köklü ayrılışı temsil eden ve bundan dolayı Müslüman ilkelerini ve duygusunu inciten maddesi "*herkesin kanun önünde eşit olma*" ilkesiydi.⁸⁷ Ferman, bozulan devlet düzenini tesis etmeye yönelik ilkeler içermektedir. Devlet ve vatandaş ilişkilerinde yeni bir anlayış getirmekteydi. Bu anlayış, gayri şahsi düzenlemelerin ya da kanunların, hayatın her alanına girmesi ve yasa anlayışının hakim kılınmasıdır. Halk çoğu zaman ne kadar vergi ödeyeceğini bilmemekteydi. Çoğu vergiyi tekrar ödemek zorunda kalmaktaydı. Mültezimler ise halka karşı çok insafsızdı. Fermanın ilan edilmesiyle birlikte bunun da önüne geçilmiş olunacaktı.⁸⁸ Bu unsurlar bir anayasa olmayan Tanzimat Fermanı'nın temel insan haklarına yer vermesinden ötürü bir ana kanun özelliği taşıdığı görülmektedir.⁸⁹

Padişahın onayından sonra ilk iş olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Tanzimat Fermanı çerçevesinde yapılacak reformların belirleneceği bir organa dönüştürüldü. Meclis üyelerinin seçimi ve meclisin çalışma esaslarını belirleyen iki nizamname hazırlanarak temsil derecesinin daha yüksek olması için meclis üye sayısını artırıldı.⁹⁰ Meclis-i Vâlâ ile aynı tarihte kurulan Dar-ı Şuray-ı Babîâli birleştirildi. Bu iki meclis arasındaki yetki çatışması sağlanarak daha rahat çalışma olanağı sağlandı. Meclis-i Vâlâ üyeleri, hükümet üyeleri, dönemin önde gelen devlet

⁸⁴ Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", s. 783.

⁸⁵ Akyıldız, "Tanzimat", s. 2.

⁸⁶ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", (Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yay. , 2016, s. 65.

⁸⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay. , Ankara 2000, s. 107.

⁸⁸ Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", s. 180-182.

⁸⁹ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrin'de Meclis-i Vâlâ (1838- 1868)*, s.41.

⁹⁰ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, Kitap Yay. , İstanbul 2014, s. 271.

adamlarından oluşan Meclis-i Âlî-i Umûmî isimli yeni bir meclisin daha kurulmasına olanak sağladı. Böylece Fermanın ilanıyla artan iş yoğunluğu daha rahat halledilmeye başlandı.⁹¹ Dar-ı Şuray-ı Babîâlî, Dar-ı Şuray-ı Askeri ve Meclis-i Vâlâ bu üç meclisin ortak amacı; Tanzimat’a yönelik mevzuları görüşmek ve gerekli düzenlemeleri sağlamaktır.⁹² Osmanlı Devleti’nde adaletin sağlanması için alanına ve konusuna göre farklı mahkemeler kuruldu.⁹³ Tanzimat bürokratlarının eğilim ve etkinliklerine göre zaman zaman Meclis-i Vâlâ’nın görev ve yetkileri genişletilip ve daraltılabiliyordu. Önemli devlet işleri özellikle Meclis-i Vâlâ’da oturulup görüşülüp karara bağlanırdı.⁹⁴ 1853- 1856 Kırım Savaşı’nın en önemli sebeplerinden biri olan Rusya’nın Osmanlı Devleti’nde bulunan Ortodoks tebaayı korumak ve imtiyaz sağlamak istemesi üzerine Islahat Fermanı ortaya çıkmıştır.⁹⁵ Osmanlı’nın müttefikleri Rusya’ya karşı Osmanlı’yı desteklemiş olmaları müttefik devletleri tekrar söz sahibi yapmıştır. Bu devletlerin asıl hedef noktası Hristiyan halka tanınacak haklar olmuştur. Islahat Fermanı’nın hazırlanması için İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri ile Sadrazam Ali Paşa, Hariciye Nazırı Fuat Paşa, Şeyhülislam Arif Efendi ve diğer bazı Osmanlı bürokratlarından oluşan bir grup oluşturulmuş olup, alınan kararlar sonucunda Islahat Fermanı’na son şekli verilmiş ve 18 Şubat 1856 günü Paris Barış Antlaşması’ndan hemen önce okunarak açıklanmıştır.⁹⁶ Bu durum; Islahat Fermanı’nın dış devletlerin müdahalesi sonucu ortaya çıktığını göstermiştir.⁹⁷

Ferman’ın getirdiği önemli hususlar özetle şöyle idi: Tanzimat Fermanı ile Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar can, mal ve namus güvenliği devletin güvencesi altına alınmıştır. Müslüman ve Gayrimüslimler için tam bir eşitlik sağlanmış. Dini, mezhebi ve cinsiyeti fark edilmeksizin tüm tebaa devlet memuru olma hakkı elde etmiş olup vergiler artık eşit alınıp ve iltizam usulü kaldırılmıştır. Mahkemeler herkese açık olacak şekilde keyfî verilen cezalar kaldırılmıştır. Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasındaki davalara bakmak için karma mahkemeler kurulmuştur. Gayrimüslimlerinde

⁹¹ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrin’de Meclis-i Vâlâ (1838- 1868)*, s.41- 42.

⁹² Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, s. 258.

⁹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C V, s. 174-175.

⁹⁴ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, s. 227- 228.

⁹⁵ Özcan Yeniçeri, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Ankara 2002, s. 1451.

⁹⁶ Bilgü, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, s. 30.

⁹⁷ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 95- 96.

askerlik yapmaları ön görülmüş olup fakat askerlik yapmamaları karşılığında ise bir miktar bedel ödeyerek muaf olabilecekleri kararına varılmıştır.⁹⁸ Devlet dairelerinde, sivil bürokraside çalışan gayrimüslimlerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.⁹⁹ Ferman, Osmanlı Devleti'ne olumlu bir katkı sağlamaz iken aynı zamanda Müslüman tebaayı da olumsuz etkilemişti.¹⁰⁰ Şöyle ki; Tanzimat Fermanı, teokrasi anlayışı ile bütünleşen mutlak monarşinin yetkilerini hukuk ilkeleri ve yasalarla sınırlama olanağına sahipti. Yani Padişah; kendi yetkilerini kendi iradesine dayanarak sınırlama imkânına sahipti fakat padişah bunu Babîâli ve Meclis-i Vâlâ' ya devretti. Tanzimat'ın en önemli özelliği ise kanun önünde Müslüman ve Hristiyan tebaanın eşit sayılmış olmasıdır. Tanzimat Fermanı, modernleşme çabalarının en önemli sonucu oldu. Siyaset ve yönetim anlayışı liberalleşti. Tanzimat Fermanı; siyasal alanda eski Divanı Hümayun'un yerine Babîâli'yi ön plana çıkartıp sarayın gücünü geri planda bıraktı. Tanzimat Dönemi, Babîâli çağı olarak neticelendirilmiştir. 1839- 1877 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yönetim saraydan Babîâli'ye kaydı. Bir Tanzimat bürokrasisi oluştu. Osmanlı Devleti'nde sistematik düzenin başı olan padişah iktidarını sadrazam lehine kaybetmesi bürokratik yapının ön plana çıkmasına neden oldu. Dönemin önemli sadrazamı olan Mustafa Reşit Paşa ve onun ideolojisini benimseyen Âli ve Fuat Paşalar bürokratik yapı üzerinde etkinliklerini arttırmakta idiler. Âli ve Fuat Paşalar Babîâli'de etkinliklerini arttırıp padişaha söz geçirecek düzeye geldiler. Bu durum sultanın etkisini azaltmış olup, padişah şahsının yerine devletin etkinliğini ön plana çıkarttı. Genel olarak Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın genişletilmiş halidir. Fakat Tanzimat Fermanı yaşanan iç nedenlerden ötürü ortaya çıkmış olup, Islahat Fermanı ise dış devletlerin müdahaleleri sonucunda ilan edilmiştir. Islahat Fermanı'nın getirdiği en önemli yenilik eşitlik kavramı ile ilgili düzenlemeler olmuştur. Bu yenilikler daha çok gayrimüslim tebaa ile ilgili olup, Müslümanlara herhangi yeni bir hak getirmemiştir. Yapılan reform hareketleri ile Sarayın etkin olan gücü ikinci planda bırakılıp sivil bürokrasi ön plana çıkarıldı. Osmanlı Devleti'nde yönetim anlayışına dair yapılan reform hareketleri Sened-i İttifak ile başlamıştır.

⁹⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1999)*, Filiz Kitabevi, Baskı 5, İstanbul 2000, s. 210.

⁹⁹ Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babîâli*, s. 226.

¹⁰⁰ Tunay Şendal, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Muhalefette Azınlıklarla Olan İlişkileri: İttihat ve Terakki, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S 88, 2019, s. 747.

Sultan II. Mahmud, Sened-i İttifak anlaşmasına gönülsüz bir şekilde mührünü basmak durumunda kaldı. Bu belge ile Ayanların varlığı hukuki olarak kabul edildi. Sened-i İttifak ile ilk defa sultanın yetkileri kısıtlanmaya çalışıldı. Sened-i İttifak’a sıcak bakılmadığı için belge kısa sürede geçerliliğini yitirdi. Bu durumda; saray ön palana çıkarıldı, padişahın yetkileri arttırıldı ve sivil bürokrasinin etki alanı daraltıldı. Otoriter bir merkezi anlayış hâkimiyetini devam ettirdi. Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç akabinde Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile reformların devamını sağladı. Bu dönemde ortaya çıkan metinler, fermanlar vb. anayasa olarak kabul edilmese de anayasanın zeminini hazırlayan önemli çalışmaları teşkil etmektedir. Yaşanan bu gelişmeler Meşrutiyet’e giden süreçte bir ön ayak oldu.

1.2.2. Babiâli’nin Mutlak Hâkimiyeti

Tanzimat’tan itibaren saray ve Babiâli’ye karşı yeni yönetici gruplar ortaya çıkmıştır. Saray ve Babiâli arasında yaşanan güç mücadelesi taraflara, zamana ve koşullara göre bir farklılık göstermiştir. XIX. yüzyılda saray ve Babiâli arasındaki mücadele iki kesimde ele alınmıştır. Âli Paşa’nın bürokrasiye hâkimiyeti saray ve Babiâli işlerinin bir düzen içinde yürütülmesini sağlamıştır. Her konu hakkında Âli Paşa’nın sözü geçerli olmuştur. Bu dönemin ikinci ayağı ise İttifak-ı Hamiyet’in kurulmasıyla devam etmiştir.¹⁰¹

Yeni Osmanlılar, tarihsel ve sosyolojik anlamda belirgin bir grup olarak aydınların ortaya çıkması ile misyon üstlenmeye başladıkları dönem Tanzimat dönemidir.¹⁰² Türkiye, XIX. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa’daki ana gelişmelerin dışında kaldı. Böylece Osmanlı medeniyeti aydınlanma süresince Avrupa’da geçerlilik kazanmış olan siyasi fikirlerin ürünlerinden mahrum kaldı. Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtiyaçlarını karşılamak için Yeni Osmanlıların Batı Avrupa’nın siyasi görüşlerinin benimsenmesi gerektiği fikri güçlüklerle karşılaşp sınırlı kaldı.¹⁰³

¹⁰¹ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 116- 117.

¹⁰² Ernur Genç, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 2, S 1, 207, s. 136.

¹⁰³ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay. , İstanbul 1996, s. 15.

Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa ile onun yönetim anlayışını takip eden Âli ve Fuat Paşalar ölümüne kadar sadrazamlık makamlarını ellerinde bulundurmuş ve reformların uygulanmasında etkin rolleri olmuştur. Sadrazamlık makamının yanında aynı zamanda Hariciye Nazırlığı'nda da bulunmuş ve yalnızca dış ilişkileri yönetmekle kalmamış; adli, idari ve eğitim reformlarının da hazırlayıcısı ve icracısı olmuşlardı.¹⁰⁴ Dönemin ileri gelen devlet adamı olarak bilinen Âli Paşa, bütün tebaanın özgürlüğünü ve eşitliğini düzenleyen Osmanlı Devleti'nin geleceğinin yayılmacı bir politika ile sağlanacağını düşünmekteydi. İngiliz medeniyetini ön gören Mustafa Reşit Paşa'nın aksine Âli Paşa her türlü demokratikleşmeyi reddederek bağımsız saltanat ve halifeliği içinde barındıran modern monarşik idare anlayışını savunmaktaydı.¹⁰⁵ Âli Paşa, dış politikada uzlaşmacı bir yol izleyen iç politikada ise reform yanlısı bir yol izlemek istemiştir. Fakat planlamış olduğu bu düşüncesini yürütebilmek için sağlam bir kadro kurmak istemesindeki olumsuz tutumu ve tedbirsizliği işlerin birkaç kişinin omuzlarında olmasına neden olmuştur.¹⁰⁶ Devlet işlerinde önemli şahsiyete sahip olan Fuat Paşa, Avrupa'daki milliyetçilik hareketlerini yakından takip etmiştir. Gayrimüslimlere eşit haklar verildiğinde bu fikirlerin önlenebileceğini savunmuştur.¹⁰⁷ Âli Paşa'nın yakın mesai arkadaşı olan Fuat Paşa'nın vefatı üzerine tüm yetkileri kendisinde toplayan Âli Paşa, devlet idaresini tek söz sahibi olarak ölümüne kadar devam ettirmiştir. Âli Paşa'nın gayesi tek adam olma arzusuydu. Âli Paşa, Sultan Abdülaziz¹⁰⁸ üzerinde son derece tesirli bir yapıda olup, Babıâli'nin şeref ve saygınlığının korunmasına dikkat eden Avrupa'da tanınmış bir şahsiyete sahiptir.¹⁰⁹ 1861- 1876 yılları arasında padişah olan Sultan Abdülaziz, mali ve siyasi açıdan sıkıntılar yaşayan devletin başında bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin dış borç alması ekonominin her geçen gün zayıflamasına neden oldu. Sultan Abdülaziz'in saltanatı Avrupaî anlamda ilk özgürlük hareketi olarak nitelendirilirdi. Çünkü, Genç Osmanlılar hareketinin ortaya çıkması ile aynı yıllara

¹⁰⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 90.

¹⁰⁵ Mustafa Gençer, "Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa", *Tarih Kritik Dergisi*, C 3, S 4, s. 91.

¹⁰⁶ Kemal Beydilli, "Âli Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1989, s. 426. Ss. 425- 426.

¹⁰⁷ Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 13, İstanbul 1996, s. 204.

¹⁰⁸ Sultan Abdülaziz, Sultan II. Mahmud'un oğludur. 1861'de Sultan Abdülmecid'in vefat etmesi sonucunda 25 Haziran 1861'de tahta çıkmıştır. Tahta çıktığında 31 yaşında idi. Eğitim ve idari alanda yaptığı reformlarla dikkat çekmiştir. Avrupa'yı ziyaret eden ilk Osmanlı padişahı olarak bilinmektedir. Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, TDV Yay. , C 1, İstanbul 1988, s. 179.

¹⁰⁹ Beydilli, "Âli Paşa", s. 426.

denk gelmesi özgürlük hareketini doğurdu.¹¹⁰ Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nde iç ve dış nedenlere bağlı olarak reform hareketinde bir gerileme yaşanmıştır. Bunun nedeni ise, 1865'te ortaya çıkan Genç Osmanlı muhalefeti olmuştur. Meşrutiyet'e karşı olan Mahmud Nedim Paşa, Âli ve Fuat Paşa'nın ıslahat siyasetine karşı çıkmıştır. Muhalif kesim faaliyetlerine hız kesmeden yurt dışında da devam etmiştir. Bu durum; Yeni Osmanlıların muhalefetine neden olmuştur. Babiâli'nin içinde bulunduğu bu durumu ağır ve sert bir şekilde eleştiren aydınlar bu nüfuzun kırılması gerektiğine kanaat getirmiştir. Sultan Abdülaziz, Babiâli'nin nüfuzunu tamamen sarayda toplamaya çalışıyordu. Böylece muhalif grupların meşruti sistem, meclis ve parlamento arzularının arkasında yatan temel nedeni oluşturmuştur.

1.2.3. Mutlak Güce Muhalefet: Basın- Yayım Faaliyetleri ve Yeni Osmanlılar Hareketi

1865 yılı yazında, boğazın tepelerinin arkasında uzanan ormanlık bir vadide, Belgrad Ormanı olarak adlandırılan yerde, bir piknik yapıldı. Bu piknik bir toplantı amacı ile gerçekleşti. Bu toplantı, katılan kişilerin Osmanlı Hükümeti tarafından sürdürülmekte olan ve felaket olarak nitelendirdikleri politikalara karşı harekete geçmelerine neden oldu.¹¹¹

Yeni Osmanlılar hareketi gerçek anlamıyla Tanzimat'ın eleştirisi olarak doğmuştur. Bunlar anayasa ve meşrutiyet isteyen bir aydın tipini temsil etmekteydi. Devletin kurtuluşunun mutlak monarşi sisteminden meşruti monarşi sistemine geçiş ile gerçekleşeceğini ve anayasal bir sistemle mümkün olabileceğine inanmaktaydılar. 1865'te "*İttifak-ı Hamiyet*" adı altında ortaya çıkan Yeni Osmanlılar, temelde Babiâli yönetiminde bulunan Âli ve Fuat Paşaların şahsına ve aydın despotizmine karşı idi.¹¹² O dönemde "*hamiyyet*", "*patriotism*" anlamında kullanılıp, yani bugün ki deyimiyle cemiyetin adı "*Yurtseverler Birliği*" idi.¹¹³ Bu genç ihtilalcileri birleştiren ortak nokta Avrupa medeniyeti hakkında umumi bir bilgi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp

¹¹⁰ Buçuklu, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası*, s. 76.

¹¹¹ Mardin, *Yeni Osmanlılar düşüncesinin Doğuşu*, s. 17- 18.

¹¹² Kenan Özkan- Gökhan Gökçöz, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal'in Düşünce Dünyası", *Belgi Dergisi*, S 8, 2014, s. 1084.

¹¹³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Ed. Ayşe Erdem), Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2002, s. 275.

parçalanmasındaki endişeleri idi. Avrupa Osmanlı'ya hasta adam diye hitap etmekte idi. Yeni Osmanlılar, devletin hızlı bir şekilde çöküşe doğru gidişinin mesuliyetini Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın başın da bulundukları küçük bir devlet adamı grubuna yükledi. Bu iki kişi (Âli ve Fuat Paşalar) zaman zaman Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı makamlarında birbirlerinin yerine geçmekteydi.¹¹⁴ Âli ve Fuat Paşalar birçok defa sadareti ellerine aldıkları halde memleketin barış ve sükûnete kavuşması imkânını elde edememişlerdi.¹¹⁵ Yeni Osmanlıların yetişmelerinde ve şekillenmesinde önemli bir kurum olan Babiâli tercüme odası idi. Müslüman kalemiye memur tipinin oluşumunda ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bu kurumun Osmanlı'nın modernleşmesinde önemli etkisi oldu. Mustafa Reşit Paşa, Âli ve Fuat Paşalar gibi önemli siyasi şahsiyete sahip kişiler bu kurumda yetişmiştir.¹¹⁶

Cemiyet'in kurulmasında etkili olan genç aydınlar; *Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Reşat Bey, Nuri Bey, Refik Bey, Ayetullah Bey, Ali Suavi, Şinasi, Agah Efendi, Ziya Paşa* tarafından kurulan cemiyetin üye sayısı gün geçtikçe artmakta olup, bir süre sonra bu sayı iki yüz kırk beşe ulaşmıştı.¹¹⁷ Gizli olarak kurulan cemiyet 1867 yılında Sadrazam Âli Paşa'ya haber verilmesine kadar geçen süreçte İstanbul'da faaliyetlerini sürdürdü. Cemiyetin varlığının yönetim tarafından öğrenilmesi ve yakalanabilenlerin gözaltına alınmasından sonra kalan aydınlar yurt dışına kaçarak mücadelelerine Avrupa da devam etti.¹¹⁸ Yeni Osmanlılar, çökmekte olan devleti kurtarmak adına gerekli gördükleri meşrutiyet idaresi ve anayasal sistem lehinde kamuoyu yaratmak için basın yayın yolunu etkili bir şekilde kullanmıştır. *Tasvir-i Efkar, Hürriyet, Muhbir, İbret, Ulum* gibi gazeteler aracılığı ile kamuoyu oluşturma yollarını aradılar.¹¹⁹ Sultan II. Abdülhamid, ülke içinde basını takip ettiği gibi Yıldız Sarayı'nda kurmuş olduğu Mütercimler Heyeti ile Avrupa basını ve yabancı kitapları da tercüme ettirip olumsuzlukları takip etmekteydi.¹²⁰ Demokratik fikirlerin gelişmesine fırsat tanındı. 1860'tan sonra basın yayın hayatının canlanması Şinasi, Namık Kemal, A.

¹¹⁴ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 18.

¹¹⁵ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay. , İstanbul 2000, s. 20.

¹¹⁶ Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babiâli*, s. 114-115.

¹¹⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 140.

¹¹⁸ Nurettin Güz- Gamze Bayhan, "İlk Muhalef Gazete Olarak İbret", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C 1, S 1, 2016, s. 5.

¹¹⁹ Özkan- Gökgez, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal'in Düşünce Dünyası", s. 1085.

¹²⁰ Erdoğan Yeğen, *Sultan Abdülhamid*, Sentez Yay. , Ankara 2014, s. 239.

Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar aracılığı ile hoşgörülü demokratik fikirlerin ülkeye taşınmasına neden oldu.¹²¹

İttifak-ı Hamiyet hareketinin çıkış noktası olarak iki önemli gelişmeden bahsetmek gerekir. Biri Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kez daha gündeme gelen önemli bir mesele olan Girit Adasında ciddi bir isyanın başlamış olması ve ikinci neden ise Mısırlı bir Türk paşası tarafından sultana hitaben yazılmış meşruti reform talep eden bir mektubun yayımlanmasıdır. Yerli gerilla çetelerinin yağmalarına maruz kalan Girit adası ve Müslüman halkın kötü durumu yapılan haksızlığın boyutunu ortaya bırakmıştı. Başkentte, iki gazete Girit'i savunmak için harekete geçmiştir. Bu gazeteler biri Namık Kemal'in editörlüğünü yapmış olduğu *Tasvir-i Efkar* gazetesi diğeri Ali Suavi'nin editörlüğünü yapmış olduğu *Muhbir* gazetesi idi. Muhbir gazetesi, 1867'de gerillalar tarafından Giritliler için özel bir yardım kampanyası düzenlendiğinden ötürü bir şöhret kazanmış ve bu durum Âli Paşa'yı sinirlendirmiştir. 1867'de Ali Suavi gazeteyle bağlarını koparmış ve Muhbir gazetesi kapatılmıştır. Tasvir-i Efkar gazetesi ise dış hadiselerle ileri ve aydınlatıcı fikirler getirmiştir. Yabancı baskısı tenkit edildiği için Âli Paşa Tasvir-i Efkar gazetesini de kapatmıştır.¹²² Muhalefette ileri giden gazete *İstikbal* gazetesi idi. Yayınladığı bir makale ile Sultan II. Abdülhamid'i *taht gaspçısı* şeklinde nitelendirmesi sansür gören bir diğer gazete oldu. Yurt içinde yayınlanan bir diğer muhalif gazete ise Mizancı Murad'ın *Mizan* gazetesi idi. Meşrutiyet'in ilan edilmesi için yayın hayatına devam eden gazeteydi. Mizan gazetesinde toplumun iç ve dış meseleleri belirtilirdi.¹²³

Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektup ise; 1867 yılında ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet mücadelesinin ilk beyannamesi, Türk milli demokratik devrim hareketinin ilk hamlesi sayılan bu mektupta ülkenin sorunları ve karşı karşıya olduğu tehlikeler sıralanmış olup bunun temelinde ise çağı geçmiş bir siyasal sistemin yattığını belirtmiştir. Tam olarak sorunlar ima edilmemiş olsa da asıl ima edilen meşruti yönetim yani anayasal sistem olmuştur. Mektup, vatansever ve

¹²¹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 123.

¹²² Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 34- 35.

¹²³ Sedat Kanat, *II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn ve Görevleri*, Gece Akademi Yay. , Ankara 2019, s. 271.

laiklik yönelimi dolayısıyla dikkat çekmiş ve genç aydınları cesaretlendirmişti.¹²⁴ Yabancı yayınların sistemli bir şekilde takibi için de *Matbuât-ı Ecnebiye Müdüriyyeti* kurulmuştur.¹²⁵

Genç Osmanlıların etkilendikleri düşünürler arasında yer alan Rousseau'nun geleneksel toplum anlayışından kopuşu ifade eden toplum sözleşmesi, Tanzimat dönemi aydınları üzerinde etkili olmuştur. Rousseau'ya göre gönüllülük, vatandaşları birbirine bağlar, onları ortak çıkarlar etrafında birleştirir ve her şeylerini siyasi cemaat için feda etmelerini mümkün kılar. Topluma bağlılıklarıyla, disiplinleriyle, vatanseverlikleriyle insanlar gelişir ve böylece bütün rasyonel ve ahlaki potansiyelini idrak eder.¹²⁶ Liberallerin savundukları ideoloji, Osmanlıcılıktı ve buna göre bütün dini ve etnik cemaatler kendi dar amaçlarından ve özlemlerinden fedakârlık etmeksizin bir hanedan yurtseverliğine sadakat gösterebilirdi.¹²⁷ Ekonomik sıkıntılar, dış borçlar ve Islahat Fermanı'nın getirdiği uygulamalar, Müslüman halkın hoşnutsuzluğu nedeniyle Babiâli'ye karşı oluşacak muhalefet hareketlerine zemin hazırlamıştır.¹²⁸

1.2.4. Babiâli'de Yaşanan Güç Kaybı

Genç Osmanlıların en büyük rakipleri olan Fuat Paşa 1869 yılında, Âli Paşa ise 1871 yılında vefat etti. Sadrazamlığa monarşi ve Rus yanlısı olarak bilinen Mahmud Nedim Paşa geldi. Mahmud Nedim Paşa, *Âyine-i Devlet ve Hasbihâl* adlı eserinde Tanzimat idaresini eleştirerek, bürokrasinin bu kadar ön planda olmasını yanlış bulmakta idi. Paşa, padişahın mutlak otoritesine vurgu yapmış ve padişah idaresinin kanun yetkilerinin ötesine geçilmemesini belirterek vekillerin de sorumsuzca davranmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Padişahların, milletin ve vatanın her haline vâkıf olması gerektiğini vurgulamıştır. Eski devir padişahların devlet işleriyle bizzat ilgilendiğini ve otoriter anlayışı bırakmadıkları için İmparatorluğun gelişip güçlendiğini, Padişah otoritesinin sarsıldığı zaman da devletin gücünü kaybetmesine yol açtığını belirtmiştir. Mahmud Nedim Paşa, Tanzimat

¹²⁴ İsmail Arda Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar", *Bilim Ütopya*, S 132, 2005, s. 22.

¹²⁵ Kanat, *II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve Görevleri*, s. 277.

¹²⁶ Taştan, *Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860-1876)*, s. 284.

¹²⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, s. 55.

¹²⁸ Taştan, *Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860-1876)*, s.280.

Fermanı ile padişahın yetkilerinin hukuk ilkeleri ile kısıtlanmasını eleştirmiştir. Nedim Paşa, Tanzimat öncesi dönemi her yönden daha iyi bulmaktaydı. Tanzimat'ın getirdiği bürokratik düzeni dağıtmak ve eşitlik ilkesinin şeriat kurallarına aykırı olduğunu devletin zayıflamasına yol açtığını belirtmiştir. Bu durum; Nedim Paşa'nın saray hâkimiyetini ön plana çıkarmak istediğini göstermiştir.¹²⁹ Böylece iktidarın gücü tekrar Babîâlî'den saraya geçmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde de bu durum güç kazanmıştı. Mahmud Nedim Paşa, Tanzimat reformlarını savunan bürokratları görevlerinden alarak taşraya sürgüne göndermiştir.¹³⁰

“Şâh vâkıf gerekdir ahvâle,

Vükelâya kalırsa vâyy hâle.”¹³¹

Devlet yönetimi ile ilgili olarak Mahmud Nedim Paşa'nın bu sözü dikkat çekmiştir. Şöyle ki idareyi elinde toplayan bağımsız bir padişah yönetim anlayışının yakından takip edilmesine dikkat çekmiştir. Nedim Paşa, yönetim anlayışının bakanlar kuruluna bırakılması ile ülkenin vâyy haline diyerek, Sarayın ön plana çıkması ve padişahın egemen güç olması gerektiğini bu sözlerinde belirtmiştir.

Midhat Paşa meşrutiyet rejimine geçilmesi ve devletin devamının sağlanması için Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülüp Sultan Abdülaziz'in de tahttan indirilmesi gerektiği kanısındaydı. Babîâlî'de yaşanan sokak hareketlerinden sonra padişah, Mahmud Nedim Paşa'yı azlederek yerine Rüştü Paşa'yı dördüncü kez sadarete getirdi. Kurulan yeni kabine de alınan kararlar doğrultusunda Sultan Abdülaziz'in hâl'ine karar verildi. 29/ 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirildi. Kendi isteğiyle Çırağan Sarayı'na geldi. Sultan Abdülaziz tahttan indirilince yerine Sultan V. Murad tahta geçti. Sultan Abdülaziz, 4 Haziran 1876 tarihinde götürüldüğü Fer'iye sarayında bilekleri kesilmiş bir vaziyette bulundu. Bu durumdan meşrutiyet yanlısı olanlar sorumlu tutuldu. Sorumlu tutulan kişiler 27 Haziran 1881 tarihinde Yıldız Mahkemesi sonunda idam cezasına çarptırıldı.¹³² Âyan meclisinde

¹²⁹ Yakup Karataş- Demet Karasu- M. Kerem Karasu, *Mahmud Nedim Paşa Âyine ve Hasbihâl*, Eğitim Yayınevi, Konya 2021, s. 35- 36.

¹³⁰ Gökhan Kaya, “Bürokratik Nüfûza Karşı Monarşik Egemenliği Yeniden Kurgulamak Üzerine Bir Girişim: Mahmud Nedim Paşa'nın Görüşlerinde Ahlâk ve Devlet İdaresi”, *OTAM*, S 38, 2015, s. 63.

¹³¹ Karataş- Karasu, *Mahmud Nedim Paşa Âyine ve Hasbihâl*, s. 157.

¹³² Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, s. 1293.

alınan kararlardan sonra 93 gün baŗta kalan V. Murad akli ve dengesinin yerinde olmadıēı gerekçesi ile tahttan indirilmek durumunda kaldı. Sultan II. Abdülhamid, meŗrutiyeti ilan edeceēine dair söz verdi ve tahtta geçti.¹³³ Sultan II. Abdülhamid, Mahmud Nedim Paŗa'ya çok g venmekteydi. Tanzimat döneminde Mustafa Reŗid Paŗa,  li ve Fuad Paŗaların idaredeki etkinliēi, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının sultan üzerinde oluŗturduēu mesuliyet ve fermanların  ng rd ēu kanuni düzenlemeler, devlet yönetiminde etkinlik ve aēırlıēın Saray'dan Babiâli'ye kaymasına yol açtı. Bu dönemde Babiâli'nin elde ettiēi g   ve avantajdan rahatsız olan Genç Osmanlıların boy göstermeleri ve siyasete nüfuz etmeye  alıŗmalarına yol açtı. Âli ve Fuad Paŗaların siyaset salnamesinden çekilmesiyle birlikte Genç Osmanlılar da merkezi hükümetteki baskı ve etkinliklerini arttırdılar. Öyle ki gücü saraya intikal ettirmeye  alıŗan Sultan Abdülaziz'i bir Şekilde bertaraf edip anayasal monarŗik sistemi kabul ettiēini söyleyen Sultan II. Abdülhamid'i tahtta çıkardılar.

¹³³ Mardin, *Yeni Osmanlı D ŗ ncesinin Doēuŗu*, s. 93.

BÖLÜM II

SULTAN II. ABDÜLHAMİD ve GÜCÜN SARAYA GEÇMESİ

2.1. Sultan II. Abdülhamid'in Zihin Dünyası

Sultan II. Abdülhamid, 21 Eylül 1842 senesinde Sultan Abdülmecit'in ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. Annesi Tirimüjgan Kadın Efendidir. Henüz on bir yaşındayken annesini kaybettiği için babasının emri ile hiç çocuğu olmayan Piristu Kadın Efendi kendisine annelik yaptı. Özel hocalar tayin edilerek eğitildi.¹³⁴ Hafifçe uzun boylu ve duruşu biraz öne doğru eğikti. Osmanlı soyunun ırsi özelliklerini taşıyan iri ve hafif kemerli burnu ve iri gözleri vardı.¹³⁵ Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer ilimleri öğrendi. Guatelli ve Lombardi adındaki iki İtalyandan musiki öğrendi. Ata binmeyi severdi. Mükemmel bir nişancı olduğu için silaha olan merakı fazlaydı. Alkole düşkün değildi.¹³⁶ Çocukluğunda zayıf bir bünyeye sahip olan Sultan II. Abdülhamid sürekli hastalanırdı. Hoşgörülü bir ortamda büyüdü.¹³⁷ Saray halkı Sultan II. Abdülhamid'i içine kapanık biri olmasından ötürü pek sevmezdi. Zekası ve politik kabiliyetinden dolayı amcası olan Sultan Abdülaziz, onun serbest bir ortamda yetişmesine olanak tanıdı. Sultan Abdülaziz yapmış olduğu Mısır ve Avrupa seyahatlerinde onu da yanında götürürdü. Sultan Abdülhamid'in şehzadeligi çok serbest geçip ve marangozlukla uğraşmaktan büyük zevk alırdı. Zaman zaman toprak işleriyle meşgul olurdu.¹³⁸ Sultan II. Abdülhamid, kişilik olarak Sultan IV. Murad'dan ve II. Mahmud'tan sonra en güçlü çizgilere sahip olan bir hükümdardır. Onun bu kişilik özellikleri, sarayı devlet idaresinin temeline yerleştirme yönündeki politikalarının da habercisi gibidir.¹³⁹

¹³⁴ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamit", *DİA*, TDV Yay. , C 1, İstanbul 1988, s. 216- 217.

¹³⁵ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C 12, Ankara 2002, s. 1547.

¹³⁶ Şefaattin Deniz, *Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Babıali arasındaki İktidar Mücadelesi (1808-1908)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2002, s. 101.

¹³⁷ A. Tekin Kutlu, *II. Abdülhamid Kızıl Sultan Mı, Ulu Hakan Mı*, (Ed. Ahmet Seyrek), Nokta Kitap, İstanbul 2007, s. 15.

¹³⁸ Küçük, "II. Abdülhamit", s. 217.

¹³⁹ İlber Ortaylı, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C 12, Ankara 2002, s. 1528.

Sultan II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876 senesinde Osmanlı tahtına oturmuştur. Osmanlı tarihinde 34. Padişah olarak bilinen Sultan II. Abdülhamid 27 Nisan 1909'da tahttan indirilene kadar yaklaşık 33 yıl boyunca hükümdarlığını devam ettirmiştir. Sultan-ı sabık olarak yaşadığı hayatının son on yılını önce Selanik daha sonra ise İstanbul'da gözetim altında geçirmiştir. 1918 Şubatında Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etmiştir.¹⁴⁰ Tahsin Paşaya göre, *teorik bilgileri noksan idi, hatta bir hükümdar için pek az denilecek ve çağdaşı hükümdarlarla mukayese edilemeyecek kadar az okumuştur. Onun bütün kuvvetini uygulamalı bilgilerinde, tecrübelerinde, görgülerinde, aralıksız temaslarından ortaya çıkan bilgilerinde aramak lazımdır. Bu bakımdan cidden zengin denilecek bir tecrübe hazinesine malik idi.*¹⁴¹ Sultan II. Abdülhamid nazik ve terbiyeli olup kendisiyle görüşenlere hürmet edip, hoşlanmadığı kişilerle görüştüğünde onlara bunu hissettirmeyip, konuşmalarında ise güler yüzlü bir yapıya sahipti.¹⁴²

Sultan II. Abdülhamid hakkındaki farklı bir görüş ise ziyadesiyle korkak yönündedir. Fakat ileri sürülen bu görüşün doğruluğu tartışılır düzeydedir. Çünkü Yıldız Camiisinden çıkarken kendisine karşı planlanmış olan suikastta herkes sağa sola kaçarken Sultan II. Abdülhamid'in arabayla saraya gidip, işlerine devam etmesi kendisinin nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Karşılaştığı komplolar ve özellikle amcası Sultan Abdülaziz'in ve abisi V. Murad'ın tahttan indirilmeleri Sultan II. Abdülhamid'in daha dikkatli davranmasına vesile oldu. Bu davranışından ötürü kendisi için korkak ve kuruntulu yorumlarının yapılmasına neden oldu. Kuruntulu olmasından kasıt ise son dönem padişahlarının başından geçen bazı olayların alevlenmesi, dedesi Sultan II. Mahmud'un son anda katledilmekten kurtulması, IV. Mustafa'nın katledilmesi, babası Sultan Abdülmecit'in Kuleli Vakasından¹⁴³

¹⁴⁰ Melik Arvasi, *II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, s. 44.

¹⁴¹ Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıratları*, (Ed. Emre Taş), Yakın Plan Yay., İstanbul 2017, s. 18.

¹⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Ha'li ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, TTK Yay., C X, S 40, 1946 Ankara, s. 705.

¹⁴³ Saray ve Babıalı yönetimine karşı muhalif olan gruplar ortaya çıktı. 1859 yılında Sultan Abdülmecid ve onun temsil ettiği saraya yaşanan hareketlenme Kuleli Vakası olarak bilinmektedir. Olayın çıkmasına öncülük eden Hüseyin Daim Paşa, Cafer Paşa, Binbaşı Rasim Bey, Şeyh Ahmed, Katip Arif Bey, Fedailer Cemiyetini kurdu. Fakat henüz faaliyet göstermeden içlerinden biri casusluk yaparak cemiyeti ihbar etti. Cemiyet henüz faaliyet göstermeden son buldu. Tutuklananlar Kuleli Kışlasında yargılandıklarından dolayı olaya bu isim verildi. Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 116.

katledilmekten kurtulması, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ardından ölmesi veya öldürülmesi olayları Sultan II. Abdülhamid'in evhamlı bir karakter kazanmasına yol açan nedenlerdi.¹⁴⁴

Sultan II. Abdülhamid, veliahtlığı zamanında Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmekteydi. Fakat senenin birçok kısmını bu saray haricinde, Tarabya üstündeki çiftliğinde, Kağıthane'deki köşkünde, bazen analığının Maçka'daki konağında ve kız kardeşi Cemile Sultanın konağında geçirirdi. Sultanı bu duruma sevk eden sebep, kendisini Osmanlı saltanatının en yakın varisi olduğunu görerek padişahlığa ait hazırlıklarda olmak üzere pek çok kimselerle temas etmek ister, dünyada olup bitenlere yabancı kalmamak için bütün meseleleri iç yüzlerine kadar öğrenmeye çalışırdı. Veliahtlığı zamanında devletin ileri gelenleri, fikir ve kalem erbabıyla sık sık görüşürdü.¹⁴⁵ Sultan II. Abdülhamid, devletin bütün kurumlarında Batı kaynaklı reform hareketlerine girişmiştir. Sultan iç ve dış baskılara rağmen kendi iç dinamiklerini düşünen, İslam hukuku ve Türk geleneğine aykırı olmayan reformların uygulanmasına karar vermiştir. Sultan II. Abdülhamid reform politikasını şöyle açıklamıştır: *“Eğer bizde bazı ıslahatlar kabul edilecekse, memleketin hakiki şartları göz önünde tutularak yapılmalıdır. Yani teferrüt etmiş birkaç idarecinin fikir seviyesi değil, halkın medeniyet seviyesi nazara itibara alınmalıdır. Avrupa'dan gelen her şeyi şüpheyle karşılayan pek çok defa fermanlarımızı aldığı anda yakan ulema sınıfın aksülamelini hesaba katmak lazımdır. Islahat tatbikinde her adımı atmadan evvel zemini yoklayarak, yavaş yavaş hareket etmekte haklı olduğuma kaniyim. Avrupa medeniyetinin en iyi taraflarını alıp, şark kültürüyle mezcetmek suretiyle meydana gelecek ve olgunlaşacak yepyeni bir medeniyeti, bizde ancak müstakbel nesiller görebileceklerdir.”* Bu görüşler doğrultusunda Sultan II. Abdülhamid Tanzimat'tan aldığı reform denemelerini geliştirmiştir.¹⁴⁶

Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına geçme şansı oldukça düşüktü. Çünkü Sultan II. Mahmud'un oğlu olan Sultan Abdülaziz 1861 senesinde sultan olup, kırk beş yaşındaydı ve sağlıklı, sağlam ihtişamlı bir yapıya sahipti. İmparatorlukta devam

¹⁴⁴ Deniz, *Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Babıali arasındaki İktidar Mücadelesi (1808- 1908)*, s. 102- 103.

¹⁴⁵ Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıratları*, s. 14.

¹⁴⁶ Mehmet Beşirli, “Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar: 1789- 1908”, *Dini Araştırmalar*, C 2, S 5, 1999, s. 152- 153.

eden veraset anlayışından kaynaklı olarak Sultan Abdülhamid, abisi Sultan V. Murad'dan sonra ikinci sırada yer almaktaydı. Sultan Abdülaziz, oğlu Yusuf İzzeddin'i halefi yapmak istemesi Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesini zorlaştırmaktaydı. 1875 yılında Bosna- Hersek'te çıkan Hristiyan köylü isyanı olayların seyrini değiştirdi. Siyasi, mali, diplomatik dengelerin değişmesine yol açtı. İstanbul'da karışıklık ve çalkantıların baş göstermesine neden olup Mayıs 1876 sonunda Sultan Abdülaziz'in devrilmesiyle son buldu.¹⁴⁷

30 Mayıs 1876'da iktidara Mütercim Rüştü Paşa hükümetinin geçmesiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirildi. Yeni padişah artık Sultan V. Murad oldu. Yeni dönemde hükümet sarayın harcamalarını denetim altına almak isterken karşısında iki farklı yol görüldü. Hükümetin üyesi olan Mithat Paşa'ya göre meşrutiyet sistemine gidilmeliydi böylelikle seçilecek meclis sarayın israfını önleyebilirdi. Öte yandan nazır olan Hüseyin Avni Paşa'ya göre ise çare, padişahı ikinci planda bırakıp bütün yetkileri hükümete devretmektir.¹⁴⁸ Sultan V. Murad tahta çıkışının akabinde cinnet geçirdi. Bu durum ilk başta basit bir hastalık şeklinde yorumlandı. Sultan V. Murad'ın hastalığı ile ilgilenen doktorlardan başka, Viyana'dan bu hastalığın uzmanı olan doktor getirildi. Sultan V. Murad'ın tedavisine çok özen gösterilip iyileşmesi mümkün olmayan ve uzadıkça uzayan tedavi süreci halk arasında bazı dedikoduların oluşmasına neden oldu.¹⁴⁹

Anayasaya dayalı meşrutî bir rejimi kurmak isteyen Midhat Paşa, Sultan II. Abdülhamid ile içeriği halen bilinmeyen iki gizli görüşme yapmıştır. Midhat Paşa, Tuna ve Bağdat valiliği görevinde bulunduğu zaman kalkınma açısından çok büyük işler başarmıştı. Örnek verilecek olursa, Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Sanayi Mektepleri gibi kurumları başlatmıştır.¹⁵⁰ Midhat Paşa, daha önce Kanun-i Esasi'yi kabul ettirmek amacıyla Sultan Abdülaziz'i tahtan indirme girişiminde bulunmuş olup; fakat başarısız olunca Midhat Paşa'da bir gücenme oluşmuştu. Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesinden sonra ise sadrazam Midhat Paşa'nın her istediğini serbestçe

¹⁴⁷ François Georgeon, *Sultan Abdülhamit*, (Çev. Ali Berktaş), Homer Kitapevi, İstanbul 2006, s. 49.

¹⁴⁸ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789- 1980)*, s. 47.

¹⁴⁹ Yeğen, *Sultan Abdülhamid*, s. 47-48.

¹⁵⁰ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789- 1980)*, s. 52.

yapmıştır.¹⁵¹ Midhat Paşa ve Süleyman Paşa meşrutî bir yapıya geçmek için büyük bir sabırsızlık içindeydi. 30 Mayıs günü Midhat Paşa'nın Hatt-ı Hümayun için hazırladığı müsveddeyi Süleyman Paşa onay vermiş olduğu halde Rüştü ve Hüseyin Avni Paşalar nedeni belirsiz bir şekilde verilmiş olan müsveddeyi beğenmediklerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Bürokrasi ve azalarının siyasete müdahalesi görülmüştür. Yeni padişaha tayin edilen yeni sekreterlerden biri olan Sadullah Paşa konu ile ilgili şu sözleri söylemiştir: *"Padişahımız bir millet meclisi kurulmasını istemiyor. Halkımızın bilgi ve eğitim düzeyi böyle bir adım atılmasına elverişli değildir. Yaygın olan güvensizliği kaldırmak için idareyi kuvvetli kanunlara bağlamak yeterlidir. Her şeyden önce maliye işlerinde reformlar yapılmalıdır. Efendimizin isteği budur."* diyerek belirtmiştir.¹⁵² Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa'nın tam olarak aradığı bir kişiliğe sahipti. Kardeşi Sultan V. Murad'ın hastalığının tam olarak geçmeyeceği kesinleşince kendisi tahta geçecekti ancak, şartlı olarak bu durumu kabul edebilirdi. Bu şartlar ise, *"derhal anayasa yapılacak, yalnız sorumlu nazırların tavsiyelerini dinleyecek, kendiliğinden devlet işlerine karışmayacak, garanti olarak da Sadullah Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi zatları sekreteri olarak saraya alacaktı."* Burada ele alınan konuların mahiyetine bakılırsa öne sürülen şartlarla, sarayın devlet yönetiminden tamamen çekilmesinin temelleri atılmıştır denilebilir. Bu durum da bu tez çalışmasının ana iddialarından biri olan Saray- Babîâli rekabetine ve bu rekabetin hangi boyutlarda tecelli ettiğine işaret etmektedir.¹⁵³

Midhat Paşa elindeki tasarıyı Sultan II. Abdülhamid'e sundu. Sultan II. Abdülhamid meşrutî olmayan bir hükümdarlığın başına geçmeyeceğini kesinlikle bildirdi. Midhat Paşa için bundan iyi bir durum yoktu.¹⁵⁴ Sultan II. Abdülhamid, başa geçerse meşrutiyeti ilan edeceğine dair Midhat Paşa'ya söz verdi.¹⁵⁵ Sultan II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876 Perşembe günü tahta çıktı.¹⁵⁶ Toplar atılıp, bu iyi haberi duyurmak üzere tellallar sokaklara dağıldı. Üç gün boyunca şenlikler ve eğlenceler yapıldı. Devlet dairelerinin ve özel binaların pencereleri bayraklarla süslendi. Geceleri

¹⁵¹ Deniz, *Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Babîâli arasındaki İktidar Mücadelesi (1808- 1908)*, s. 103.

¹⁵² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 313- 314.

¹⁵³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 316-317.

¹⁵⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 317.

¹⁵⁵ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789- 1980)*, s. 48.

¹⁵⁶ Küçük, "II. Abdülhamit", s. 217.

ise fener alayları tertiplenirdi. Şenlik havası sonraki günlerde de devam etti. Sultan V. Murad sıkı gözetim altında Çırağan Sarayına götürülmüştür. Sultan V. Murad'ın üç aylık saltanatı zamanında bir türlü yapılamayan cülus merasimi tamamlanmıştır. Cülus merasimi için Babüssaade önünde hazırlık yapılmıştır. Devlet ricali biatı üzerine Sultan II. Abdülhamid Osmanlı tahtına geçmiştir.¹⁵⁷ Sultan II. Abdülhamid, hükümdar olduğunda Osmanlı Devleti her alanda büyük sıkıntılar içindeydi. Çünkü dört ay gibi kısa bir zaman zarfı içerisinde üç padişah (Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan Abdülhamid) değişikliği yaşanmıştır. İktidar mücadelesinin seyrine bakıldığında Sultan II. Abdülhamid'i büyük problemler beklemekte olduğu görülmüştür.¹⁵⁸

Sultan II. Abdülhamid'in amacı; halkını Batı kültürünün değerlerinden uzak tutarak Osmanlı Devletini eski görünümüne kavuşturmaktır. Dâhili siyaset anlayışının amacı ise içinde bulunduğu toplumun kültürünü benimseyerek onlara yaklaşmak ve onlarla bütünleşmektir. Böylece benimsediği siyasi görüş İslamcılıktır.¹⁵⁹ Sultan II. Abdülhamid, İslamcılığı siyasal ve ideolojik akımların en etkin haline getirmiş olup, İslamlaşmak ve İslam'ın özüne dönmek bu düşünce içerisinde sık kullanılan bir slogan haline dönüşmüştür.¹⁶⁰

Sultan II. Abdülhamid, tahta çıktığında ekonomik durum kötü bir haldeydi. Hazine boştu. Osmanlı Devleti 1854 yılında ilk dış borçlanmayı Kırım Savaşı esnasında yapmıştı. Bu borçlanma süreci 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı borçlarının alacaklılarını temsil eden Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulmasıyla neticelendi. Düyun-ı Umumiye idaresi devletin gelirlerine alacaklılar adına el koyacak ve borçları ödeyecekti.¹⁶¹ Düyun-ı Umumiye İdaresi, vergi tahsilinde hükümetten daha etkin bir yapıya dönüşmüştür. Avrupalı devletler sermaye çevreleri Osmanlı

¹⁵⁷ Hamza Semih Vural, "Sultan II. Abdülhamid'in cülusu", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 5, S 2, s. 127.

¹⁵⁸ Tuncay Açık, Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2011, s. 7.

¹⁵⁹ Arvasi, II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti, s. 50- 51.

¹⁶⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839- 1950*, İmge Kitapevi, Ankara 1999.

¹⁶¹ Açık, Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği, s. 12.

ekonomisine doğrudan müdahale eder hale gelmiştir.¹⁶² Böylelikle Osmanlı ekonomisi yabancı devletlerin tesiri altına girmiştir.¹⁶³

2.2. I. Meşrutiyet, Sultanın İdare Anlayışı ve Temel Kurumlar

Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesine ve I. Meşrutiyet'in ilanına yol açan önemli gelişmelerden biri öğrenci (talebe-i ulûm) hareketlerinin başlamasıydı. Osmanlı Devlet'i hem içte hem de dışta yaşanan gelişmelerden dolayı genel bir reform yapmaya istekli ve kararlı olduğundan 23 Aralık 1876 yılında Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Aynı gün Babıâli'de 1876 anayasası ile ilgili padişah iradesi okunmuştur.¹⁶⁴ Kanun-i Esasi ilk olarak demokratikleşme adına atılan somut bir adım idi. Kanun-i Esasi'den önce merkezde ve taşrada kurulan meclisler ile yönetime katılma imkanı bulmuş üyeler, Meclis-i Mebusan'daki mebuslar arasında kıyaslama yapılmamalıdır. Çünkü merkezde ve taşrada açılan meclisler, padişahın mutlak otoritesini ve adaletle yönetme yetkisini kullandıkları halde, mebuslar halktan aldıkları gücü kullanmıştır. Meclis-i Mebusan'a seçilen üyeler daha önce merkez ve taşrada görev yapan üyeler olmalarına rağmen Meclis-i Mebusan' da seçilmiş olmanın verdiği güvenden dolayı milleti temsil etme yetkisiyle işleri yürütmüştür.¹⁶⁵

1876 Anayasası, esas itibariyle 1831 Belçika ve 1851 Prusya Anayasalarından yararlanılarak hazırlandı. 1876 Anayasası, Belçika Anayasası gibi liberal bir anayasadan ziyade, halka hitap eden meşrutiyetçi bir yapı sergilerdi. Böylece içerik yönüyle Prusya Anayasasına daha yakındı. Genel itibariyle Prusya Anayasası Belçika Anayasasına dayanılarak hazırlanmasına rağmen iki anayasa arasında bazı farklar vardır. 1831 Belçika Anayasası, iktidarın kaynağının halk olduğunu kabul edip burjuva anayasaları grubuna girer. Bu anayasa yasamanın üstünlüğünün korunmasına büyük önem verir. Yürütme yetkisi kral, temsilciler meclisi ve senato tarafından sağlanırdı. Yargı gücü ise bağımsızdı. 1851 Prusya Anayasası ise, bir hanedanın meşrutiyetine dayandırılmış olup, tüm iktidar yetkileri hüküm süren meşru bir krala verilmiştir. 1876 Anayasası da Sultanın kendi rızası ile tüm yetkileri elinde tutmasını

¹⁶² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 127.

¹⁶³ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

¹⁶⁴ M. Akif Aydın, "Kanun-i Esasi", *DİA*, TDV Yay. , C 24, İstanbul 2001, s. 329. ; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK Yay. , Ankara 2000, s. 123.

¹⁶⁵ Ahmet Oğuz, "Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, s. 112.

sağlamıştır. Bu yönüyle monarşik rejime benzetilmiştir. 1876 anayasası pek çok açıdan Prusya Anayasası ile benzerlik göstermektedir.¹⁶⁶

Büyük devletler Balkanlarda yapılacak olan düzenlemeleri görüşmek üzere İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenledi.¹⁶⁷ İstanbul Konferansı'nın toplanmasından üç gün önce yapılan görüşmeler sona erdikten sonra M. Rüştü Paşa'nın istifa etmesi ile sadrazamlığa Midhat Paşa getirilmiştir.¹⁶⁸ 23 Aralık 1876 Anayasanın ilanı İstanbul Konferansı'nın ilk açılış gününe denk getirilmiştir. Buradaki asıl amaç; Avrupalı Devletlerin (İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya, Fransa, İtalya) Osmanlı Devleti'nden istedikleri reformlara artık ihtiyaç olmadığını göstermişti.¹⁶⁹ Konferansın sonunda Bosna Hersek ve Bulgaristan'ın özerkliği istenilmişti. Mithat Paşa önderliğindeki İstanbul hükümeti istenilen özerkliğin reddedilmesi Rusya'nın savaş açacağına sinyallerini göstermiştir. Osmanlı hükümeti, bu mevzuyu görüşmek için özel bir meclis toplamış neticede durumun reddine karar verilmiştir. İstanbul Konferansından herhangi bir sonuç alınmadan 20 Ocak 1877' de dağılmıştır. Konferansın son bulmasından on altı gün sonra Sultan II. Abdülhamid Midhat Paşa'yı görevinden azletmiş ve Kanun-i Esasi'nin 113'üncü maddesine dayanarak Midhat Paşa'yı ülke dışına sürgüne göndermiştir.¹⁷⁰ Osmanlı Devleti'ni en büyük felakete sürükleyen 93 Harbi tarihte yer almıştır. Midhat Paşa, kendisini padişaha karşı değil de millete karşı bir sorumluluk içinde hissetmiştir. Bu durum; Midhat Paşa'nın saray ile siyasi ve idari anlaşmazlığa düşmesi işleri daha çok gerginleştirmiştir. Midhat Paşa'nın padişahın davetlerini cevapsız bırakması olayları alevlendirmiştir. Midhat Paşa, asker ve sivillerle birlikte Sultan Abdülaziz'e suikast suçlaması ile Yıldız Sarayı'nda kurulan Yıldız mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, Midhat Paşa'ya verilen idam cezasını ömür boyu hapis cezasına çevirmiştir. Midhat Paşa, 1881'de Taif'e sürgün edilmiştir. Midhat Paşa, 1884'te muhafızlar tarafından boğdurularak öldürülmüştür.¹⁷¹ Sultan II. Abdülhamid'in meclisi kapatmak için ileri sürmüş olduğu gerekçedeki beyanı ise Müslüman ve

¹⁶⁶ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yay. , Ankara 1996, s. 68- 69.

¹⁶⁷ Açık, Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği, s. 8.

¹⁶⁸ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 26, S 1, 2006, s. 261.

¹⁶⁹ Açık, Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği, s. 8.

¹⁷⁰ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789- 1980)*, s. 48.

¹⁷¹ Çetinsay- Buzpınar, "Midhat Paşa", s. 9- 10.

Gayrimüslim mebuslardan oluşan karma bir meclisin ülkenin bütünlüğü için değil parçalanmasına hizmet etmesinden duyduğu endişeden kaynaklandığı yönündeydi.¹⁷²

Sultan II. Abdülhamid, tahta çıkışının ilk günlerinden itibaren devletin bütün işlerini sarayda toplama siyasetini izlemiştir. Bütün gücü sarayda toplayıp idari, iktisadi, mali, askeri, mülki, ilmi ve dini meselelerle yakından ilgilenme yolunu tercih etmiştir. Sultan II. Abdülhamid memleketteki her gelişmeden haberdar olma hevesinde idi. Elçi, vali, kumandan hatta bazı mutasarrıfların tayinlerini bizzat kendisi gözden geçirmiştir. Bütün güç sarayda toplandığı için resmi süreçlerde sıkı bir devlet denetimi sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁷³

Sultan II. Abdülhamid'in yönetim tarzına muhalefet eden kimi aydınlar bu muhalefetlerini eserlerine yansıtmışlardır. Örneğin:

“Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!

Diyor ecdâdımız makberlerinden: Ey sefil ahfâd,

Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd

Hurûş etmezdi, mezbûhane olsun, kimseden feryad? ”¹⁷⁴

Sultan II. Abdülhamid'in iktidarın gücünü sarayda toplamak istemesinin nedeni, anayasanın işletilmesinden ziyade Tersane Konferansı'nın başarısızlığı olmuştur. Midhat Paşa sürgüne gönderilince yerine önceden Şura- yı Devlet Reisi olan İbrahim Edhem Paşa sadrazam olmuştur. Edhem Paşa, Meclis-i Mebusan'da basit meselelerde çıkan tartışma veya olaylarda çok sert ve kırıncı muamelelerde bulunuyordu. Memleketin içinde bulunduğu durumdan dolayı siyasi bakımdan Sultan II. Abdülhamid, Edhem Paşa'yı azledip yerine Dahiliye Nazırı Hamdi Paşa'yı tayin etmiştir. Hamdi Paşa, Yıldız Sarayı'nda yapılan görüşme sırasında göstermiş olduğu ilgiden dolayı padişahın takdirini kazanmıştır. Bu görüşme esnasında yapılan önemli tartışmalardan biri ise sürgüne gönderilen Mithat Paşa'nın tekrar getirilmesi konusu

¹⁷² Arvasi, II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti, s. 75.

¹⁷³ Tahsin Paşa, Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıratları, s. 34.

¹⁷⁴ Nihat Karaer, “Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamid”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S 26, 2011, s: 139.

olmuştur. Bu durum Sultan II. Abdülhamid'in meclisten iyice soğumasına neden olmuştur. Sadrazam Hamdi Paşa, devlet işlerini düzene bırakmak için fikirlerini padişaha şöyle beyan etmiştir: *“Yıldız Köşkü'nde çekilip oturmanın zamanı değildir. Düşman, payitahtınıza kadar gelip dayandı. Devletimiz büyük bir tehlikeye maruz kaldı. Böyle sakınıp çekinme halinden çıkıp Dolmabahçe Sarayı'ndan giderek sadık tebaanızın muhabbetiyle kendinizi korumalısınız. Saray tahsisatından keserek devlet maliyesinde gerçek bir tasarrufa gidilmesine yol açmalısınız.”* Sultan II. Abdülhamid, bu görüşlerle kendi tahtının elinden gideceği düşüncesine kapılmış ve sadrazamı azlettirmiştir.¹⁷⁵ Sultan II. Abdülhamid'in yönetimi padişah akrabaları ile Babîâli ricalinin ahaliye yaptıkları zorbalık ve haksızlıktan ötürü Sultana zarar geleceği endişesine yol açmıştır. Kamuoyunda dikkat çekmemek için gazetelerin basımı durdurulmuştu.¹⁷⁶

1876 yılı iç siyasi çalkantılarının yaşandığı bir dönemdi. Anayasa hareketinin başarısızlığa uğraması Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yıl süren hâkimiyetinin başlamasına neden oldu. Sultan II. Abdülhamid kendisi bizzat bürokratların tarz ve gidişatını belirleme azmindeydi. Tanzimat devrinde Babîâli'nin kazandığı etkin güç kırılmaya başladı.¹⁷⁷

Sultanın yönetim tarzı çokça eleştirilmiş ve onun dönemi pek çok mahfilde “İstibdad Devri” şeklinde adlandırılmıştır. Bu dönemde Sultanın tahta çıkışından itibaren uygulamış olduğu politikalar, yönetim anlayışının düzenlenmesiyle ilgili yeni bir devrin başladığını ve sivil bürokrasiyi siyasi kontrol altına almak istemiştir. Sultan II. Abdülhamid bu dönemde devlet personelleri hakkında ayrıntılı bilgileri almak için Sicilli Ahval Komisyonu ve sicil defterleri oluşturmuştur. Sicili incelenen memurların atama ve tayin işlemleri Saray'ın inisiyatifine bırakılmıştır.¹⁷⁸ Muhalif olan kesim sürgün ve sansür cezasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bundan en büyük payı alan şair ve yazarlar olmuştur. Yurt dışına kaçanlar dışında kalanlar ise toplum meselelerinden uzak durmuştur. Buna rağmen dönemi eleştiren pek çok edebi ürün kaleme alınmıştır.

¹⁷⁵ Deniz, *Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Babîâli arasındaki İktidar Mücadelesi (1808- 1908)*, s. 113- 114.

¹⁷⁶ BOA. Y. PRK. TKM. , 15/ 13, h. 20 N 1306 (m. 20 Mayıs 1889).

¹⁷⁷ Selim Aslantaş, “Bir Osmanlı Bürokrati: Mehmet Memduh Paşa” , Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, C 3, S 1, 2001, s. 186.

¹⁷⁸ Yakup Karataş, “Sicill- i Ahval Defterlerine Göre Bayezid'li Devlet Memurları” , *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 4, S 1, s. 3.

Sultan II. Abdülhamid devrini en fazla eleştiren aydınlardan Abdullah Cevdet'in, kelime anlamı "zorlamak" olan "*Kahriyât*" adlı eseri bu düzene ilişkin eleştirilerin geldiği noktayı göstermesi açısından kayda değerdir.¹⁷⁹

İlk Meşrutiyet meclisi, 13 Aralık 1877 günü İstanbul'da toplandı. Bu dönemde Osmanlı- Rus savaşı devam etmekteydi. Mecliste partilere benzer bir gruplaşma olup gündemler tartışmalı ve gürültülü bir şekilde geçmekteydi. Bunun en önemlisi Müslüman ve Müslüman olamayan kümelenmenin görülmesiydi. Görüşmeler devam ederken Osmanlı- Rus savaşı Osmanlılar için bir felakete dönüştü. Rus kuvvetleri Ayastafanos'a kadar yaklaştı.¹⁸⁰ Rusya'nın Ayastafanos'a yaklaşmakla istedikleri anlaşma sağlanmadığı takdirde İstanbul üzerinde bir baskı kurma amacındaydı. Sultan II. Abdülhamid henüz saltanatının ilk başlarında bu durumla karşı karşıya kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid, devlet yönetiminde söz sahibi olan, henüz gelenekleri bulunmayan ve yönetim tecrübesi eksik milletvekillerinden oluşan bir parlamentoya çalışmak zorunda kaldı.¹⁸¹

Mebuslar, bu kötü gidişattan Sultan II. Abdülhamid'i sorumlu tutmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid, savaşa ya tamam ya da devam kararı vermek için kırk üç kişilik olağanüstü meclisi Yıldız Sarayı'nda topladı. Toplantıya katılanlar savaşın devamı lehinde ve aleyhinde konuşurken bu durum karşısında Sultan II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'nin kendisine vermiş olduğu yetkiye dayanarak meclisi süresiz olarak tatil etti (13 Şubat 1878).¹⁸² Sultan II. Abdülhamid, bürokrasinin üst kademelerinde güvenemediği kişileri uzun süre tutmadı. Meclis kapatıldıktan sonra kısa bir süre içinde on altı sadrazam değişikliği yapıldı. Aynı zamanda Batı'daki düşünce akımlarının da bürokrasiye ulaşmasını önleme amacıyla gazete ve dergilerin yayını sürekli olarak yasaklandı ve zamanla pek çoğu kapatıldı.¹⁸³

Osmanlı'da yeni başlayan Meşrutî rejim, meclisin tatil edilmesiyle son buldu.¹⁸⁴ Ruslarla yapılan harbin zor koşulları altında İstanbul'daki bir başka problem de Ali

¹⁷⁹ İlyas Kayaokay, "İstibdad Devrini Anlatan Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Eser: Münâcât-ı Erbâ'in", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 1, s. 715.

¹⁸⁰ Kızıltan, "I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", s. 270.

¹⁸¹ Vahid Çabuk, *Sultan II. Abdülhamid*, (Ed. M. Murat Sezer), Paraf Yay., İstanbul 2010, s. 65.

¹⁸² Kızıltan, "I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", s. 270.

¹⁸³ Ercan Eryiğit, *İttihat Terakkinin Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasete ve Yönetime Etkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009, s. 49.

¹⁸⁴ Melek Eyigün, "Sultan Abdülhamid", *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 2, S 1, s. 2.

Suavi'nin başkahramanı olduğu Çırağan Vakası idi. Bu vakanın kahramanı olan Ali Suavi 1839'da Cerrahpaşa semtinde doğmuştur.¹⁸⁵ Babası Hüseyin Efendi kâğıt mühürlemekle geçimini sağlayan fakir biriydi. Ali Suavi medrese eğitimi almıştı. Sami Paşa konağında yatıp kalkan Ali Suavi, Muhbir gazetesinde yazılar yazmaya başladı. Gazetenin kapatılmasından sonra Ali Suavi görevinden uzaklaştırıldı.¹⁸⁶

Ali Suavi, bir ara Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü yapmıştır. Sultan V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak isteyenler Ali Suavi'nin etrafında toplanmıştı. Ali Suavi, kendi yandaşlarının yanı sıra Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen bir kısım göçmenlerin de kendisiyle birlik olması üzerine 20 Mayıs 1878'de Çırağan Sarayı'nı basıp Sultan V. Murad'ı tekrar başa çıkarma teşebbüsünde bulunmuştur. Ali Suavi, doğruca Sultan V. Murad'ın dairesine giderek ona kendisini padişah yapacakları haberini vermiştir. Bu esnada Çırağan Sarayı'na yetişen ve başlarında Mirliha Hasan Paşa, Beşiktaş zabıtası ve zırhlılardan çıkan askerlerle Ali Suavi ve arkadaşlarıyla çarpışmaya başlamıştır. Hasan Paşa, Ali Suavi'yi bir sopa darbesiyle yere düşürüp öldürmüş olup yirmi bir kişi de katledilmiştir. Atılan kurşunlar Yıldız Köşkü'ne kadar yankı oluşturmuştur. Telaşa kapılan Sultan II. Abdülhamid hemen takviye asker göndermiş ve Sultan V. Murad'ın kılına dokunulmamasını emretmiştir. Sonunda suçlular çeşitli cezalara çarptırılmıştır.¹⁸⁷

Sultan II. Abdülhamid'in siyasetteki temel eğilimi, bürokrasinin etkisini azaltıp geri planda kalmasını sağlamak, sarayı devlet işlerinin merkezi konumuna getirmektir. Saray ve Babiâli arasındaki güç mücadelesi Osmanlı tarihinin hemen her döneminde görülmektedir. XIX. yüzyılda ise Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar dengeler Babiâli ve sivil bürokrasi lehine gelişme gösterdi. Bu dönem zarfında Babiâli'de güçlü bürokratların başta bulunmasından dolayı diğer bir ifade ile güçlü padişahların başa geçmemesi sivil bürokrasinin gelişmesine neden oldu. Sultan II. Abdülhamid bu gidişatı tekrar sarayın lehine değiştirerek tüm yetkiyi sarayda toplamaya çalıştı.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Çabuk, *Sultan II. Abdülhamid*, s. 73.

¹⁸⁶ Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay. , İstanbul 2003, s. 139- 140.

¹⁸⁷ Çabuk, *Sultan II. Abdülhamid*, s. 73- 74.

¹⁸⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, (Ed: Tansel Güney), İstanbul 2015, s. 165- 167.

Sultan II. Abdülhamid, kendisine ve devlete bir zarar gelmemesi için yapılan bütün hareketleri yakından takip ederdi. Bundan dolayı onun döneminde haber alma teşkilatı önemli bir yere sahipti. Sultan II. Abdülhamid, yönetim anlayışını güvence altına almak için Osmanlı Devleti'nde ilk defa merkezi sisteme bağlı gizli bir polis istihbarat teşkilatı kurdu. Kurmuş olduğu hafiye teşkilatı ile memleketin her tarafından jurnaller gelmekteydi. İstihbarat teşkilatı ile devlete ihanet eden ve maddi menfaat karşılığı casusluk yapan kişilerin tespit edilmesi amaçlandı.¹⁸⁹ Sultan II. Abdülhamid, kendi rejimini korumak için hafiye teşkilatı dışında farklı faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunlar: Midhat Paşa'yı bertaraf ederek kendisine karşı oluşan muhalefetin önüne geçmek, Sultan V. Murad'ı saraya kapatarak meşrutiyet tartışmalarına engel olmak, orduyu ve donanmayı kontrol altına almaktır.¹⁹⁰ Kurulan güçlü hafiye örgütüyle ülke içerisindeki fesatçılar etkisiz hale getirildi. Bazı kişiler Sultan II. Abdülhamid'i kurmuş olduğu hafiye teşkilatından dolayı eleştirdi. Sultan II. Abdülhamid de kendisini suçlayanlara karşı şunları söyledi: *“Eğer güçlü bir haber alma teşkilatı kurmamış olsaydım etrafımı saran tehlikelere karşı kendimi korumam mümkün olamazdı”* diyerek belirtmiştir.¹⁹¹ Örgütün asıl amacı, rejim açısından tehlikeli olduğu düşünülen kişileri tespit edip ve bunlar hakkında gerekli bilgiyi Padişah'a sunmaktır. Böylece Genç Osmanlılar gibi aydın ve bürokrat bir muhalefet hareketinin güçlenmesi engellendi.¹⁹²

Sultanın otoritesini test etme araçlarından biri de şüphesiz jurnalcilik idi. Jurnal, Sultan II. Abdülhamid döneminde kurumsallaşmış bir espionaj mekanizması olarak işlev görmüştür. Otoriter sultanlar ve sadrazamların hüküm sürdükleri dönemlerde daha fazla teşvik edilmiştir. Osmanlı Nasihatnameleri muhbirliğin gayri ahlaki olduğunu beyan etmiştir.¹⁹³ Haber alıp verme işlemi genellikle yazılı olarak yapılmıştır.¹⁹⁴ Sultan II. Abdülhamid başa geçmesiyle mabeyin¹⁹⁵ kitabedinin personel

¹⁸⁹ Açıık, Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği, s. 18.

¹⁹⁰ Buçuklu, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası, s. 98.

¹⁹¹ Açıık, Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği, s. 18.

¹⁹² Özkan, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar, s. 9.

¹⁹³ Veli Denizhan Kalkan, “Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Haz. Halil Akkurt- Akif Pamuk), Yeni İnsan Yayınevi, 2008 İstanbul, s. 17.

¹⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul 2009, s. 16.

¹⁹⁵ Mabeyin kelime anlamı: “aradaki yer” veya “iki şeyin arası” anlamına gelmektedir. Osmanlı siyasi açıdan sarayda Padişahın resmi bürolarıyla yerli ve yabancı misafirlerin ağırlandığı bölüm için

açısından artışı görülmüştür. 1878’de henüz iktidarının başlarında kâtip sayısı 10’a çıkarılan ve kitabetin tedricî 1890’da 19, 1894’te 24, 1896’da 28’e yükselmiştir.¹⁹⁶

Bu dönemde saray bürokrasisinde gelişen kurumlardan biri de haberleşmenin sağlanması için önemli bir yere sahip olan mabeyin telgrafhanesidir. Bu birimde Sultan Abdülaziz zamanında bir kaç memur çalışmaktaydı. Merkezi idarede önemli bir yere sahip olan haberleşmeyi sağlayan telgraf Sultan II. Abdülhamid döneminde önemli bir yere sahip oldu. Dolayısıyla bu alandaki gelişmeler ve telgrafın yaygın bir şekilde kullanımı personel sayısında da artışın oluşmasına yol açtı.¹⁹⁷

Saray bürokrasisinde yerini alan bir kurum da mabeyin şifre kâtipliğidir. Padişah bu birim sayesinde hükümeti devre dışı bırakarak vali, ordu kumandanı, mutasarrıf, elçi ve konsolos gibi görevlilerle doğrudan irtibat kurardı. Mabeyin mütercimleri ise padişah için roman tercüme edip gece yatarken padişaha okunurdu. Mabeyinciler geceleri nöbetleşe sarayda kalırdı.¹⁹⁸

Sultan II. Abdülhamid’in saraya ağırlık vermesinin bir başka nedeni de sürekli olarak komisyonlara başvuru yapılmasıdır. Komisyon, Tanzimat döneminde sıklıkla kullanılan bir terimdir. Sultan II. Abdülhamid sarayda çalışan komisyonlara bizzat kendisi başkanlık edip; bu konularda görev alan kişilerin seçimine bizzat müdahale ederdi. İlk olarak kurulan komisyonlardan biri 1878 yılında Balkanlardan gelen muhacir akınlarıyla başa çıkabilmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve iskânları denetlemek için oluşturulan Muhacir Komisyonu oldu. Bir diğeri ise 1880’de kurulan Teftiş-i Askeri Komisyonu idi. Bu komisyon da ordu ile ilgili işleri düzenleyip yürütmek için kuruldu. Son olarak Islahat-ı Maliye Komisyonu ile 1900’da kurulan Hicaz Demiryolu Komisyon-ı Alisi’nin ortak noktaları her ikisinde de Mabeyin İkinci Kâtibi olan İzzet Paşa’nın yer almasıydı. Bu iki komisyon da Yıldız Sarayı’nda özel dairede toplanırdı. Sultan II. Abdülhamid hükümetten ve Babıâli’den gelen yasa tasarılarını bu komisyonlara sunar ve onların görüşlerini aldıktan sonra saray müşavirlerine danışır. Sultan ileri sürülen görüşleri benimsese de en son tahlilde kararları bizzat kendisi

kullanılan bir terimdir. Sedat Kanat, “II. Abdülhamid Döneminde Mabeyin Hümayunun Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 42, S 2, 2018, s. 14.

¹⁹⁶ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 169- 170.

¹⁹⁷ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 170- 171.

¹⁹⁸ Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayun”, *DİA*, TDV Yayınları, C 27, İstanbul 2003, s. 285- 286.

verirdi. Bu sistem bir tür “*Alternatif Hükümet’i*” oluşturmaktaydı.¹⁹⁹ Sultan II. Abdülhamid’in asıl düşüncesi insanlara karşı değil, sadece kendisini Allah’a karşı sorumlu tutmaktaydı. Anayasa maddeleri ile güçlerinin sınırlandırılmayacağına inanırdı.²⁰⁰

Devlet yapısındaki değişimin odak noktası bütün yetkinin padişahta toplanmış olmasıydı. Sadrazam ve diğer vekillerin hiçbir yetkisi kalmayıp; bunlar, birer devlet memuru olarak görevlerine devam etti. Birçok sadrazam değişikliğinin yapılmasıyla birlikte göreve gelen sadrazamlar da görev sırasında rahat çalışma olanağı bulamadı. Sadrazam ya da nazırların emir ve yetkileri saray görevlilerinin ve mabeyn bürokrasisinin karşı koyması sonucu kolay bir şekilde bozulabilmekteydi. Sarayın etki ve müdahalesi adliye de sirayet etti. Bu durum saray hâkimiyetinin savcı ve yargıçların seçimini aynı zamanda davaların görülmesini etki altına aldığını göstermektedir.²⁰¹

Sultan II. Abdülhamid, hukuksal açıdan Heyet-i Vükela ile birlikte yürütme gücüne de el atmıştı. Heyet-i Vükela’dan istediklerini elde edemeyen elçiler Yıldız Sarayı’na başvurmayı bir gelenek haline getirmişti. Böylece padişah etkin gücü sarayda kurdu. Gerçek yürütme organı Yıldız Saray teşkilatı oldu.²⁰² Şöyle ki; Sultan II. Abdülhamid, mutlak otoritesini etkin kılıp bütün güç ve yetkiyi sarayda topladı. Son söz padişaha aitti. Gelenekçiliği hiçbir zaman elden bırakmadı. Bu durum karşısında sivil bürokrasi ikinci planda kalıp etki alanı daraltıldı.

2.2.1. Heyet-i Mebusan

Heyet-i Mebusan, 1876 yılında toplanmış olan ilk meclistir. Âyan ve Mebusan Meclisi olarak ikiye ayrılmıştır. Meclis-i Mebusan'a üye olanlar halk tarafından seçilir,²⁰³ Osmanlı halkı içinden her elli bin erkek nüfusa bir temsilci seçilmesiyle oluşurdu. Seçimler gizli oy şeklinde yapılır ve özel bir kanunla belirlenirdi. Seçmen yaşı otuz olup, seçimler ise dört yılda bir yapılırdı. 1876 Anayasasına göre; Heyet-i Mebusan,

¹⁹⁹ Georgeon, *Sultan Abdülhamit*, s. 173.

²⁰⁰ Kemal Karpat- Robert W. Zens, “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876-1909)”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 1493.

²⁰¹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 162- 163.

²⁰² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 16.

²⁰³ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 452.

padişah tarafından fesh edildikten sonra altı ay içinde toplanır genel seçim tekrarlanırdı.²⁰⁴ Heyet-i Mebusan 'da görüşmeler genel olarak herkesin gözü önünde açık bir şekilde yapılırdı. Önem arz eden bir madde görüşüleceği zaman ise bakanlar kurulundan en az on beş kişinin teklif verilmesi şartıyla gizli görüşme sağlanırdı.²⁰⁵

2.2.2. Heyet-i Âyan (Meclis-i Âyan)

Heyet-i Ayan, 19 Mart 1877'de Sultan II. Abdülhamid tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda meclisin açılmasıyla göreve başladı.²⁰⁶ Heyet-i Ayan'ın başkan ve üyeleri padişah tarafından seçilir ve atanırdı.²⁰⁷ Üye sayısı Heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçemezdi. Heyetin yirmi yedi üyesi mevcuttu. Üye seçilebilmek için kırk yaşını doldurmak ve devlet hizmetinde bulunmuş olmak gerekirdi. Heyet-i Ayan üyeliği ömür boyu devam ederdi. Üyeler; vali, ordu komutanı, elçi, hahambaşı, patrik görevinde bulunanlardan başka; kara ve deniz generalleri ve liyakat sahibi kişilerin arasından tayin olunurdu. Fakat kendi talepleri ile başka memuriyete geçtiklerinde üyelikleri düşerdi. Padişahın üyeleri değiştirme veya onların yerine yeni üyeler atayarak mevcut heyeti değiştirme imkânı yoktu. Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan tarafından verilen kanun ve kuralların metinlerinde dini inanç, padişahın şahsına, Kanun-i Esasi'ye, özgürlüğe, devletin bütünlüğü gibi durumlarda vatanın müdafaasına zarar getirecek bir durum görürse bunların düzeltilmesi veya değiştirilmesi için Heyet-i Mebusan'a iade ederdi.²⁰⁸

Meclis-i Mebusan (1876) tatil edilmesine rağmen Heyet-i Ayan varlığını devam ettirmiştir. Üyeleri tayin işlerinin olmamasına rağmen kesintisiz bir şekilde maaşlarını almaya devam etmişlerdi. Meclisin ikinci defa açılmasından sonra ise 1909 anayasa

²⁰⁴ Z. Arzu Behram, *1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2016, s. 23; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 24- 25.

²⁰⁵ İlhami Koçak, *Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2017, s. 97.

²⁰⁶ Koçak, *Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi*, s. 96.

²⁰⁷ Behram, *1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması*, s. 452.

²⁰⁸ Behram, *1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması*, s. 23. : Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 452.

değişiklikleri ile Heyet-i Ayan her konuda yasa teklif etme yetkisini hukuki olarak elde etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir.²⁰⁹

2.2.3. Heyet-i Vükelâ (Meclis-i Vükelâ – Meclis-i Hass-ı Vükelâ)

Heyet-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu), devletin önemli işlerinin ve bakanlıklar arasında koordinasyon gerektiren işlerin yürütülmesini sağlayan kurumdur.²¹⁰ Heyet-i Vükelâ, padişahın izni olmadan, bir konu üzerinde görüşemez ve alınan kararlar padişahın onayı olmadan uygulanamazdı (KE. Madde 28). Heyet-i Vükelâ'nın meclise karşı sorumlu değildi. Oluşumu ve işlevi açısından tamamen padişahın etkisi altında bulunduğundan her konuda yasa teklifinde bulunabilme yetkisine sahiptir.²¹¹

1876 anayasasında bakanlar kurulunda alınan kararlar son olarak Padişahın İrade-i Seniyye'si gereğince uygulanırdı. 1909 değişikliği ile birlikte bu durum doğrudan Padişahın izni alınmadan mevzular bakanlar kurulunca çözülmeye başlandı. Uygulanması için de artık Padişahın İrade-i Seniyyesine ihtiyaç duyulmadı.²¹² Padişahın yasama alanındaki yetkileri sınırlandırıldı. Örnek verilecek olursa, daha önce padişahın izniyle toplanan meclis artık padişahın izni beklenmeden her yıl toplanmaya başlandı.²¹³

2.2.4. Anayasa

1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1868'de Şûra-yı Devletin²¹⁴ kurulması anayasalandırma hareketi içinde anayasal bir zemin

²⁰⁹ Koçak, *Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi*, s. 96- 97.

²¹⁰ A. Şeref Gözübüyük, “Bakanlar Kurulunun Çalışma Usulleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 22, S 03, 1967, s. 103.

²¹¹ Nevin Ünal Özkorkut, “Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış”, *Cumhuriyet'in 87. Yılında Anayasa ve Dış Politika Tartışmaları Bilimsel Toplantı Bildirileri 23 Aralık 2010*, (Haz. Yasemin Türkkan, Emre Sarol), AKD TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013, s. 16.

²¹² Servet Armağan, “Bakanlar Kurulunun Çalışma Usullerine Dair Bazı Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 38, S 1-4, 1973, s. 232- 233.

²¹³ Özkorkut, “Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış”, s. 16- 17.

²¹⁴ Şûra-yı Devlet'in kurulmasındaki asıl amaç; yasama, yargı ve yürütme organlarının birbirinden ayrılmasıdır. Şûra-yı Devlet, hazırlamış olduğu yasa ve tüzüklerin icrasına karışmaz fakat uygulama esnasında gördüğü aksaklıkları bildirirdi. Önemli olan kanun ve düzenlemeler ilgili dairenin dışında bütün dairelerin katılımı ile oluşan genel kurulda da görüşülürdü. Siyasi gelişmelere paralel olarak etki alanı zamanla arttı. Ali Akyıldız, “Şûrâ- yı Devlet”, *DİA*, TDV Yay. , C39, İstanbul 2010, s. 236- 237. ; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 46.

oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası 1876 Kanuni Esasi olmuştur.²¹⁵ Anayasa devlet yapısının temeli olmuştur. Devlet kuruluşlarının yapısı ve düzeni, bu kuruluşların yetki ve görevleri, birbiriyle olan ilişkilerini karşılıklı şekilde hukuksal yapının bütününe oluşturmuştur. Anayasa tüm kurum ve kuruluşların temel dayanağını oluşturmuştu.²¹⁶ Türkiye'de anayasa ile aynı anlama gelen Kanun-i Esasi ve Teşkilat-ı Esasi terimleri kullanılmıştır.²¹⁷ Bülent Tanör'e göre, anayasa ve anayasacılık faaliyetleri Batı kökenli olgu ve kavramlara dayanmakla birlikte, temelinde ise özgürlük, hak talepleri ve Parlamentoculuk hareketini bulunmuştur.²¹⁸ Devletin niteliğini, devlet birey ilişkisinin içeriğini, devlet organlarının yetkilerini ve bu yetkilerinin sınırını, düzenlemelerin hangi yöntem ve usullere dayandığını öngörürdü.²¹⁹ Anayasacılık, siyasal iktidarın sınırlandırılmasına yönelik yapılan her türlü yöntem ve kuralları kapsamaktadır.²²⁰

2.3. 1876- 1908 Yılları Arasında Sadrazamlık Makamı ve Sarayla İlişkiler

Sultan II. Abdülhamid döneminde vilayet memurları, valilerin kanun dışı hareket ettiğini ve sultanın emirlerinin çiğnendiğini fark ettiklerinde doğrudan Babıâli ile iletişime geçirdi. Fakat bu kural Yıldız Sarayı'nın merkezîyetçiliği ile fiilen sona erdi.²²¹ Yıldız Sarayı'nın bütün kurumlar ile irtibata geçmesi Babıâli'yi tamamen yönetimden uzaklaştırdı. Yıldız Sarayı fiili bir meclis ve kabine haline geldi. Sarayda hiçbir sınıf ayrımı yapılmaz önemli olan sadakat ve liyakat anlayışı idi. Yıldız Sarayı sadece başkentin değil bütün mülkün merkezi oldu.²²² Padişahın otoriter yapıyı sağlamak için bütün bilgilere vâkıf olmak istemesi Babıâli'deki bürokratlar arasında rahatsızlık yarattı. Dönemin sadrazamlarından bazı güçlü şahsiyetler, Babıâli'nin

²¹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 3.

²¹⁶ Utkan Araslı, *Anayasal Temel İlke ve Kavramlar*, Türkiye Barolar Birliği Yay. , Ankara 2015, s. 13.

²¹⁷ M. Akif Aydın, "Anayasa", *DİA*, TDV Yay. , C 3, İstanbul 1991, s. 153.

²¹⁸ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 13.

²¹⁹ Ender Ethem Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 7, 2008, S 1-2, s. 514.

²²⁰ Ayhan Ceylan, "1876 Öncesi Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Tecrübesi ve Meclis Uygulaması", *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, (Ed. Yusuf Tekin), C 1, TBMM Basımevi, 2020, s. 20.

²²¹ Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895- 1908*, Klasik Yay. , İstanbul 2008, s. 99.

²²² Bedri Gencer, "Haşin Modernlikten Narin Meşrutiyete İkinci Abdülhamid'in Meşrutiyet Siyaseti", *Sultan Abdülhamid Dönemi / Siyaset, İktisat, Dış Politika, Kültür, Eğitim*, (Ed. Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar), İZÜ Yay. , İstanbul 2019, s. 74.

tekrar etkin olma denemelerini başarı ile sonuçlandıramadı. Bu durum da padişahın siyasi anlayışına uyum sağlayan valilerin tavırları da etkili oldu. Valiler, telgrafın gelişmesi ile vilayetler ile ilgili bilgilendirmede doğrudan Saray ile iletişime geçmekteydi. Fakat tersi durum yaşanırca; yani vilayetlerde yaşanan bir sorunun çözülmesinde yaşanan gecikme ilgililerin başlarına büyük işler açmaktaydı. Valiler, Babîâlî'yle yaptığı her yazışmayı anında padişaha iletirdi. Yıldız Sarayı otoriteyi her alanda sağlamaktaydı.²²³

Sultan II. Abdülhamid'in sadrazamlarından Meşrutiyet'e karşı olan Mütercim Rüştü Paşa, Kanun-i Esasi'ye gerek olmadığını Tanzimat reformlarının yeterli olduğunu savunmaktaydı. Rüştü Paşa'ya göre halkın seçim sistemine dayanan bir rejim için henüz yeterli olgunluğa erişilememişti. Rüştü Paşa, Saray- ordu ve Babîâlî arasında denge sağlamaya çalışmaktaydı. Rüştü Paşa, Saray taraftarı gibi görünse de Âli ve Fuat Paşalar ile birlikte hareket ederek reformlara taraftar bir sadrazamdı.²²⁴ Mevcut rejimden memnun olmayan sadrazam Midhat Paşa, devletin kurtuluşunu meşrutiyet sisteminde gören ulemâ, askeri ve sivil bürokrasi ile irtibat halinde idi. Midhat Paşa, 1876 Kanun-i Esasi metnini hazırladı. Midhat Paşa, siyasi rejim olarak meşrutiyete bağlı bir sadrazamdı. Bu durum saray taraftarı olan mesai arkadaşları ile çalışmasını zorlaştırmakta idi. Şöyle ki; Midhat Paşa, anayasal rejimin öncüsü olarak tarihte yerini almaktadır.²²⁵ Devlete sadık yapısı ile Sultan II. Abdülhamid'in önemli sadrazamlarından olan İbrahim Edhem Paşa sadareti zamanında I. Meclis açıldı. Edhem Paşa, meşrutiyet devri sadrazamı olabilecek vasıflara sahip değildi. Saraya bağlı bir sadrazamdı. Siyasi tecrübesinin kuvvetli olmaması sadrazamlıktan azledilmesine neden oldu. Fakat Edhem Paşa, Osmanlı ilim dünyası için yaptığı çalışmalar ile dikkat çekti.²²⁶ Sultan II. Abdülhamid'in önemli bürokratlarından bir diğeri ise Ahmet Vefik Paşa idi. Ahmed Vefik Paşa, memuriyet hayatı boyunca çeşitli görevlerde bulundu. Sultanın tahta çıkması ile *Başvekil* unvanıyla sadrazamlığa getirildi. Kendisine verilen bütün önemli görevleri başarılı bir şekilde yerine getirdi.

²²³ Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895- 1908*, s. 99- 100.

²²⁴ Abdullah Saydam, "Mütercim Rüştü Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 32, İstanbul 2016, s. 202- 203. Ss 202- 203.

²²⁵ Gökhan Çetinsay- Şit Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 30, İstanbul 2005, s. 8- 9.

²²⁶ Mahir Aydın, "Edhem Paşa, İbrahim", *DİA*, TDV Yay. , C 10, İstanbul 1994, s. 419.

Düşünce yapısında özgür bir şahsiyete sahip olmasından ötürü kendisiyle çağdaş olanlara benzemezdi.²²⁷ Ahmed Vefik Paşa, Midhat Paşa ve taraftarlarının siyasi görüşlerine ilgi göstermemekte idi. Siyasi görüşleri bakımından Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine paşa unvanını kazandıran vezirlik rütbesi verildi. Vefik Paşa, saray yanlısı bir politika sergilemekte idi.²²⁸

Mehmed Esad Paşa, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde farklı padişahlar ile (Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad, Sultan II. Abdülhamid) çalıştı. Mehmed Esad Paşa, siyasetteki bilgisi ile dikkat çeken güvenilir bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Devlet yönetiminin Avrupa tarzında düzenlenmesi gerektiğine inanmakta idi. Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında ileri sürdüğü taslağın kabul edilmesi Esad Paşa'nın etkisini arttırdı. Meşrutiyet'i esas alan bir anlayışa sahiptir.²²⁹ Sultan II. Abdülhamid'in meclisi süresiz tatil etmesi devlet idaresinin Babiâli'den Yıldız Sarayı'na kaymasına neden oldu. Sultan II. Abdülhamid, yönetimdeki düzeni sağlamak; Meşrutiyet taraftarlarından kurtulmak için Tunuslu Hayreddin Paşa'yı sadrazam olarak tayin etti. Hayreddin Paşa'nın İslam'a bağlılığı ve ıslahatçı yapıya sahip olması devletin zor durumunda umut olarak görüldü. Hayreddin Paşa, devlet idaresinin yeniden düzene konulması için çalışmalar yaparak Babiâli'nin Saray karşısında yetkilerini kuvvetlendirmek istedi. Hayrettin Paşa, anayasanın tekrardan düzenlenmesini ve meclisin toplanmasını istemekteydi. Yani parlamenter yapıyı savunmaktaydı. Meclisin tekrar toplanmasını Sultan II. Abdülhamid'in kabul etmemesi Heyet-i Vükelâ'nın öneriyi redd etmesine neden oldu. Hayreddin Paşa'nın asıl gayesi sarayın etkisini azaltıp bürokrasiyi ön plana çıkarmaktı. Adalet ve hukukun üstünlüğünü devletin geleceği için ön planda tutma gayretindeydi. Hayreddin Paşa'nın saray yönetimi ile zıt düşüncelere sahip olması görevinden azline neden oldu.²³⁰ Başvekil Ahmed Ârifî Paşa, *Vekil müvekkili azledemez. Binaenaleyh vükelânın kendilerini nasbenden bir padişahı hal' etmeleri doğru değildir*. Ârifî Paşa, bu sözleri ile bakanlar, vekilleri azledemez ve bakanlar kurulunun, padişahı tahttan indirmesini doğru bulmamaktadır. Ârifî Paşa'nın saray yanlısı bir politika izlemesi Sultan II.

²²⁷ Hanifi Vural- Tuncay Böler, "Ahmet Vefik Paşa ve Türk Diline Katkıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, s. 1- 2.

²²⁸ Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1889, s. 147.

²²⁹ Azmi Özcan, "Saffet Mehmed Esad Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 35, İstanbul 2008, s. 489.

²³⁰ Atilla Çetin, "Hayreddin Paşa, Tunuslu", *DİA*, TDV Yay. , C 17, İstanbul 1998, s. 58- 59.

Abdülhamid'in takdirini kazandı.²³¹ Sadrazamlığa getirilen Küçük Said Paşa, Saray yanlısı bir tavır sergilemekteydi. Meşrutiyet yanlısı olmayan Said Paşa uzun süre sadrazamlık yaptı. Said Paşa'nın ilk sadaretinde yönetim alanında yapılan değişiklikler ile Başvekaletin Ahmed Ârifî Paşa yerine Said Paşa'ya Dahiliye nazırlığına Mahmut Nedim Paşa'nın, yeni teşkil olunacak Devair Müfettişliğine Safvet Paşa'nın, Devlet Riyaseti'nin Ahmed Ârifî Paşa'ya, Hariciye nazırlığının Sava Paşa'ya, Adliyenin Ahmet Cevdet Paşa'ya, Ticaret ve Ziraat'ın Kadri Paşa'ya, Evkaf nezaretinin Suphi Paşa'ya ve Maliye nezaretinin İbrahim Edip Efendi'ye bırakıldı.²³² Said Paşa'yı sultanın otoritesinin destekçisi ve saray merkezli politikaların uygulayıcısı olarak görmekte yarar vardır.²³³ Osmanlı devlet ve siyaset adamı Said Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatında yedi kez ve II. Meşrutiyet döneminde iki kez olmak üzere sadrazamlık yapmıştır. Said Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi ile en büyük rakibi olan Kamil Paşa sadrazamlığa atandı. Kamil Paşa, İTC'nin baskısı altında devleti idare etmeye çalışmıştır.²³⁴ Kamil Paşa, İngiliz yanlısı bir devlet adamıydı. Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti için zararlı olacağı kanısındaydı. Devlet'in kurtuluşunu siyasi tartışmaların durdurulup, dış siyasette tam bağımsızlık sağlanıp iç meselelerde ise İngiliz uzmanlarının imar ve ilerleme çalışmalarına bırakmakla sağlanacağını ön görmekte idi.²³⁵ Memleketin içinde bulunduğu durum meşruti idareyi ileri seviyeye taşıyacak konumda olmadığına inandırmaktaydı. Böylece Kamil Paşa, anayasal yönetimi sadece batılı devletler için uygun görmekteydi.²³⁶ Cevad Paşa, Yıldız Sarayı'nın yönetime müdahil olmasına karşıydı. Babıâli'nin tekrar yönetime gelmesini bürokrasinin yönetime hakim olmasını istemekteydi.²³⁷ Ülkenin içinde bulunduğu güçlüklerin yaşandığı dönemde Halil Rifat Paşa sadrazam oldu. Rifat Paşa, Babıâli'de yaşananları gizlice saraya bildirirdi. Rifat Paşa'nın Saray yanlısı politikaya sahip olması Sultan II. Abdülhamid'in gözünde ön planda olmasına neden oldu. Rifat Paşa, padişaha bağlı kalarak onun güvenini kazandı.²³⁸ Dönemin önemli şahsiyetlerinden olan sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e bağlı olmakla birlikte

²³¹ Cevdet Küçük, "Ahmed Ârifî Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 3, İstanbul 1991, s. 370.

²³² BOA. Y. EE. , 75/ 26, h. 03. Za 1296 (m. 19 Ekim 1879)

²³³ Yeğen, *Sultan Abdülhamid*, s. 480.

²³⁴ Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, Ötüken Yay. , İstanbul 2017, s. 157.

²³⁵ Yeğen, *Sultan Abdülhamid*, s. 482.

²³⁶ Buçuklu, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası*, s. 125.

²³⁷ Öztuna, *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, s. 76.

²³⁸ Atilla Çetin, "Halil Rifat Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 15, İstanbul 1997, s. 328.

İttihatçılarla da iyi ilişkiler kurmayı başaran bir kişiliğe sahipti. Hilmi Paşa'nın sadareti pek başarılı geçmedi. İTC'den birkaç kişiyi kabineye aldı. Fakat İTC'nin müdahalesini önleyemedi. Ülke içinde yaşanan karışıklıkların artması ve bazı kanunları meclisten geçiremeyen Hilmi Paşa, istifa etmek zorunda kaldı.²³⁹ Hilmi Paşa'nın istifası sonucu sadrazamlığa Ahmed Tevfik Paşa, saraya çağırılıp sadrazamlık teklif edilmiş, Ahmed Tevfik Paşa'da bu teklifi kabul etmişti. Tevfik Paşa, Sultan V. Mehmed Reşad zamanında, IV. Mehmed Vahdettin saltanatında ve İstanbul'un işgal altında bulunduğu dönemde sadrazamlık görevine devam etti. Devlet yönetiminde etkisi artan İTC, Tevfik Paşa'nın görevinden çekilmesi için baskı yaparak görevinden ayrılmasına neden oldu.²⁴⁰ Ülke içinde yaşanan olumsuzluklar sonucu Tevfik Paşa'nın tekrar sadrazamlığa getirilmesi istendi. Fakat Tevfik Paşa, bu görevi kabul etmek için meclisin kapatılmasını şart olarak ileri sürdü. Bu durum anayasaya aykırı bir hareket olacağı için Tevfik Paşa'dan vazgeçildi.²⁴¹

Sultanın devlet idaresinde etkinliğini korumak için döneme damgasını vurmuş diğer birkaç önemli devlet adamından da bahsedilmelidir. Dönemin önemli bürokratlarından olan Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı bürokrasisinde pek çok görev almıştır. Batıdan alınan kanun ve müesseselerin olduğu gibi alınmasına karşı çıkmıştır.²⁴² Ahmet Cevdet Paşa Adliye nazırlığı görevinde iken Mecelle'yi²⁴³ tamamlamıştır. Cevdet Paşa, 1890 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Vükelâ üyeliğine getirilmiştir. Bundan sonra resmi görev almayan Ahmet Cevdet Paşa ilmi hayata yoğunluk vererek yaşamına devam etmiştir.²⁴⁴ Sultan II. Abdülhamid döneminin önemli simalarından biri de Büyük Said Paşa olmuştur. Sultanın güvendiği ekip içinde yer almıştır. Mabeyin ferîği olarak göreve başlamasıyla anayasa taslağı üzerinde çalışmış. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğuna dair maddenin anayasa da yer almasında etkili olmuştur. Said Paşa, Sultana anayasanın 113'üncü maddesinde

²³⁹ Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 18, s. 550. Ss. 550- 551.

²⁴⁰ Ali Servet Öncü, "Tevfi Paşa Hükümeti'nin Programı ve Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2013, s. 264, ss. 261- 280.

²⁴¹ Kemal Beydilli, "Tevfik Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1889, s. 139. Ss. 139- 140.

²⁴² Arvasi, *II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 81.

²⁴³ Mecelle sözcük anlamı olarak "hikmetli sözlerin yazılı olduğu sahife" anlamına gelmektedir. Kısaca "Mecelle" Osmanlı dönemin de kullanılan ilk medeni kanunun adıdır. Hasan Ellek, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 3, S 6, s. 136.

²⁴⁴ Zekeriye Akman, "Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S 43, 2019, s. 232- 233.

yer alan sürgüne gönderme yetkisini keyfi uygulamalara yol açabilecek şekilde kaleme alınmasına karşı çıkma cesaretini göstermiştir. Fikirlerini açıkça beyan edebilen ve oldukça medeni cesarete sahip olan biri olduğunu padişaha karşı yaptığı uyarılar ile gözler önüne sermiştir.²⁴⁵ Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa'nın müdahaleci tavrından ötürü kendisini görevden alıp saraydan uzaklaştırmıştır. Sultan, merkeziyetçi yapıyı daha güçlü tutmak devlet kontrolünü yanındaki devlet adamlarına bırakmamıştır.²⁴⁶

Sultan II. Abdülhamid'i en çok düşündüren konulardan biri ise Doğu Anadolu Göçebe halkıydı. IV. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa, Doğu Anadolu'da bulunan aşiretleri kontrol altına almak için *Hamidiye Süvari Alaylarının* kurulmasını padişaha önerdi. Sultan II. Abdülhamid, bu alayların kurulması ile ülke içerisinde düzenin ve asayişin sağlanacağını düşünerek öneriyi kabul etti. 1891 yılında *Hamidiye Alayları* kuruldu. Doğu Anadolu'da bulunan aşiretler alay haline getirildi. Devlet'e sadakatle hizmet eden aşiret reislerine padişahın İrade-i Seniyesi ile Albay rütbesi verildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra halkın bir kısmı Hamidiye Alaylarından şikayet ederek Hamidiye Alaylarının dağıtılmasını istedi. Padişah, otoritesini sarsmamak ve aşiret ağaları ile karşı karşıya gelmemek için ağalardan yararlanmak umudu ile Hamidiye Alaylarının ismini *Aşiret Hafif Süvari Alayları* olarak değiştirdi.²⁴⁷ Hamidiye Alayları vasıtasıyla devlet doğrudan Doğu Anadolu bölgesinde varlığını iyice hissettirdi.²⁴⁸

2.4. Sultanın Mutlak İdaresine Karşı Örgütlü Muhalefet: İttihad ve Terakki Cemiyeti

İttihad ve Terakki Cemiyeti, 21 Mayıs 1889'da İstanbul'da Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuştur.²⁴⁹ Cemiyet'in kuruluş tarihi hakkında birtakım belirsizlikler bulunsa da genel kanaat 1889'un (1305) Mayıs ayının 21. Günü olduğu yönündedir.²⁵⁰ Cemiyetin kurucuları; İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali idi.²⁵¹ Bu isimlerin ortak amacı daha önce askıya

²⁴⁵ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriği Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı, I- II. (1876-1880)", *Osmanlı Araştırmaları*, (Haz. Davut Erkan), C 37, S 37, 2011, s. 224.

²⁴⁶ Arvasi, *II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 80.

²⁴⁷ Yeğen, *Sultan Abdülhamid*, s. 261- 262.

²⁴⁸ Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *DİA*, TDV Yay., C 15, İstanbul 1997, s. 463. Ss 462- 464.

²⁴⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 130.

²⁵⁰ Şendal, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Muhalefette Azınlıklarla Olan İlişkileri: İttihat ve Terakki, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler", s. 750.

²⁵¹ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Teraki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 16.

alınmış olan 1876 anayasasının tekrardan yürürlüğe konulması ve keyfî yönetim anlayışının ortadan kaldırılması idi. Ayrıca hafiye teşkilatının varlığı ile sansürün kendini aşmış olup, çekilmez bir hale gelmesi ve matbaada belli bir düzen çerçevesi dahilinde basımın yapılmasının mecburiyeti İTC'nin doğmasına zemin hazırlamıştır.²⁵² İTC, Osmanlı yenileşme hareketinin bir parçası olarak kabul görülmektedir.²⁵³ Cemiyet kısa zaman içerisinde büyük gelişme göstermiştir. Avrupa'da bulunan Jön Türkler ile irtibat halinde bulunarak daha da güçlenmiştir. Bu dönemde Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı özellikle basın ve yayın yoluyla mücadelelerini devam ettirmişti.²⁵⁴ İTC Osmanlı İmparatorluğunda Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışına karşı kurulmuş idi. İTC'nin kökeni, fikir öncüsü daha önce kurulmuş olan Genç Osmanlılar hareketine dayanmaktadır.²⁵⁵ Osmanlı da sosyal ve kültürel ilerlemeye yönelik çaba gösteren Tasvir-i Efkâr gazetesi gelişme göstermiştir. Bu gelişimde Türk düşün adamı Şinasi'nin etkisi büyük olmuştur.²⁵⁶ İTC olayları hazırlayan, başlatan bir yapıya sahip olmuştur. Buna örnek olarak II. Meşrutiyeti ilan ettirmekte tam başarı sağlamıştır. Asıl gücünü bu başarısından ve İTC iktidarı doğrudan ele almak yerine Babıali ve sarayı kontrol altında tutarak asıl hedefleri olan siyaseti yönlendirmek prensibini benimsemiştir. İTC, sarayı ve Babıâli'yi denetimine almak için; ilk olarak Sultan II. Abdülhamid'in güç kaynaklarını yok etmekle işe başlamıştır. İttihatçıların zayıf noktası ise genç aydın kesimden oluşmuş olmaları ve aydınların kararsız davranışlar göstermesidir. Başka bir nedeni ise İttihatçıların belli bir liderinin olmayışı ve İttihatçıların belli bir programla hareket etmemesidir.²⁵⁷ İktidar mücadelesi Saray, Babıâli ve İTC arasında ciddi bir mücadeleyi başlatmıştır. II. Meşrutiyet Sarayın etkisini kırmış olsa da İTC ve Babıali arasında çekişmelerin yaşanmasına sebep olmuştu. Babıâli, Âli ve Fuat Paşalar döneminde olduğu gibi yönetimde tekrardan etkili olabilmenin mücadelesini vermişti. Fakat İTC meşrutiyet sonrası iktidarın gücünü bütünüyle ele alamaması kendisini

²⁵² Ömer Fatih Başkan, *İttihad ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908- 1918)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2019 Kahramanmaraş, s. 7- 8.

²⁵³ Şendal, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Muhalefette Azınlıklarla Olan İlişkileri: İttihat ve Terakki, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler" , s. 752.

²⁵⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1999)*, s. 402.

²⁵⁵ Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895- 1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33.

²⁵⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839- 1950*, s. 24.

²⁵⁷ Bayram Kodaman, "İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914)", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , C 13, Ankara 2002, s. 298- 299.

nezaret ve teftişle sınırlandırması Babiâli'yi umutlandırmıştı. Cemiyetin günden güne güç kaybetmesi ve dönemin ortaya çıkardığı sorunlar cemiyetin zor durumda kalmasına neden olmuştu. Üç tarafın iktidar mücadelesi muhalif hareketlerini ortaya çıkarmış. Ortaya çıkan muhalif hareketler İTC'yi hedef almıştır. Cemiyet'e karşı çıkan muhalefetin en önemli sebebi II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkenin içinde bulunduğu genel gidişatın düzeleceği bütün sorunların hallolacağı yönündeki beklentiler yeterince karşılık bulamayınca hayal kırıklığı olmuştu.²⁵⁸ Ortak amaçları ise İTC'yi ve bütün ihtilalcileri devletin idaresinden uzak tutmaktır.²⁵⁹ İTC'nin öncülüğünde ordu; sosyal, siyasal ve psikolojik açıdan siyasetle uyum içinde çalışmaya başlamıştır. İTC'nin askeri yapıya dayanan iktidarı, muhalif kesimi de askeri güçten faydalanmaya yönlendirmiştir.²⁶⁰

İTC, 1908- 1909 yıllarında iktidarı doğrudan ele almamış; onu denetlemekle yetinmiştir. İTC, 1912 yılına kadar iktidar partisi olarak tanımlanmıştır. Fakat İTC, 1912 yılına kadar hükümet olmamıştır. İTC'nin iktidarı yakından denetlemesi, meclis üzerinde baskı kurması, hükümet değişikliklerinde etkin rol alması, İTC'nin gücünü iyice arttırmıştır.²⁶¹ Yakın tarihimize damga vurmuş en önemli siyasi oluşum olan İTC; orduda, mülkiyede, tıbbiyede derin kökler bulmuş ve farklı kesimleri olanları bir araya getirmiştir. Bu son derece disiplinli bir siyasi hareket olmuştur.²⁶²

İTC, meşrutiyetin ilanından sonra iktidarı denetleme imkânını elde etmiştir. Bu süreç 1913 Babiâli baskınına kadar olan dönemi kapsar. İTC, bu dönemde doğrudan ön plana çıkmamış olup iktidara dolaylı olarak egemen olmuş ve iktidarı yönlendirme temeli bir politik duruş sergilemiştir. Bu dönemde birçok hükümet kurulmuştur. Meclis gücünü elinde bulunduran İttihatçılar kurulan bu hükümetleri istedikleri gibi yönlendirmeyi başarmıştı. Birçok hükümet kurulmasında hükümetlerin başarılı ya da

²⁵⁸ Hasan Ali Polat, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908- 1918)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018, s. 149- 150.

²⁵⁹ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 215.

²⁶⁰ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 210.

²⁶¹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 198.

²⁶² Ercan Eryiğit, *İttihad Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğunda Siyasete ve Yönetime Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 57.

başarısız olması etkili olmamış, asıl etken İttihatçıların hükümetlerden beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı kalmıştır.²⁶³

²⁶³ Başkan, *İttihad ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908- 1918)*, s. 12.

BÖLÜM III

II. MEŞRUTİYET ve GÜÇ MERKEZİNDE DEĞİŞİM

3.1. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI ve GETİRDİKLERİ

3.1.1. Meşrutiyet'in İlanına Giden Süreç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına damgasını vuran gelişmelerden biri de meşruti idareyi tesis etme çabaları olmuştur. Meşrutiyet'e geçiş süreçleri çok önemli sosyal ve siyasal değişikliklere sahne olmuştur. II. Meşrutiyet, çöküş sürecinde olan Osmanlı Devleti'ne eski gücünü kazandırmak için uzun süreden beri devam eden bir baskı dönemine tepki olarak gelişmiştir. II. Meşrutiyet karakteri itibariyle seçkin kadroların oluşturduğu bir dönem olarak tanımlanmıştır.²⁶⁴ Meşrutiyet'e giden süreçte iktidar alanında meydana gelen belirsizlikler ortaya çıkması devlet erkanı arasında farklı güç odaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar saray, Babıali ve İttihatçılardı. Yaşanan yeni gelişmeleri fırsat bilen Babıali'nin güçlü ve kıdemli sadrazamları ile paşaları Sultan II. Abdülhamid döneminde gücünü yitirmiş olan Babıali'ye eski gücünü kazandırmayı amaç edinmiştir. Diğer kesimler ise iktidarı tümüyle kendi ellerine alma gayesi içerisinde girmiştir. Bu nedenle aralarında gizli ve büyük bir iktidar mücadelesi ortaya çıkmıştır.²⁶⁵

4 Şubat 1902 tarihinde farklı bölgelerde bulunan Jön Türkleri bir araya getirmek ve ortak bir program düzenlemek için Paris'te ilk Osmanlı liberaller kongresi düzenlendi. Bu kongrede yaşanacak olaylar ülke çapında önemli değişiklikleri beraberinde getirdi.²⁶⁶ 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında İttihad-i Osmani adıyla gizli bir cemiyet kuruldu. Cemiyetin kurucuları arasında *İbrahim Temo*, *İshak Sukuti*, *Mehmet Reşit*, *Abdullah Cevdet* gibi isimler yer almaktaydı. İttihad-i Osmani Cemiyeti kuruluşundan itibaren yüksekokullardaki öğrenciler arasında taraftar toplamaya başladı. Kurulan bu cemiyet gizlice örgütlenmekte ve çok dikkatli davranmaktaydı. İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden esinlenmiş olup, hücreler

²⁶⁴ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2, S 1, 2008, s. 211.

²⁶⁵ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 211.

²⁶⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C VII, TTK Yay. , Ankara 2011, s. 18.

halinde örgütlenmişlerdi. Cemiyet daha sonra Paris'te bulunan Jön Türk lideri Ahmet Rıza Bey ile irtibata geçerek Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adını aldı. İTC, Sultan II. Abdülhamid'in bütün gücü kendisinde toplamasına karşıydı.²⁶⁷ Bunların asıl amaçları 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymaktı.²⁶⁸ 1902'de toplanan kongrede görüş ayrılıklarının yaşanması sonucu ikiye ayrıldı. Birinci Osmanlı Jön Türk Kongresine geniş çaplı bir katılım gerçekleşmiş, kongreye İTC'nin yanı sıra Teşebbüs-i Şahsi, Adem-i Merkeziyet, Taşnak-sütyon, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-i Osman Mısır Cemiyeti ve çok sayıda gazete, dergi temsilcileri katılmıştı.²⁶⁹ Bunun için izlenecek yol halka pasif bir direniş çağrısı yapılmak ve gerekirse genel ayaklanma yoluna gitmek olarak belirlendi.²⁷⁰ I. Jön Türk hareketi iki farklı görüşün doğmasına neden oldu. Prens Sabahattin'in²⁷¹ etrafında toplanan ihtilalci grup Sultan II. Abdülhamid'i devirmek için propaganda yönteminin tek yeterli seçenek olmadığını, askeri kuvvetlerin de desteğinin sağlanması gerektiğini savunmaktaydı. Aynı zamanda kongreye katılan Ermeni Hınçak ve Taşnak Cemiyetleri, yapılacak olan ihtilalde yabancı müdahalesinin de kullanılması gerektiğine dikkat çekmekteydi.²⁷² Prens Sabahattin, yabancı devletlerin yapacağı müdahalenin Osmanlı Devletine zarar vereceği, fakat içeride yapılacak bir ihtilalin de başarılı olabilmesi için bir dost devlet tarafından desteklenmesi gerektiği görüşündeydi. Böylece yabancı müdahalesine karşı olanlar bu grup içinde bulunmuşlardır. Paris'te Prens Sabahaddin önderliğinde Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetin kuruldu. Bu cemiyet liberal bir felsefeyi savunan yerel yönetim anlayışına ağırlık vermektedir. Vali ile vilayetteki amir pozisyonundaki idareciler hükümet tarafından tayin edilip, fakat vilayetin yönetimi valinin başkanlık ettiği ve üyeleri halk tarafından seçilen bir meclis tarafından üstlenecekti. Yerel memurlar, vali tarafından ve ırk yapısı göz önüne alınarak tayin edilecekti. Ahmet Rıza ve etrafında toplanan grup Paris'te Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet'ini kurdu. Cemiyetin temel amaçları, milli ahlakı, milli

²⁶⁷ Muhammet Emin Çaycı, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü, İzmir 2009, s. 17- 18.

²⁶⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, (Ed. Neval Akbıyık), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 100.

²⁶⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C VII, s. 18.

²⁷⁰ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Teraki*, s. 64.

²⁷¹ Prens Sabahattin, Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan'ın oğludur. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, TTK Yay. , Ankara 1997, s. 604.

²⁷² Çaycı, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, s. 18.

adetleri geliştirmek ve Osmanlı Devleti'nin siyasi bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü korumaktı. Cemiyet, milliyetçiliğe ağırlık vermekte ve Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması prensibi, öte yandan Osmanlı Saltanatının ve Hilafetin de devam etmesi gerektiğini benimsemekteydi.²⁷³ Farklı görüşlerin olmasından toplanan kongrede İttihatçılar arasında bu durum keskin bir bölünme yaşattı. Böylece Prens Sabahattin Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak bölünmeyi resmen ilan etti.²⁷⁴

29 Aralık 1907'de Jön Türk (Genç Osmanlılar) Paris'te ikinci kongresini düzenledi. Bu kongreye; farklı siyasi gruplar, çeşitli millet temsilcileri, Prens Sabahattin ve İttihatçı gruplar katıldılar. Aslında bu grupların bir araya gelmeleri çelişkili bir süreç oluştursa da kongrede birlik sağlandı. Kongrede Prens Sabahattin Adem-i Merkeziyetçilik ile etkin olmaya çalıştı. Bazı gruplar ise merkezîyetçiliği öne sürdü. Fakat Adem-i Merkeziyetçilik ile merkezîyetçilik arasında bir sonuca varılamadı. Neticede kongrede bu iki grup arasında birlik sağlanamadı. Kongrede; Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmeye zorlanması, meşruti rejimin yeniden tesis edilmesi gibi konularda fikir birliği sağlandı. Kongre meşruti yönetimi yeniden tesis etmek için şu kararları almıştır. Bunlar: Ordu içinde meşruti örgütlenmeler sağlanacak, halk pasif direnişe çağrılacak, hükümete karşı silahlı ve silahsız direnişler yapılacaktır.²⁷⁵

İttihad Terakki Cemiyet'i bu dönemdeki cemiyetler içinde en etkin olanı olup, özellikle Makedonya'da çok hızlı ve sağlam bir şekilde teşkilatlanmıştı. Nedeni ise devletin en kaliteli subaylarının Makedonya'da görevlendirilmiş olmasının ve Makedonya üzerinde Osmanlı denetiminin yok denecek kadar az olmasının etkisi büyüktü.²⁷⁶

Meşrutîyet'in ilan edilmesinde iç gelişmelerin yanı sıra büyük devletlerin Osmanlı Devlet'i üzerindeki hedefleri de önemliydi. Osmanlı kamuoyunda meşruti

²⁷³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, s 598- 599.

²⁷⁴ Çaycı, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, s. 18.

²⁷⁵ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 175.

²⁷⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C VII, s. 6.

rejimle bütün bu olumsuzlukların önüne geçebileceğine dair inanç olmaya başladı.²⁷⁷ Meşrutiyet'in ilanı ile İngiltere, Doğu Anadolu'daki Ermenileri kışkırtmayacağına dair söz vermiştir. Fakat 5 Ekim 1908'de Osmanlıların yine tadı kaçmıştı. Zira Bulgaristan, madem hürriyet var diyerek Osmanlı'dan bağımsızlığını ilan etmişti. Avusturya-Macaristan, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Bosna Hersek'i ilhak ettiğini bildirmişti (Ekim 1908). 13 Ekim 1908'de Girit Rumları, Yunanistan'a katıldıklarını bildirmiş olup, bu durum Osmanlı'nın topraklarına göz diken birçok devletin var olduğunu gözler önüne sermiştir.²⁷⁸ Bunlar meşrutiyet beklentisine vurulmuş bir darbe olarak değerlendirilebilir.

Girit Adasının durumu hakkında Osmanlı Devleti'ne bilgi vermek için Mahmud Celaleddin Paşa görevlendirilmişti. Yunanistan, Girit ahalisi ile ilgili hadiselerin çıkmasını istemediği fakat yabancıların tahriklerine maruz kaldıklarını belirtmişti. Giritliler sadarete Kamil paşa yerine Sürreya Paşa'nın tayin olunmasını düşündüler daha sonra bu düşüncelerinden vazgeçtiler.²⁷⁹ Sadrazam Kamil Paşa'nın mevkii tehdit altında olduğu ve Şakir Paşa'nın kendisine halef olması muhtemel bir durumdu.²⁸⁰ Memleket her taraftan parçalanmaya maruz kalmıştı. Rumeli tehlikeye girmiş, ordular yokluk içinde, mali durum kötü bir vaziyette Düyün-ı Umumiye İdaresi gelir kaynaklarına el koymuştu. Kapitülasyonlardan dolayı dış rekabet memleketin tüccarında çalışma ve kazanma imkânı bırakmamıştı. Halkın ziraat ve geçimini düşünen yok ve masraflar kazançtan kat kat fazlalaşmış, bütçe adına hiçbir şey kalmamıştı. Gençlik sönmüş, kara bir cehalet ortalığı kaplamıştı. Tüm bu kötü gidişatın sorumlusu olarak idareyi elden bırakmak istemeyen Sultan II. Abdülhamid olduğu ortaya konmuştu.²⁸¹ İTC, II. Abdülhamid'in uzun süren padişahlığı sürecine karşı mücadele etmiştir.²⁸² İTC, ihtilalcilerin bir araya gelmesi için önemli bir adım

²⁷⁷ Baran Hocaoglu, *II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008, s. 6.

²⁷⁸ Tevfik Yener, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılap Kitabevi Yay. , İstanbul 2015, s. 50.

²⁷⁹ BOA. Y. PRK. TKM. , 15/ 25, h. 25. L 1306 (m. 24 Haziran 1889).

²⁸⁰ BOA. Y. PRK. TKM. , 17/ 55, h. 28. L 1307 L (m. 17 Haziran 1890).

²⁸¹ Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıratları*, s. 289.

²⁸² Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Kitapevi Yay. , Bursa 2007, s. 23.

olmuş, bu durumda artık, inisiyatif sivillerde değil askeriye kaymış olup meşrutiyetin ilan edilmesine giden süreç hızlanmıştır.²⁸³

İngiltere kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasında Estonya'nın Reval şehrinde yapılan görüşmeler Osmanlı'da meşrutiyete giden süreci hızlandırmıştır. İTC, Osmanlı'nın zahiri dostu olan İngiltere ve düşmanı olan Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine ülkeyi paylaşmak adına ittifak yaptıklarını ve sultanın bu duruma tepkisiz kaldığı düşüncesini oluşturmuştur.²⁸⁴ Reval görüşmesi aynı zamanda hükümeti devirmek için bir neden olarak görülmüştür.²⁸⁵ Bu görüşmede Makedonya'yı kontrol altına almak İngiltere'nin amaçlarından biri olmuştur.²⁸⁶ Reval görüşmesinde Makedonya'nın söz konusu olmasına rağmen Sultan II. Abdülhamid hükümetinin takındığı durumdan etkilenen Kolağası Niyazi Bey, bu durumu protesto etmek ve meşrûtiyetin ilanını istemek amacıyla 400 kişilik çetesiyle (15 Haziran 1324 / 1906) tarihinde Resne'de Hacı Ağa'nın evinde arkadaşlarıyla yaptığı toplantı sonucunda dağa çekilmeye ve hükümete karşı isyan etmeye karar vermiştir. Aynı zamanda Mabeyin Başkitabetine, Umumi Müfettişliğine ve Manastır Valiliğine de birer beyanname göndermiştir. Bu olayların uzamaması dağa çıkanların artmaması için Yıldız Sarayı tarafından Ferik Şemsi Paşa Manastır'a gönderilmiştir.²⁸⁷ Aynı zamanda Enver Bey Tikveş'te, Hasan Tosun Bey de Arnavutluk dağlarına çıkarak isyanlar başlatmıştı.²⁸⁸ İsyanı bastırma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun sonucunda Ferik Şemsi Paşa, İTC fedailerinden Atıf Bey tarafından şehit edilmiştir.²⁸⁹ Niyazi Bey, Ohri, Debre, Görice ve Elbasan bölgelerini dolaşarak halk ile yakın ilişkiye germiş cinsiyet ve mezhep ayrımı yapmadan o bölgede bulunan halka cemiyet adına yemin ettirmiş ve böylece kendine destekçi edinmiştir.²⁹⁰

²⁸³ Mehmet Okur, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 226.

²⁸⁴ Soner Tursun, *II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2013, s. 8.

²⁸⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yay. , İstanbul 1971. s. 17

²⁸⁶ Orhan Turan, "II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 60, 2018, s. 69.

²⁸⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay. , İstanbul 2000, s. 309.

²⁸⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 134.

²⁸⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları*, (Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal), TTK Yay. , Ankara 1996, s. 11.

²⁹⁰ Tunay Şendal, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı- Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2018, s. 140.

Meşrutiyet'in ilanı ile olayların baş aktörü Resneli Niyazi ve Enver Paşa herkesin gözünde hürriyet kahramanı olarak görülmeye başlamıştır.²⁹¹ 23 Temmuz 1908'de Manastır, Kosova, Selanik gibi huzursuzluk gösterilerin yaşandığı bölgeler olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe koymak için Meclis-i Mebusan'ın toplantıya davet ettirilmesi esasına dayanarak, meclisin hemen toplantıya çağırılması ve seçimlerin yapılması kararını açıklamıştır (23 Temmuz 1908).²⁹² Aynı günün gecesi Sultan II. Abdülhamid konuyla ilgili Meclis-i Vükelâ mazbatasını onaylayıp Meşrutiyet'i resmen ilan ettiğini bildirmiştir.²⁹³ Genel olarak meclisin kapatılması ve 1876 Kanun-i Esasi'nin askıda kalmış olması Sultan II. Abdülhamid'in otoriter bir rejim kurmasına neden olmuştur. Yönetimde bürokrasinin, ulemanın ve ordunun etkisi kırılarak muhalefette susturulmak istenmişti. Fakat Sultan II. Abdülhamid'in bu yaklaşımı karşında genç aydın kesimi özgürlük düşüncesinin gelişmesini ve meşrutiyet yönetiminin tekrar kurulması için siyasi faaliyetler bulunmuştu. Şahsi (Enver Paşa ve Niyazi Paşa) hareketler şeklinde başlayan siyasi hareketler II. Meşrutiyet'in ilan edilmesindeki süreci hızlandırmıştır.

3.1.2 Meşrutiyet'in İlanı ve Özgürlük Ortamı

Sultan II. Abdülhamid'in görece baskıcı yönetimi ve diğer siyasi gelişmeler II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine giden süreci başlatmıştır. (Rumi takvime göre 10 Temmuz 1324) 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.²⁹⁴ Sultan II. Abdülhamid anayasayı, parlamentoyu ve bütün hürriyetleri halkın sevinç gösterileri eşliğinde yürürlüğe koymuştur.²⁹⁵ II. Meşrutiyet'in ilanında en büyük pay İTC'ye mensup idi. Cemiyet her ne kadar Anadolu'da kendine fazla taban bulmamış olsa da Balkanlarda özellikle Makedonya'da oldukça etkindi.²⁹⁶

II. Meşrutiyet'in ilk döneminde ulema, yeni rejimin İslam şeriatına uygunluğu üzerinde sayısız yazı kaleme alarak destek vermiştir. Ulema bu fetvalarda şeriatın meşrutiyetin esası olduğuna dair vurgu yapmıştır.²⁹⁷ Yeni Osmanlılar da kanun

²⁹¹ Tursun, *II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı*, s. 10.

²⁹² Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 81.

²⁹³ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 176.

²⁹⁴ Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 81.

²⁹⁵ Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 101.

²⁹⁶ Tursun, *II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı*, s.7.

²⁹⁷ M. Şükrü Hanioğlu, "Meşrutiyet", *DİA*, TDV Yay. , Ankara 2004, s. 392.

egemenliğine dayanan meşruti hükümet ve idare programını İslam tarihine dayandırmıştır. Anayasa maddeleri hazırlanırken her maddenin müftü tarafından incelenmiş olması ve müftünün oyuna bağlı kalınması gibi bir talepte bulunulmuştur. Yaşanan çöküşün nedenini ise şeriatın tam olarak uygulamamasına bağlamışlardır.²⁹⁸ II. Meşrutiyet hareketi, İmparatorluktaki Türk ve Türk olmayan bütün unsurların demokratik ve liberal bir anlaşma zemini içinde giriştikleri ilk ve son hareket olmuştur. Bu nedenle durumun ön plana çıkmasını sağlayan ideoloji Osmanlıcılık²⁹⁹ düşüncesi olmuştur. Türk reform ve yenilikçi yanlısı aydınların ağır bastığı bir hareket olmuştur. Bundan ötürü bağrında Türk ulusçuluğunu taşımıştır. Bu hareket köklü ve uzun birikimli bir hareket olması kadar, kansız ve barışçı bir şekilde gerçekleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in, idare tarzına karşı verilen mücadeleden meşrutiyet rejimine geçiş bir uzlaşma yoluyla gerçekleşmiştir. Böylece Sultan II. Abdülhamid meşrutiyete rıza göstermiş olup, karşısındaki güçler de kendisinin tahtta kalmasına onay vermiştir.³⁰⁰

Meşrutiyet görünüşte, devlet sistemini topyekûn değiştirmek değil devletin (monarşik) sultani yapısında yapılan bir ıslahat olmuştur. Baskıcı olduğu düşünülen yönetimden kurtulmuştur.³⁰¹ Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesiyle birlikte seçimlerin yapılması emredilmiştir. Türkler ve Ermeniler sokaklarda kucaklaşmaya başladılar, hürriyet ve kardeşlik çağı gelmiştir. Yaşanan bu durum Avrupa basınında bile büyük bir sevince neden olmuştur.³⁰² Müslüman, Musevî, Hristiyan her cemaatten insanlar kardeşlik gösterileri yaparak birbirlerini kutlamıştır. Yaşamın şimdi daha iyiye doğru değişeceğine dair genel bir beklenti oluşmuştur.³⁰³ XIX. yüzyıl anayasal

²⁹⁸ Halil İnalçık, "Bürokrasi, Batılaşma, Laikleşme", *TBB Dergisi*, S 50, 2004, s. 69.

²⁹⁹ Osmanlıcılık, 1789 Fransız İhtilalinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun başlıca sorunu haline gelen bağımsızlık hareketleri ve İmparatorluktan kopma çabaları her türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık kavramı oluşturarak önlemeye çalışan siyasi ve düşünsel harekete Osmanlıcılık denilmektedir. Bu düşüncenin temel amacı, milliyetçi düşünceler üzerinde hepsini birleştirecek bir Osmanlıcılık bilinci oluşturmaktır. Gamze Can, "Osmanlıcılık Düşüncesi ve Üç Tarz-ı Siyasette Osmanlıcılık", *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C 2, S 6, 2018, s. 14; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 135; Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", *DİA*, TDV Yay. , C 33, İstanbul 2007, s. 485.

³⁰⁰ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, (Ed. Korkut Tankuter), s. 177.

³⁰¹ Said Paşa – Tahsin Paşa, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı* , (Ed. Ö Andaç Uğurlu), Örgü Yay. , İstanbul 2008, s. 13.

³⁰² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* , (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay. , Ankara 2000, s. 210.

³⁰³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* , (Çev. Yasemin Soner Gönen), s. 140.

gelişmelerinden farklı olarak dâhili gelişmelerin bir ürünü olup II. Meşrutiyet'in ilanında etkili olan dış tesirler I. Meşrutiyet'te ki kadar derinden hissedilmemiştir.³⁰⁴

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte toplum hayatında büyük bir canlanma oldu. 24 Temmuz 1908'de özgür bir ortamın doğması ile gazeteler yazılarını sansür denetimine göndermedi. Gazete ve dergilerde büyük bir yayın furyası başladı.³⁰⁵ 1908 Anayasası ile “*Tanin, Yeni Gazete, Tasvir-i Efkar*” gazeteleri yayın hayatına başladı. Bu gazetelerde önemli yazıları ile dikkat çeken kişiler ise Hüseyin Cahit (Yalçın), Yunus Nadi, Zekeriya (Sertel), Ahmet Emin (Yalman) gibi önemli gazetecilerdi. Dergi yayıncılığında da önemli bir dönem açıldı. “*Genç Kalemler, Yeni Mecmua, İctihad, Türk Yurdu, Servet-i Fünûn*” dönemin önemli sanat ve edebiyat yayınları oldu.³⁰⁶

1876 Anayasasına göre dernek kurma hakkı ve toplanma hürriyeti tanınmadığı halde 1909 değişikliği ile bunlar tanınmıştır. Bunun sonucunda partiler, dernekler, gazeteler ve risaleler ortaya çıkmıştır. Yalnız 1908- 1913 yılları arasında siyasi partiler kurulmuştur.³⁰⁷ Kurulan bu siyasi partiler; 1908 yılında İstanbul'da *Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası / Fırka- i İbad, 1909 yılında, İttihadı Muhammedi Fırkası / Fırka-i Muhammediye, Heyeti Müttefika-i Osmaniye, 1909 yılında Paris'te Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'dır. 1910 yılında ise Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti, Cenevre Türk Yurdu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1912'de Halaskar Zabitan Grubu, Milli Meşrutiyet Fırkası, İstihlak-ı Milli Cemiyeti kurulmuştur.*³⁰⁸ II. Meşrutiyet ile kadını sosyal hayat içinde etkili kılacak gündemlere de yol açıldı. İlk defa kadın dernekleri bu dönemde kurulmuş ve kadınlara verilen önem artmıştır.³⁰⁹ Kadın hareketleri, işçi hareketleri ortaya çıkmıştır.³¹⁰ Şahıs hürriyet ve dokunulmazlık prensibi kuvvetlendirilmiştir.³¹¹

³⁰⁴ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 178.

³⁰⁵ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem Yay. , C 4, 2000, s. 27.

³⁰⁶ Sezen Karabulut, “Cumhuriyet Dönemi'nin Uzun Süreli İlk Popüler Tarih Dergisi: Resimli Tarih Mecmuası”, *Belgi Dergisi*, C 2, S 17, 2019, s.1043- 1044.

³⁰⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 128.

³⁰⁸ Yüksel Kaştan, “ Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Siyasal Partileşme Süreci” , *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 5, 2017, s. 91- 92.

³⁰⁹ Nazım Hikmet Polat, “XX. Asrın Şafağında Türkiye”, C 8, *Türkiye Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay. , Ankara 2007, s. 3-4.

³¹⁰ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, s. 27.

³¹¹ Said Pasa- Tahsin Paşa, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı*, s. 26.

Yeni dönemde vekiller heyeti ortaklaşa olarak ve vekâletlere ait olan konularda ise vekiller tek tek Heyet-i Mebusan'a karşı sorumlu tutulmuştur. Böylece Heyet-i Mebusan'ın yasama faaliyeti genişletilmiştir.³¹² Monarşik yapıyı sarsan Meşrutî sistem Fransız ihtilalinden sonra daha da güncellik kazanmış ve demokratik düzene doğru giden sürecin kurulmasını sağlamıştır. Devlet çağdaş bir yapıya kavuşturularak yasama, yürütme ve yargı organları da ayrı işlevlerle donatılmıştır.³¹³ II. Meşrutîyet'in Türk siyasi hayatına getirdiği en önemli yeniliklerden birisi “*Millî Hâkimîyet*” prensibi olmuştur. Hükümdarın anayasaya bağlılığa mecbur olması yasamanın meclise bırakılmış olup, yürütme organının da hükümete bırakıldığını göstermiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Sultan II. Abdülhamid, yaklaşık 33 yıldır sürdürdüğü saray merkezli idare tarzından feragat etmiş ve ülke idaresinde yeni aktörlerin yer almasına meydan vermiştir.³¹⁴

3.1.3. 31 Mart Vakası ve İttihad ve Terakki Cemiyet'inin İktidarı Ele Geçirmesi

İTC'nin, Meşrutîyet'in ilan edilmesinden önce verdiği birçok sözü yerine getirmemesi, iktidarda etkin olmaması ve halkın geçmişten devam eden sıkıntılarının halen devam etmesi toplumsal ve siyasal alanda gerginliğin artmasına neden olmuştur. Bu durumdan faydalanmak isteyen farklı grupların da dahil olması ile yeni toplumsal bölünme tehlikeleri baş göstermiştir.³¹⁵ Huzursuzlukların giderek artması ile buna rağmen kendini Meşrutîyet'in tek sahibi ve mukaddes bir cemiyet olarak gören İTC, II. Meşrutîyet'in ilanından sonra bir hükümet kurmamış olup kurulan hükümetlere de müdahale etmemiştir. Dönemin önemli kabineleri olan Said Paşa ve Kamil Paşa hükümetleri cemiyetin ordu ve hükümet üzerindeki etkisini kırmak için çaba sarf etmelerine rağmen başarılı olamamışlardır.³¹⁶ Askeri kesim yeni eğitim düzeninde yapılan sıkı disiplinden hoşnut değildi. Medrese öğrencilerinin temel sıkıntısı ise askere gitmemelerine dair ayrıcalıklarının kaldırılmış olmasıydı.³¹⁷ Askeri hiyerarşik yapının bozulmasıyla cemiyetin idari ve siyasî düzenlemeleri ordu içindeki subaylar

³¹² Demokaan Demirel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839-1923)”, *Türk İdare Dergisi*, C 423, 2011, s. 106.

³¹³ Güneş, “II. Meşrutîyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, s. 171.

³¹⁴ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutîyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s. 219.

³¹⁵ Şendal, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, s. 146.

³¹⁶ Taner Aslan, “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *OTAM*, s. 3.

³¹⁷ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 188.

tarafından yapılmaktaydı. Bu durum ordunun siyasete karışmasına ve halk arasında hoşnutsuzluğa neden oldu.³¹⁸ Yukarıda belirtildiği gibi daha önce medrese talebelerinin askerlikten muaf tutulması yapılan değişiklikle herkesin eşit bir şekilde askerlik yapması kararının çıkarılması ve uygulanmak istenmesi bu durumu p1q1 kabul etmeyen medrese talebelerinin tepkisine neden oldu.³¹⁹

31 Mart olayının alevlenmesinde etkili nedenlerden biri de Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i kendi topraklarına katması, Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrıldığını ve Yunanistan'a bağlandığını bildirmesiydi. Bu gelişmeler meşrutiyetin yıpranmasına ve meşrutiyet ile birlikte halkta oluşan umut ve heyecanın sönmesine neden oldu.³²⁰

31 Mart olayının giderek büyümesine neden olan olay Kamil Paşa Hükümeti'nin İttihad ve Terakki Cemiyetine karşı sorun çıkarması etkili oldu.³²¹ Kamil Paşa'nın amacı cemiyetin meclis üzerindeki etkisini azaltmak ve ordunun siyasete müdahil olmasını önlemektir. Bu yüzden Kamil Paşa askeri yapı üzerinde etkisini arttırmak için Harbiye ve Bahriye nazırlıklarına kendi iki adamını getirdi. Kamil Paşa'nın bu hareketlerine karşılık olarak Sultan II. Abdülhamid "*Kamil Paşa'yı bilirim; diktatör olmak istiyor bu adam*" sözünü söylemiştir.³²² İkinci Ordu Kumandanı Nâzım Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın, Amiral Hüseyin Hilmi Paşa ise Bahriye Nazırı Arif Paşa'nın yerine getirildi.³²³ İTC liderlerinin Kamil Paşa'ya karşı tepkileri arttı. Sadrazamı mecliste düşürmeye çalıştılar fakat İttihatçı milletvekillerinin bir kısmı Kamil Paşa'yı desteklemesinden dolayı cemiyet bu isteğini başaramadı. Böylece Kamil Paşa İTC'ye karşı direncini arttırdı. Cemiyet ve Kamil Paşa arasında sürtüşmeler başladı.³²⁴

Kamil Paşa, ilk olarak İstanbul' da bulunan Avcı Taburlarını padişaha zarar verecekleri endişesiyle Makedonya'ya geri göndermeye karar verdi. Hüseyin Cahit

³¹⁸ Şendal, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, s. 146.

³¹⁹ Emine Aşçı, *İttihat ve Terakki'nin Fikri Yapısı ve Siyasi Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2018, s. 191.

³²⁰ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 188.

³²¹ Şendal, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, s. 146.

³²² Georgeon, *Sultan Abdülhamit*, s. 477.

³²³ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 60.

³²⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, s. 605- 606.

(Yalçın), Tanin gazetesinde bu durumu sert bir şekilde ele alan yazılar yazdı.³²⁵ Bunun üzerine İTC, Kamil Paşa hükümetini 12 Şubat 1909'da azlettirdi.³²⁶ 14 Şubat 1909'da sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirildi. İTC'ye yakın duran bir şahsiyete sahipti.³²⁷ Meşrutiyet'in sağladığı serbest ortamdan etkilenen Kıbrıslı Nakşibendi Şeyhi olan Derviş Vahdetî de bir gazete çıkarmak için saraydan yardım talebinde bulundu ve bu talebi reddedildi. Saray tarafından tutarsız ve güvenilmez bir şahsiyete sahip olarak görülmekteydi. 11 Aralık 1908'de kendi imkânlarıyla *Volkan* gazetesini çıkarmaya başladı. Gazete içerik olarak İslami ve hürriyetçi yapıları ağır basmaktaydı. İslam dinini ve şeriatı ön planda tutmaktaydı. Gazetede yer alan bir takım yazılardan ötürü Derviş Vahdetî'nin de Kamil Paşa taraftarı bir politika benimsediği kanaatine varıldı. Siyasal ortam gittikçe gergin bir hal almaya başladı.³²⁸ Derviş Vahdetî, *İttihad-ı Muhammediye* isimli meşrutiyet karşıtı bir cemiyet kurarak İttihatçı karşıtlarını kendi safında toplamaya başladı.³²⁹ Parlamenter sistemle ilgisi olmayan fırka, İttihatçılara karşı şiddetli bir muhalefet anlayışı benimsedi. İslami yönü ağır basan fırka, halk arasında yaygındı. Fırka, 31 Mart Olayı ile ilişkisi olmakla itham edildi. Böylece Derviş Vahdetî ve fırkanın ileri gelenleri idam ve sürgün cezalarına çarptırıldılar.³³⁰ Oldukça gergin olan siyasi ortamın göze çarpan önemli olayı liberal bir gazeteci olan Hasan Fehmi'nin öldürülmesi idi.³³¹ Hasan Fehmi *Serbesti* gazetesinin başmuharririydi. Galata köprüsü üzerinde arkadaşı Ertuğrul Şakir'le gezerken öldürüldü. Ertuğrul Şakir'de yaralandı. Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden İTC sorumlu tutuldu.³³² Gerginleşen bu ortamda İTC'ye karşı tepkiler arttı. Hasan Fehmi cinayetinden bir hafta sonra (13 Nisan 1909/ 31 Mart 1325) tarihinde askeri kesim şeriat isteriz sloganlarıyla ayaklanarak Ayasofya meydanında adeta bir terör havasının esmesine neden olarak aralarında; bakan, mebus ve subaylarında bulunduğu birçok kişiyi öldürdüler. 31 Mart Olayı böylece patlak verdi. Ayaklanmanın dinci kanadında

³²⁵ Yaşar Özüçetin- Sıddık Yıldız, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusanca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 14- 15.

³²⁶ Şendal, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, s. 147.

³²⁷ Azmi Özcan, "Otuz bir Mart Vak'ası", *DİA*, TDV Yay. , C 34, İstanbul 2007, s. 10.

³²⁸ Zekeriyâ Kurşun- Kemal Kahraman, "Derviş Vahdetî", *DİA*, TDV Yay. , İstanbul 1994, s. 199.

³²⁹ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Teyfik Paşa*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2011, s. 110- 111.

³³⁰ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 219.

³³¹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 188.

³³² Aslan, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askeri Faaliyetlere Dair Yazışmalar", s. 7- 8.

Derviş Vahdetî bulunmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid bu olaylar olunurken sükûnetini koruyordu.³³³ Hüseyin Hilmi Paşa, bozulan asayişî düzeltmek için uğraştı. 31 Mart Olayının çıkmasında etkili olanlar Divan-ı Harp'te (Askeri Mahkeme) yargılandı. Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Olayı ile bir ilgisinin olduğuna dair gerekçe ileri sürerek Divan-ı Harp'te yargılanması için bir mazbata hazırladı.³³⁴

İstanbul'daki bu olaylar Makedonya'da büyük bir etki uyandırdı. İttihatçılar meşrutiyetin mahvolduğuna dair söylentilerin açıktan dillendirmeye başladılar. Rumeli'den ve çeşitli bölgelerden padişaha ve hükümete protesto mektupları gönderilirken olayı bastırmak adına 15 Nisan 1909'da Hareket Ordusu İstanbul'a doğru yola çıktı. Yola çıkan Hareket Ordusunun İstanbul'a yaklaşması olayların seyrini değiştirdi. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu 21 Nisan 1909'da İstanbul'a girmek üzere hazırlıklara başladı. 21 Nisan'da isyan bastırılarak İstanbul'da kontrol sağlandı. İTC ve meşrutiyete karşı yapılan bu hareket amacına ulaşamadı.³³⁵ Bundan sonra yargı ve caza süreci başlatıldı. Yargı için askeri mahkemeler kuruldu. Ahrar Fırkasının birçok lideri tutuklandı ise de İngilizler'in baskısı sonucu serbest kaldılar. 31 Mart Olayı öncesinde ve esnasında İTC'nin aleyhinde yazılar yazan gazeteciler ve muhalif kesimler, can korkusuyla İstanbul'u terk ettiler. İttihatçılar, padişahı indirme fırsatını kullanarak, olayı sultanın meşrutiyete karşı bir darbe girişimi olarak öne sürmüşlerdi. Meclis, toplanarak Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararını aldı.³³⁶

15 Nisan 1909'da Hareket Ordusu, 31 Mart İsyanını bastırınca Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi söz konusu olmuştur. Sultan II. Abdülhamid göstermiş olduğu sakin tavırlarıyla yerini korumayı başarmıştır. Cemiyetin iktidarı kısıtlamasına rağmen Sultan II. Abdülhamid'in varlığı onlar için bir tehdit unsuru taşımaktaydı. İttihatçıların asıl düşüncesi Sultan II. Abdülhamid'in tahtta kaldığı sürece hiçbir şeyin mümkün olmayacağına inanmaları idi.³³⁷

³³³ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 189.

³³⁴ Başkan, *İttihad ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908- 1918)*, s. 14- 15.

³³⁵ Şenol Karadana, *II. Abdülhamid Döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017, s. 55.

³³⁶ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 227.

³³⁷ Karadana, *II. Abdülhamid Döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, s. 55.

Hareket Ordusu'nun 19 Nisan'da Yeşilköy'e gelip ordugâh kurması ile Sultan II. Abdülhamid'e karşı koyma kampanyası başladı. O zamana kadar İTC'ye karşı tavır takınan gazeteciler, şimdi Sultan II. Abdülhamid'e karşı hücumla geçti. Sultan II. Abdülhamid'i meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan'a karşı eyleme geçmek, askeri isyana teşvik etmek, baskı ve sansür rejimini geri getirmekle suçlamaya başladılar. Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayında Sultan II. Abdülhamid sorumlu tutulmaya çalışıldı. Babiali'ye ve saraya taşradan telgraflar yağmur gibi yağmaya başladı. Çoğu cemiyet mensupları tarafından yazdırılan bu telgraflar, cemiyete bağlılıklarını göstermekte ve Sultan II. Abdülhamid'in hal'ini istemekteydi.

Hareket Ordusu Yeşilköy'de yapmış olduğu açıklamada İstanbul'da asayişin tekrar sağlamak için suçluları cezalandırmak istediklerini belirtti. Olaylara karışmış liberal şahsiyetler kendilerine misilleme yapılacağı endişesiyle şehri terk etmeye başladılar. Birçok milletvekili de Hareket Ordusunun safına geçerken 21 Nisan günü Ahmet Rıza'nın önderliğindeki yüz kadar mebus Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayan'ı Yeşilköy'e nakletti.³³⁸

Hareket Ordusunun tam anlamıyla İstanbul'a girmesi hakkında Sultan II. Abdülhamid'in kızı durumu şöyle anlatmaktadır; *“keder yüzünden akıyordu, kederle omuzları çökmüş bir haldeydi. Selanik'e gittiği gün bile bu kadar üzgün ve bitkin değildi. O günden sonra babamın eski neşesi kalmamıştı. Düşmanlarımın muradı oldu diyerek hal'ine kadar günlerini beklemekle geçirdi.”* Sultan Abdülhamid'e sadık olan paşalar sultana karşılık vermesi için teklifte bulundular ise de Sultan II. Abdülhamid *“bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz”* diyerek karşılık verdi.³³⁹

23 Nisan Cuma günü Sultan II. Abdülhamid son selamlık merasimini gerçekleştirdi. Aynı gün içerisinde Hareket Ordusu İstanbul'un içine doğru ilerleyerek konaklandı ve ertesi gün seri bir şekilde başkente girdi. Topkapı Sarayı'nın yanında şiddetli çatışmalar yaşandı. İsyancı askerler direnme gereği duymadan direkt teslim oldular. Yaşanan çatışmada ölü ve yaralı sayısı oldukça fazlaydı. Bunlardan 400'ü hayatını kaybederken 800'ü de yaralandı. Yaşanan çatışmalı günün gecesinde Mahmut

³³⁸ Georgeon, *Sultan Abdülhamit*, s. 483.

³³⁹ Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, (Ed. Elif Çakır), Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s. 144- 145.

Şevket Paşa derhal sıkıyönetim ilan ederek kontrolü sağladı. Hareket Ordusunun duruma tam manasıyla hâkimiyeti sağlamasından sonra geriye kalan tek mevzu sultanın hal'i mevzusu oldu.³⁴⁰

24 Nisan günü Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'nın etrafını kuşatmıştı. Sarayda bulunanlar büyük bir korku ve endişe içine girmişti. Elektrikler sönmüş, sular dahi kesilmişti. Gece bekçileri, bahçıvanlar, kapıcılar, haremağaları bile çoktan sarayı bırakıp gitmişti. Koskoca sarayda kadınlardan başka kimse kalmamıştı. Kadınların çoğu yaşananlardan dolayı korku ve dehşetle baygınlıklar geçirmişti. Silah sesleri ve sarayın bahçesine düşen kurşunlar endişelerin çoğalmasına neden olmuştu.³⁴¹

26 Nisan'da başkentte asayiş tekrar sağlandı. Mebuslar ve Ayanlar İstanbul'da bir araya gelerek Meclis-i Mebusan'da buluştu. Ertesi gün Sultan II. Abdülhamid'in kaderini belirlemek için iki yüz kırk Mebus ve otuz dört Ayan gizli bir oturum yapmıştı. Bazıları bu kararı almakta tereddüt etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in olaya karıştığına dair herhangi bir kanıt yoktu öte yandan Kanun-i Esasi'nin 5'inci maddesine göre padişahın şahsı sorumluluktan muaf ve kutsal tutulmuştur. Osmanlı geleneğine göre kurallara uygun bir fetvanın fetva emini tarafından yazılmış olup, şeyhülislam tarafından mühürlenmiş bir fetva olması uygun görülmüştür. Sorumlulukları hatırlatan her iki görevli de çeşitli bahaneler ileri sürerek karar vermek istememiştir. Fakat İTC, hal kararını vermekte kesin kararlı olup meclis ikinci başkanı ve cemiyet merkez komite üyesi Talat Bey onların var olan tereddütlerini kırmayı başarak meclise gelmelerini sağlamıştır. Bir fetva taslağı hazırlandı. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi veya tahttan çekilmesi hakkında karar meclise bırakılmıştır. Oylamada mecliste hal edilsin sesleri yankı uyandırmış ve sonunda ittifakla hal kararı üzerinde görüş birliğine varılmıştır.³⁴² Kurulan askeri mahkemede sultanın yargılanması istense de hükümet bu duruma yanaşmadı. Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e gönderilmesine karar verildi.³⁴³ 28 Nisan 1909'da Sultan II.

³⁴⁰ Şendal, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, s. 150- 151.

³⁴¹ Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 146.

³⁴² Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 485.

³⁴³ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, s. 190.

Abdülhamid Yıldız Saray'ından Sirkeci Garına götürölüp ve orda özel bir trene bindirilerek Selanik'e doğru yola çıkarıldı.³⁴⁴

3.1.4. Anayasada Yapılan Değişiklikler

1909 Anayasa değişiklikleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak monarşiden çıktığı ve meşrutî monarşî dönemine girdiği görölmüştür.³⁴⁵ 1909 değişiklikleri maddî bakımdan da bir anayasa niteliğindedir. Yeni bir anayasa yapılmasının asıl nedeni, Meclis-i Mebusan'ın kendisini yetkili bulmaması ve kendisinde kurucu değil de yalnızca değişiklik yetkisi görmesinden kaynaklanmaktaydı. Yapılan değişiklikler Kanun-i Esasî'nin 116. maddesine göre yapıldı.³⁴⁶ Kanunî Esasî'nin 116. maddesi hiç değişikliğe uğramadı. Bu maddeye göre, anayasa değişikliği önerme yetkisi, Heyet-i Vükelâ'ya, Heyet-i Ayan'a, Heyet-i Mebusan'a aitti. Yapılan değişikliklerin hükümleri için her iki meclisin karar vermesi gerekirdi. Ayrıca, padişahın da yapılan bu değişikliğe onay vermesiyle değiştirilebilirdi.³⁴⁷ Anayasada yapılan değişiklikler padişah, meclis ve hükümet arasındaki ilişkiler meclisin yapısı esas alınarak düzenlendi.³⁴⁸ Anayasanın en temel özelliği yönetenle yönetilenler arasında bir uzlaşmanın sağlanmasıydı. 1909 değişikliklerinde “*Millet Hâkimiyeti*” ilkesi açık bir şekilde belirtilmemiş olsa da anayasa değişikliğini bildiren kararnamede “*Hâkimiyet-i Milliye*” ilkesine açık bir şekilde yer verilmiştir.³⁴⁹

Yasa yapma sürecinde 1909'da kökten yapılan değişimler ile Kanun-i Esasî'nin 116. maddesine açıklık getirilecek olursa anayasa değişikliğinde bu tarihten itibaren uygulanacak kurallar şöyledir:

- *Hem hükümet, hem de iki meclisin üyesi ayrı ayrı anayasa değişikliği önerebilir.*

³⁴⁴ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 486.

³⁴⁵ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 22.

³⁴⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 21.

³⁴⁷ Cem Eroğlu, “Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi*, C 64, S 01, 2009, s. 93.

³⁴⁸ Ali Akyıldız, “Meclis-i Meb'ûsan”, *DİA*, TDV Yay., C 28, Ankara 2003, s. 246.

³⁴⁹ Yaşar Fatih Mengüç, *1909 Osmanlı Kanunî Esasî Tadilleri Çerçevesinde Kanun Yapma Usulü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 79.

- *İster hükümetten kaynaklanan bir tasarı olsun, ister üye teklifi olsun yapılacak olan değişikliğin önce Meclis-i Mebusan 'da bir karara bağlanması zorunludur.*
- *Tasarının kabulü, aynı metnin her iki mecliste de üye tamsayısının üçte ikisinin oyunu almasına bağlıdır.*
- *Padişah yasalaşan metni iki ay içinde ya onaylamak ya da geri göndermek zorundadır.*
- *Meclisler geri gönderilen metni üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğu ile yeniden kabul ederler ise padişah bu metni onaylamak zorundadır.*
- *İvedilik kararı alınmışsa iki aylık süre on güne inerdi.*³⁵⁰

Yapılan değişikliklerle yasama gücünü üstlenen parlamento, milletin temsilcisi sıfatına layık bir statüye kavuşturulurken, yürütme organı zayıflatılmış iki temel organ arasındaki denge meclis lehine bozulmuştur. 1909'da da egemenliğin ulusa ait olduğu ilkesi yoktur ve anayasayı değiştirme yetkisi de padişahta kalmıştır.³⁵¹

1909 değişikliklerinde yürütme ve yasama organları yeniden düzenlenmiş olup, Meclis-i Mebusan tam anlamıyla artık bir yasama kurumuna dönüşmüştür. 1909 değişiklikleri sonrası Meclis-i Mebusan 'da kanun yapma usullerinin nasıl değiştiği ve sürdürüldüğü üzerinde durulmuştur.³⁵² 1876 Kanun-i Esasi'ye göre meclisin asıl görevi; kanun yapmak ve yıllık bütçe kanunlarını gözden geçirip düzenlemek olmuştur. Yani hükümet kanun teklif ederdi mebusların ise bu hakkı kullanabilmeleri Padişah'ın onayına bağlı kalmıştır. Fakat reddedilen tasarılar ise aynı yıl içinde bir daha meclis gündemine konu olmamıştır. Kanun-i Esasi'ye göre; hükümet meclise karşı değil padişaha karşı sorumlu olmuştur. Hükümet ve meclis arasında bir sorun çıkarsa, padişah tekrar seçim yapılmak üzere meclisi feshedebilir ya da hükümet değişikliği yapabilmiştir. Hükümet, meclisin kapalı olduğu dönemde gerekli görmüş olduğu durumlarda geçici kanunlar çıkarabilme hakkını elde etmiştir.³⁵³ Bu usul yürütme yetkisinin yasamayı baskı altına almasına olanak tanımadığı için padişahın yetkilerini kısıtlamıştır. II. Meşrutiyet dönemindeki anayasa değişiklikleri mutlak monarşik eğilimlerin ne ölçüde kısıtlanması gerekliliği fikrinden hareketle

³⁵⁰ Eroğlu, “ Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması” , s. 94- 95.

³⁵¹ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 94.

³⁵² Mengüç, *1909 Osmanlı Kanuni Esasi Tadilleri Çerçevesinde Kanun Yapma Usulü*, s. 90.

³⁵³ Akyıldız, “Meclis-i Meb'ûsan” , s. 245.

gerçekleşmiştir. 1876 anayasasının yirmi bir maddesi değiştirilmiş olup, bir maddesi çıkarılmış ve üç yeni madde eklenmiştir.³⁵⁴

II. Meşrutiyet döneminde, 1876 anayasasına göre seçilmiş olan mebus üyeleri, yeni bir anayasa yapmamışlar var olan anayasada değişiklikler yapmışlardır. Anayasada yapılan değişiklikler padişah otoritesine yönelik olup, meclisin yetkilerini ön plana çıkarmaktı. Kanuni Esasiye göre saltanat ve hilafet hakkı Osmanlı ailesinin en büyük evladına verilmiştir (KE. Madde 3). Padişahın yetki alanı çok geniş tutulmuştur (KE. Madde 5). Meclisin toplanmasına, tatil edilmesine Heyet-i Mebusan'ın feshine padişah karar verirdi.³⁵⁵ “*Vükelâ'nın azil ve nasbı(atanması) hukuk-ı mukaddese-i padişahî*” cümlesinde bütün nazırlıkların padişah tarafından seçilip atanacağı anlamına gelmektedir. Fakat 1909 yılında anayasada yapılan değişiklik ile birlikte padişahın, Heyet-i Vükelâ ve Meclis-i Mebusan üzerindeki nüfuzu büyük ölçüde kırılmıştır. Bütün kabineyi atama yetkisi elinden alınan padişah, sadece sadrazamı atayabilme yetkisini elinde tutabilmiştir. Kabine ise sadrazam tarafından teşkil edilecektir. İlk defa partiler kurulmuştur. Padişahın meclisi feshetmesi zorlaştırılmış ve aynı zamanda 1878'deki gibi bir uygulamayla meclisi süresiz tatil etmesinin önüne geçilmiştir (KE 7. Madde). Şahsi hürriyet, anayasal haklar içinde belirtilerek güvence altına alınmış ve kanun dışı tutuklamalar ve cezalar yasaklanmıştır (KE 10. Madde). Basında sansür yasaklamış ve haberleşmenin gizliliği esas alınmıştır. Sultan II. Abdülhamid, meşrutiyetin ilanından sonra kendi güvenliği için Harbiye ve Bahriye nazırlarını bizzat kendisi seçmek istemiştir. Bu iki bakanlık orduyu ve iktidarı denetlemek amacıyla kurulmuştur Kanuni Esasi'nin 10. maddesinde de bu yetkilerin bizzat padişahta kaldığı belirtilmiştir. İTC, nezaretlere padişahın, kendi adamlarını atamasına karşı çıkmıştır. Sadrazam Said Paşa, bakanlıklara padişahın istediği kişileri seçmiştir. Fakat bu kabineden yapılan atama uyumsuzluğun doğmasına neden olup, bu durum İttihatçıları da kızdırmıştır. Bu sorun ise bir hükümet bunalımına yol açmıştır.

356

³⁵⁴ Koçak, *Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi*, s. 127.

³⁵⁵ Özkorkut, “Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış”, s. 15.

³⁵⁶ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 181.

II. Meşrutiyetle birlikte padişah önceki dönemde elinde sıkı bir şekilde tuttuğu yetkilerini artık sadrazam ve diğer vekiller ile paylaşmak durumunda kalmıştır. Bu gelişmeler, padişahı devlet yönetiminde ikinci plana düşürmüş ve bürokrasinin etkinliği artmıştır.³⁵⁷ Tahta geçen hükümdar; şeriata ve anayasa hükümlerine uyacağına, vatana ve millete sadık kalacağına dair yemin etmesi esas kılınmıştır. Her vekil bireysel olarak kendi faaliyet alanına ilgili sorumlu tutulmuştur. Padişaha sunulan kanunlarda padişah imzasının yanında hükümet üyelerinin de imzasının bulunma zorunluluğu getirilmiştir. Meclisin feshi zorlaştırılmıştır.³⁵⁸ Padişahın yetkileri kısıtlanmış hükümet kurma işi sadrazama bırakılmış ve kendi içinde uyumlu bir hükümet sisteminin kurulması geleneği başlatılmıştır.³⁵⁹ Yalnız sadrazam ve şeyhülislamı seçme yetkisi padişaha bırakılmış olup, diğer bakanları seçme yetkisi ise sadrazama bırakılmıştır.³⁶⁰ Bu duruma açıklık getirilecek olursa artık meclis padişahın davetini beklemeden her yıl kendiliğinden toplanabilme yetkisini eline almıştır. Ayrıca meclis, padişahın izni olmadan kanun teklifinde bulunma yetkisine sahip olmuştur. Uluslararası anlaşmaları meclisin onaylaması gerekir şartı getirilmiştir. Bakanların, hükümetin yapmış olduğu politikadan dolayı birlikte ve kendi bakanlıklarının işlerinden ötürü bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumluluklarının olduğunu kabul etmiştir.³⁶¹

Yasama ve yürütme, yani meclis ve hükümet arasındaki anlaşmazlıkta meclisin kararı üstün bir hale getirilmiştir (KE 35. Madde). Padişahın daveti ile açılmasına son verilen Meclis-i Umuminin (yasama) çalışma süresi dört aydan altı aya çıkarılmıştır (KE 43. Madde).³⁶² Yasama organının yapısı ve oluşumu değişmemiş. Meclis-i Âyân varlığını devam ettirmiş fakat üyelerini padişah seçip atamalarını gerçekleştirmiştir.³⁶³ Yasama (teşri) organı, kanun koyucu Şûray-ı Devlet olup 1908'de meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte yasama yetkisinin Meclis-i Mebusan'a geçmesiyle Şûra'da yetkisini kaybetmiştir. Artık Meclis-i Mebusan kendi başkanlarını seçebilme iradesine

³⁵⁷ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 25.

³⁵⁸ Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsan", s. 246.

³⁵⁹ Tosun, "Türkiye'de Demokrasi'nin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s. 199.

³⁶⁰ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 181.

³⁶¹ Özkorkut, "Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihî Bir Bakış", s.17.

³⁶² Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-i Esasî Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 2, S 4, 2012, s. 137- 138.

³⁶³ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 193.

kavuşmuştur.³⁶⁴ Yasama yetkisinin kullanılmasında da değişiklikler yapılmıştır. Kanun teklif etmek için padişahın iznini alma usulü kaldırılmıştır. Kanun-i Esasi'nin ilk şeklinde olan padişahın yasaklama yetkisi 1909'da değiştirilmiştir. Artık padişah egemen olmayıp parlamento padişaha rağmen bir kanun çıkarabilme salahiyeti kazanmıştır.³⁶⁵ Her iki meclis de kendiliğinden toplanabilmiş ve padişah meclislerin toplanmasına engel olamamıştır.³⁶⁶

1909'da esas olarak yapılan değişiklik, meclislerden kaynaklanan öneriler için yapılmıştır. Kanun-i Esasi'nin 53. Maddesine göre, iki meclisten biri, kendi belirli görevleri çerçevesinde kalmak koşuluyla yasa önerisinde bulunmak istediğinde, sadaret aracılığıyla önce padişah'tan izin istemek zorunda bırakılmıştı. İzin verildiği takdirde, öneriyi hazırlama görevi Şura-yı Devlet'e verilmiştir. Yeni düzenlemede bu kayıtlar bütünüyle kalkmıştır. Yasa önerme yetkisi, Meclis-i Mebusan ile Meclis-i Ayan üyelerinin her birine tanınmış olup yasa metnini de artık kendileri hazırlayabilme hakkına sahip olmuştur.³⁶⁷ Kanun-i Esasi'nin 54. maddesi gereğince Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan yasa önerileri iki mecliste de kabul edildikten sonra padişaha sunulur ve padişah bunları onaylamazsa öneriler yasallaşmazdı. Yeni düzenlemede bu son hüküm de kaldırılmıştır. Padişah'ın veto (geri çevirme) yetkisi elinden alınmıştır.³⁶⁸ Kanun-i Esasi metninde meclislerden padişaha gelen metin bir lâyiha niteliğindeyken, şimdi artık bir kanun değerinde sayılmıştır. Bu da yasama lehine yapılan bir yenilik olmuştur.³⁶⁹ Yabancı devletlerle yapılan antlaşmalarda parlamentonun onaylaması koşulu getirilmiştir.³⁷⁰

1876 Anayasasında padişahın yasama ve yürütme üzerindeki rolü oldukça büyüktü. Kanun-i Esasiye göre Heyet-i Mebusan üyeleri seçimle göreve gelmekteydi (KE Madde 65). Heyet-i Ayan üyelerini de padişah belirlerdi (KE Madde 60- 61). Meclisi Umumi üyeleri ise padişaha sadakat yemini ederlerdi (KE Madde 46). Bu durum padişahın egemen bir güç olduğunu göstermektedir.³⁷¹ Meclis-i Mebusan

³⁶⁴ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C 8, s. 160.

³⁶⁵ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 24

³⁶⁶ Mengüç, *1909 Osmanlı Kanuni Esasi Tadilleri Çerçevesinde Kanun Yapma Usulü*, s. 82.

³⁶⁷ Eroğlu, "Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması" s. 94.

³⁶⁸ Eroğlu, "Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması" s. 94.

³⁶⁹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 194.

³⁷⁰ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 93.

³⁷¹ Özkorkut, "Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış", s. 15.

riyasetinin artık seçim yoluyla belirlenmesi usulü de padişahın meclis üzerindeki yetkisini daraltmaktaydı (KE 77. Madde). Bu durum bürokrasinin ön plana çıktığını göstermektedir. Bütçenin meclisin denetiminden geçtikten sonra tekrar meclis tarafından kabul edilecek olması ise, hükümetin meclise karşı sorumluluğunu ortaya çıkardı (KE 80. Madde). Değişen maddelerden birisi de postanelerdeki evraklar ve mektupların mahkeme kararı olmadan açılmayacağı hususu idi. Yapılan yeni düzenlemeye göre mahkeme kararı olmadan postaların keyfi bir şekilde açılması veya denetlenmesi uygulamalarına son verildi. Böylece haberleşmenin gizliliği esası önem kazandı (KE 119. Madde).³⁷²

Midhat Paşa'nın ölümüne, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da sürgüne gitmesine neden olan temel hak ve özgürlükleri yok eden Kanuni Esasi'nin 113'üncü maddesi olan “*sürgüne gönderme*” yetkisi kullanılamaz hale getirildi.³⁷³ Kanun-i Esasi'nin 120. maddesinde yapılan değişiklikle toplanma ve dernek kurma hakları da getirildi. Aynı zamanda bu maddeyle, Osmanlı Devleti'nin ülkesel bütünlüğünü bozma çabaları, Kanun-i Esasi'ye aykırı hareket etme, meşruti yönetimi başkalaştırma ve farklı bir siyaset anlayışına yönelik cemiyetler ile her türlü gizli dernek kurmak yasaklandı.³⁷⁴

Türk toplumu, 1876'dan beri anayasalı parlamentolu bir düzenle karşı karşıyaydı. 1909 değişikliklerinden sonra kurulan parlamenter sistem ile birlikte bu geleneği geliştirmeye, yerleştirmeye daha kalıcı ve demokratik bir sistem kurmak için farklı yollarını bulmaya çalışmaktadır.³⁷⁵ Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte padişahın otoritesinde bir daralma görülmeye başlandı. Sultan II. Abdülhamid saygınlığını yitirmeye başladı. Bu durumdan nasıl yakındığını sultan şu sözleri ile dile getirmektedir: “*Beni bir şeye karıştırmıyorlar. Ben de karışmak istemem*”.³⁷⁶

1909 anayasa değişikliği yasama organını demokratikleştirmektedir. Buna gölge düşüren hususlar; Âyan Meclisi'nin padişaha bağlı bir meclis olarak hâlâ bulunması, padişahın meclislerin açılış ve kapanış tarihlerini belirleme hakkının devam etmesidir. Padişahın 1876 Anayasası ile sahip olduğu hakları saklı tutulup hatta arttırılmış gibi

³⁷² Çalen, “1909 Kanun-i Esasî Tadilatı”, s. 138.

³⁷³ Tosun, “Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi Sürecini Genel Bir Bakış”, s. 199.

³⁷⁴ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 197.

³⁷⁵ İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C 1, S 01, s. 171.

³⁷⁶ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 182.

görünse de padişah bu hakları doğrudan doğruya kullanamaz hale geldi. Çünkü padişahın sorumsuz olarak görünmesinden kaynaklı olan bakanlar kurulu da artık padişaha karşı sorumlu değil, Mebusan Meclisi önünde sorumluluk sahibi olmuştur. Parlamenter hükümet sistemi ile birlikte padişah, kendisine verilmiş gibi görünen bütün yetkileri sadrazam ve ilgili nazırın girişim ve imzasıyla kullanmak durumunda kalmıştır. Bu durum yürütme yetkisinin padişaktan kopup, demokratik yapılı bir bakanlar kuruluna kaydığını göstermiştir. Böylece kabine usulü Osmanlı kamu hukukuna girmiştir.³⁷⁷

Meşrutiyet'in ikinci yılında seçim yasası hazırlanmıştır.³⁷⁸ Parlamentonun en önemli unsurları olan yasama ve yürütme organları arasında kurulacak denge 1909'da yasama lehine bozulmuştur. Yani Meclis-i Mebusan'ın kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin meclisi feshettirmesi zorlaştırılmıştır. 1876 Anayasası 1909, 1914, 1915, 1916 ve 1918 yıllarında değişikliğe uğramıştır³⁷⁹

1908 yılında büyük beklentiler doğrultusunda Osmanlı tarihinde ilk kez genişçe bir tabandan gelen zorlama ve hareketle yürürlüğe giren anayasayla doğrudan bir parlamenter sisteme geçiş yapılmadı. II. Meşrutiyet döneminde de bir hukuk devleti yaratılamadı. Dürüst bir şekilde seçimlerin yapılmaması, padişah otoritesinin yerini İTC partisinin alması, padişahın yetkilerini kullanamayışı, yavaş yavaş otoriter bir rejime yapılan dönüşlerle, kişi hak ve hürriyetlerinin anayasa metninde kalması bu gibi sorunlar halen devam etmekteydi. Aynı zamanda yaşanan Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve akabinde gelen I. Dünya Savaşı sadece II. Meşrutiyet döneminin değil Osmanlı Devleti'nin de sona ermesine neden oldu.³⁸⁰

II. Meşrutiyet Dönemi, Türk siyasi hayatında birçok yenilik getirmiştir. Yeniliklerden birisi, *Milli Hâkimiyet* anlayışıdır. Saltanat yetkilerini sembolik bir şekilde koruyan hükümdarın anayasaya bağlılığa mecbur olması; yapılan değişiklikler neticesinde yasama yetkisinin meclise, yürütme yetkisi de hükümete bırakılmıştır. 1913 yılında Alman yasası esas alınarak mirasla ilgili yeni bir yasa konulmuştur. 1916 yılında şeyhülislam kabineden çıkarılmış olup; etki alanı her bakımdan

³⁷⁷ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 193- 195.

³⁷⁸ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 183.

³⁷⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 20.

³⁸⁰ Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 95.

sınırlandırılmıştır.³⁸¹ Şeri ve dini mahkemeler birbirinden ayrılmıştır.³⁸² 1917’de Şer’iye mahkemeleri Adliye Nezareti’nin denetimi altına verilmiştir. Medreseler şeyhülislamlığa bağlanmış bu durumda vakıfları yönetecek yeni bir nazırlık olan Evkaf Nezareti kurulmuştur. Vilayet idare yasası ile valilerin yetkileri arttırılmıştır. Jandarmanın denetimi Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine verilmiştir. İstanbul belediyesinde yeni bir düzenleme yapılarak belediye başkan yardımcısı olarak *Şehremaneti Encümeni* kuruldu. 1917’de Aile Hukuku Kararnamesi çıkarılmış olup; erkeğin ikinci bir evlilik yapması için ilk karısının rızasının alınması şartı getirilmiştir. Yapılan savaşlardan erkek nüfusu askere alındığı için boşalan devlet kurumlarına kadınlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Böylece Türk kadını kamu hayatında aktif bir rol üstlenmiştir. Halide Edip (Adıvar), 1909 yılında kadınlara verilen değeri göstermek adına *Teali-i Nisvan Cemiyetini* kurarak kadınların iktisadi istiklale sahip olmaları görüşünü ileri sürmüştür.³⁸³

1909 anayasa maddeleri tekrar düzenlenerek ve Sultan Reşat’ın onay vermesiyle yürürlüğe konulmuştur. Yapılan değişikliklerle yeni bir anayasal süreç başlamıştır. Hükümdarın yetkileri kısıtlanarak meclis ve parlamento ön plana çıkarılmıştır. Kanun gücünün önemi artmıştır. Padişah sembolik olarak varlığını devam ettirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde, 1876 Anayasasına göre seçilmiş olan Mebusan üyeleri, yeni bir anayasa yapmamışlar sadece mevcut anayasada bazı değişiklikler yapmışlardır. Genel olarak, Parlamenter sistemin yerleştirilmesi, güçler arasında dengenin sağlanması, padişah yetkilerinin kısıtlanması, meclisin yetkilerinin arttırılması, padişahın meclis toplantılarına engel olma yolu kapatılmış, partiler ilk defa kurulmuştur vb. amacına yönelik değişiklikler olmuştur. Bu durum; Osmanlı İmparatorluğu’nun mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçtiğini göstermiştir. Meclisin yetkisini arttırmıştır. 1909 anayasa değişikliği ile Osmanlı Devleti batılı bir demokrasi durumuna gelmiştir. Yapılan değişiklikler yeni düzeni tam olarak sağlayamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin parçalanma süreci git gide hızlanmıştır.

³⁸¹ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s. 219- 220.

³⁸² Efendioğlu, “İttihat ve Terakki Kongreleri (1908- 1918)”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, s. 125.

³⁸³ Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, s. 219- 220.

3.2. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Hâkimiyeti ve Sarayın Konumu

1908 İhtilali'nin önemli sonuçlarından biri, Osmanlı Devleti'nin yönetimine ortak olmak isteyen yeni, idealist ve genç bir siyasi kadronun ortaya çıkmış olmasıdır. Temeli Jön Türklere dayanan İttihad ve Terakki Cemiyeti, meşruti yönetime müdahale etmeye ve devlet kurumlarında etkin olmaya çalışmıştır. İTC, hükümet işleri ve merkezi yönetime müdahalesini ilk günlerden itibaren göstermiştir.³⁸⁴

1876'dan 1908'e kadar bürokratlar ve Babıâli paşaları sarayın gölgesinde kalmıştır. Hamidiye otokrasisine karşı birleşmiş güçlerden oluşan Jön Türkler, kendi içlerinde Liberaller ve İttihatçılar olarak bölünmüşlerdir. Liberaller, Osmanlı toplumunun üst sınıflarına mensup anayasal monarşiden yanaydı. 1889'da kurulan gizli İttihad Terakki Komitesi anayasalcı ve liberallerin tasarladıklarına benzer bir siyasal rejimi savunmaktaydı. İttihatçılar ise, yeni devletin İmparatorlukta *İttihad ve Terakki* ile sağlanacağını ummaktaydı. İttihatçıların amacı; mecliste otorite kurarak, sarayın ve Babıâli'nin iktidarını zayıflatmaktır. İttihatçılar, saray ve Babıâli ilişkisiyle gelişen kendi sınıflarına mensup kişilerin yükselmesini imkânsız hale getiren kapalı ve katı sistemden rahatsızdı. Böylece kendilerine dolaydı da olsa yönetme fırsatı verilir ise İmparatorluğu kurtarabileceklerini düşünmekteydiler.³⁸⁵ Yeterli otorite ve itibara sahip olan İTC, saray çevresindeki grubu ve Sultan II. Abdülhamid'in yönetimine son vermek için harekete geçti. İTC, kısa süre içinde idari kadroda yozlaşmış memurları tespit etti. Bunların yerine daha açık fikirli kişileri getirmeyi başardı. Padişahın geleneksel otoritesi yıkılırken İTC'nin itibarı arttı. İTC, yönetimi görevde bulunan kabineye bırakarak, elindeki gücü gerekli gördüğü durumlarda kullanmaktaydı. Anayasayı korumakla görevli bir denetleyici kurul olarak varlığını devam ettirdi.³⁸⁶

1908 yılında meşrutiyet rejiminin tekrar kurulması ile Sultan II. Abdülhamid kurulan hükümetlere kendi adaylarını getirmek istemiştir. Sultan II. Abdülhamid Adliye Nezareti için adayları belirleme yetkisinin kendisinde olduğunu ısrarla iddia etmiştir. Fakat, İttihatçıların bu durumun imkansız olduğunu açıkça belirtmesi sonucu

³⁸⁴ Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*, (Ed. Adem Koçal), Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 100- 101.

³⁸⁵ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 54- 55.

³⁸⁶ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 36- 37.

Sultan II. Abdülhamid bu ısrarlarından vazgeçmiştir. Nazırların birer birer azledilmeleri İTC'nin hâkimiyeti sağladığını göstermiştir.³⁸⁷

3.2.1. Sultan'ın İktidar Araçlarının Tasfiyesi

II. Meşrutiyet dönemine Sultan II. Abdülhamid'in Mebusan Meclisi'nin yeniden toplanmasına dair olan iradesinin tahakkukundan sonra girildiği muhakkaktır. Rumeli'de askeri personelin başı çektiği iğtişaşlar neticesinde Sultan daha fazla çatışma yaşanmaması için bilmeceburiye meclisi içtimaa davet ederek yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır (24 Temmuz 1908).³⁸⁸ Bundan üç gün sonra bahse konu karışıklıklara yol açanların bazı şartlarla aflarına dair bir başka padişah emri yayınlanmıştır.³⁸⁹ 2 Ağustos 1908'de ise Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olduğu hakkında bir başka padişah emri tahakkuk etmiştir.³⁹⁰ Hürriyet, müsavat ve adalet kavramlarına vurgular yapan bu emirle birlikte kanun üstünlüğü konusunda Sultanın taahhütleri ortaya konmuştur. Anayasal düzenin bir teminatı ve sultanın Kanun-i Esasi'ye olan sadakatının bir nişanesi olarak da Kanun-i Esasi madalyaları bastırılması gündeme alınmıştır.³⁹¹ Meşrutiyet taraftarlarının, Sultanın bu girişimlerinden çok da ikna olduklarını düşünmemek gerekir. Zira 31 Mart Hadisesinden sonra tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamid'in yerine Sultan V. Mehmed Reşad geçmiştir. Yeni sultanın cülusu ile ilgili olarak askerlere hitaben yayınlattığı beyannamede “asakirin hamiyet ve satvetiyle cülus ettiğini belirtmesi düşündürücüdür.³⁹² Meşrutiyet taraftarları her ne kadar emellerine ulaşmışlar ve meşruti eğilimleri kuvvetli olan bir padişaha kavuşmuşlar ise de kendini güçlü bir şekilde hissettiren eski devrin kalıntılarından da tamamen kurtulmak istemişlerdir.

³⁸⁷ Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908- 1913*, (Ed. Tanıl Bora), İletişim Yay. , İstanbul 2016, s. 43.

³⁸⁸ “Meclis-i Mebusan'ın İçtimaa Davet olunması Hakkında İrade-i Seniyye”, *Düstur*, II. Tertip, C 1, s. 1. 8 Temmuz 1909'da yani II. Meşrutiyetin ilanının yıl dönümünde 10 Temmuz gününün resmi tatil olması yolunda bir karar alınmıştır. Sanem Yamak, “Meşrutiyetin Bayramı: “10 Temmuz İd-i Milli” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 0, S 38, 2008, s. 38.

³⁸⁹ “Rumeli-i Şahânedede Tarik-i Şekâvete Sülûk Edenlerin Bazı Şerâ'itle Afları Hakkında İrade-i seniyye”, *Düstur* II. Tertip, C 1, s. 3,4.

³⁹⁰ “Kânûn-ı Esâsinin Mer'iyeti Hakkında Sâdır Olub Bâb-ı âliden Kırâ'at Edilen Hatt-ı Hümâyûn”, *Düstur* II. Tertip, C. 1, s. 11-14.

³⁹¹ “Kânûn-ı Esâsinin Hâtıra-ı Fâhiresini Te'yîd İçin İ'mâl Olunacak Madalyalar Hakkında İrade-i Seniyye”, *Düstur*, II. Tertip, C 1, s. 73.

³⁹² “Cülûs-i Hümâyûn Münâsebetiyle Ordu-yı Hümâyûna Hitâben Şeref-Sâdır Olup Harbiye Nezâreti Meydanında Kırâ'at Olunan Beyannâme-i Hümâyûn”, *Düstur*, II. Tertip, C 1, s. 189.

II. Meşrutiyet Dönemine girildikten sonra “devr-i sabık”, devr-i istibdat” gibi isimlerle anılan Sultan II. Abdülhamid dönemindeki pek çok uygulamadan geri dönülme yolunda adımlar atılmıştır. Bu adımların atılmasındaki temel güdünün, eski devir ile bir hesaplaşma olduğu açıktır. Aynı zamanda o dönemin ürünü olduğu değerlendirilen isim, uygulama, kurum, anlayış ve eğilimlerden vaz geçilerek devlet yönetimi adına yeni bir restorasyon dönemine girme³⁹³ veya yeni bir kimlik oluşturma çabası gözlemlenir. Burada ele alınacak örneklerle Sultan II. Abdülhamid’in saray rejimine dayalı idaresinin ve bu idareyi mümkün kılan araçların devlet sisteminden nasıl ve hangi yollarla tasfiye edildiği değerlendirilecektir.

II. Meşrutiyet hükümetlerinin Sultan II. Abdülhamid dönemi uygulamalarından geri dönülmesini çağrıştıran en dikkat çekici uygulama, isimlendirme politikaları ile ilgili olanıdır. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid döneminde Hamidiye ismi verilen pek çok yerleşim yerinin ismi değiştirilmiştir. Kamusal sembolizmi³⁹⁴ ustaca kullanan Sultan II. Abdülhamid döneminde muhacirlerin iskân edildikleri ve yeniden oluşturulan çok sayıda köye verilen isimler arasında “Hamidiye”, “Mamuretülhamid”, “Mamure-i Hamidiye”, Lütf-i Hamidî” ve “Bünyan-ı Hamid” isimlerine sıklıkla rastlanır. Mesela 1884 yılında Beypazarı’nda evleri yangından zarar gören ihtiyaç sahipleri için yeni bir mahalle oluşturulmuş ve buraya da padişahın ismine izafetle Hamidiye adı verilmiştir.³⁹⁵ Yine Karesi Vilayeti dâhilinde Fart Nahiyesine tabi Demirkapı isimli yerde muhacirler için yeni teşkil olunan bir köye Hamidiye ismi verildiği kayıtlıdır.³⁹⁶ 1894 yılına ait başka bir örnekte görülen ve Erzurum’un Pasinler kazasında muhacirlerin iskânı için oluşturulan yeni köylere verilen isimler arasında Hamidiye isminin varlığı şaşırtıcı olmamalıdır.³⁹⁷ Köy ve mahalle gibi küçük yerleşimler dışında kaza isimlerinin de Hamidiye şeklinde

³⁹³ II. Meşrutiyet döneminin bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirildiği şu çalışmaya müracaat edilebilir: Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.

³⁹⁴ İmparatorluk ve Saltanat imajının görsellerle, anıtlarla, isimlerle, armalarla vs. oluşturulması ve güçlü tutulması yolunda Sultan II. Abdülhamid döneminde ortaya konan performansın geniş çaplı bir değerlendirmesi için bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi 1876-1908*, KYK Yay., İstanbul 2002.

³⁹⁵ BOA. Y. A. HUS. 179/30, h. 26.09.1301 (m. 20 Temmuz 1884).

³⁹⁶ BOA. İ. DH. 912/72403, h. 25.05.1301 (m. 23 Mart 1884).

³⁹⁷ Yakup Karataş, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 85.

oluşturulduğuna dair örnekler mevcuttur. Mesela Kastamonu Vilayetinin Bolu Sancağına bağlı Devrek nahiyesi, sancak merkezine uzak olması ve çetin kış şartlarında ulaşımda yaşanan zorluklar da göz önünde bulundurularak Çarşamba nahiyesi ile birleştirilerek Hamidiye isminde yeni bir kaza teşkil edilmiştir.³⁹⁸ Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid'in en büyük projelerinden olan Hicaz Demiryolu hattına da bürokratik literatürde "Hamidiye-Hicaz Demiryolu" isminin verilmesini³⁹⁹ aynı doğrultuda bir çabanın ürünü olarak görmek mümkündür. Yerleşim yerlerinin olduğu gibi yeni açılan okulların, hastanelerin, cami, medrese ve karakolhane gibi çok sayıda kamusal binanın bu dönemde Sultanın ismine izafetle isimlendirildiği görülür. II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınan resmi bir kayıtta "hakan-ı mahlû" zamanında pek çok yerleşim yerine Hamidiye ismi verildiğinden bahisle bu isimlendirmelerin resmi işlemlerde karışıklıklara yol açtığına değinilerek yeni isimlendirmeler yapılmasının önü açılmıştır. Aynı kayıtta Konya vilayetine bağlı Niğde Sancağının Hamidiye kazasının isminin, kazanın eski ismi olan "Şücaeddin" şekline dönüştürülmesi onaylanmıştır (5 Eylül 1909).⁴⁰⁰ Görüleceği üzere Sultan tahttan indirildikten birkaç ay sonra onun ismiyle müsemma olan yerlerin isimlerinin değiştirilmesine başlanmış ve bu konuda hem yerel idareler hem de merkezi idarece özel bir çaba sarf edilmiştir. 1909 yılı itibariyle ülkenin pek çok yerinden isim değişikliğine dair talepler vuku bulmuştur. Bunlardan birinde, Suriye vilayetindeki Hamidiye kazasının isminin Ümraniye şeklinde değiştirilmesi uygun görülmüştür.⁴⁰¹ Yine bu doğrultuda yukarıda belirtilen Devrek'in ismi Hamidiye şeklinden Devrek'e dönüştürülmüştür.⁴⁰² İzmir'de ise içinde "Hamid" ismini barındıran 17 yerleşim yeri ve caddenin isimlerinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir.⁴⁰³ Yine Bağdat Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıda Bağdat'taki Hamidiye İptidai Mektebinin isminin "Haydarhane" şeklinde değiştirildiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴ Sultanın en önemli kurumlarından biri olan ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da merkezi devlet otoritesinin canlı tutulmasını mümkün kılan Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının ismi

³⁹⁸ BOA. DH. MKT. 1425/34, h. 19.09.1304 (m. 11 Haziran 1887).

³⁹⁹ BOA. İ. TAL. 273/36, h. 29.11.1319 (m. 9 Mart 1902).

⁴⁰⁰ BOA. İ. DH. 1477/13, h. 29.08.1327 (m. 5 Eylül 1909).

⁴⁰¹ BOA. İ. DH. 1478/69, h. 07.12.1327 (m. 20 Aralık 1909).

⁴⁰² BOA. DH. MUİ. 95/47, h. 18.05.1328 (m. 28 Mayıs 1910).

⁴⁰³ BOA. ŞD. 1607/34, h. 04.02.1328 (m. 15 Şubat 1910).

⁴⁰⁴ BOA. MF. İBT. 275/57, h. 07.06.1328 (m. 16 Haziran 1910).

II. Meşrutiyet döneminde Mahmud Şevket Paşa'nın girişimleriyle "Aşiret Hafif Süvari Alayları" şeklinde yeniden düzenlenmiştir.⁴⁰⁵ Son örnekte ise Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan Hamidiye Etfal Hastanesi ele alınacaktır. Hastane II. Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid'e ait diğer kurumlar gibi 27 Nisan 1909 (14 Nisan 1325) tarihinden sonra II. Abdülhamid'in diğer emlakı ile birlikte Maliye Nezareti'ne devredildi, Maliye Nezareti de hastanenin idaresini Şehremaneti'ne terk etti. Osmanlı devletinin ilk çocuk hastanesi olan bu hastanenin ismi II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Etfal Hastanesi olarak değiştirilmiş ve daha sonra Şişli Etfal Hastanesi şeklinde kullanılmaya başlamıştır.⁴⁰⁶

Görüleceği üzere II. Meşrutiyet döneminde Sultan II. Abdülhamid'in ismi sistemli olarak kamusal binalardan ve yerleşim yerlerinden çıkarılmıştır. Bu da sultanın güçlü bir şekilde kullandığı iktidar araçlarından olan isim politikasının yeni dönemde sona erdirildiğini göstermektedir. II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen isim değişikliklerinde değişiklik taleplerinin yerel yöneticilerden geldiği görülmekle birlikte isim karışıklıklarının yaşanmaması için değişikliklerin onaylandığı tespit edilmiştir. Bu durum her ne kadar yerel idarecilerin -II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi- yeni yönetime karşı hoş görünme kaygısından ileri geliyor gibi görünse de hükümetin bu değişiklikleri onaylaması önceki devrin izlerinin silinmeye çalışıldığı gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Yukarıda Sultan II. Abdülhamid'in emlakının Maliye hazinesine devredildiğinden bahsedilmişti. Şurası kabul edilmelidir ki Sultan II. Abdülhamid'in iktidarını takviye eden en önemli hususlardan bir de Hazine-i Hassa idi. Klasik dönemlerin "Ceyb-i Hümayun Hazinesi", Tanzimat döneminde Hazine-i Hassa olarak teşkilatlandırılmıştı. Sultanların şahsi mülkleri ile gelir ve giderlerinin kontrolü ve idaresi için oluşturulan bu hazine II. Abdülhamid döneminde hayli işlevsel bir vaziyet kazanmıştı. Padişah çiftlikleri, dükkânlar, mağazalar, tarlalar, bağlar, bahçeler ve petrol bölgeleri gibi çok miktarda emlak, emlak-i hümayun olarak kayıt altına alınmıştı. Buraların tapuları Sultan II. Abdülhamid adına düzenlenmişti. Bu durum Padişaha oldukça yüklü bir

⁴⁰⁵Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, Ötüken Yay. , İstanbul 2005, s. 142.

⁴⁰⁶Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, Ed. Suat Turgut, <https://dosyahastane.saglik.gov.tr/Eklenti/3252,hamidiyeetfalpdf.pdf?0> ET. 28.03.2021. 2010, s. 110.

kişisel servet biriktirme imkânını da kazandırmıştı. Yıllık yüzbinlerce lirayı bulan gelirleri ile Hazine-i Hassa oldukça prestijli bir kurum olarak varlığını sürdürmüştü. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Sultan Reşad tarafından çıkarılan bir irade ile Hazine-i Hassa'daki emlak-i hümayun Maliye Hazinesine devredilmişti.⁴⁰⁷ Böylece Hamidiye döneminin en önemli gücü ve gelir kapılarından biri olan bu hazine devlet kontrolüne geçirilmişti. Bu husus hakkında yapılan tespitler esasında Sultanın geniş topraklara ve işletmelere sahip olma azminin, yabancıların Osmanlı ülkesinin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sızmasını önleyecek birer girişim olduğu yönündedir.⁴⁰⁸

Sultanın iç ve dış politikada kullandığı araçların en önemlilerinden biri de şüphesiz hafiyelik kurumu idi. Ülkesinde olan biten her şeyden haberdar olma ihtiyacı Sultana bu kurumu geliştirip güçlendirme motivasyonu sağlamıştır. Bir tür istihbarat konsepti içerisinde işleyen hafiyelik teşkilatı ve sansür Sultan II. Abdülhamid'in vaz geçemediği iki araçtır. Zira içeriden ve dışarıdan ülkenin birlik ve beraberliğini tehdit eden pek çok tehlikenin farkına varan sultan bu uygulamaları genişletmiş ve derinleştirmiştir. Onun etkin bir Sultan olmasının temelinde bu tür kurumları idarede faal bir şekilde yetkilendirmesi yatmaktadır.⁴⁰⁹ II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü havası içerisinde Sultanın hafiyelik ve sansür gibi uygulamalarının da aşıldığı görülmektedir. Bilhassa II. Meşrutiyetin ilanını takip eden günlerde hafiyeliğin kaldırılması ile ilgili girişimler başlatılmıştır. Konuyla ilgili heyet-i vükela mazbatasında hafiyeliğin kaldırılmasının bilhassa Rumeli'de bulunan ahali arasında birlik, beraberlik ve dayanışmayı artıracığı, toplum içerisinde güven duygusunun yeniden tesis edileceği belirtilmişti. Sultan daha tahttan indirilmeden hafiyeliğin kaldırılacağına dair bir taahhüt vermişti.⁴¹⁰

Hamidiye devri boyunca Sultanın, varlığından güç aldığı ve mutlakiyet rejiminin güçlenmesine hizmet eden sivil ve askeri kadrolar II. Meşrutiyet döneminde devlet aygıtı dışına itilmeye çalışılmıştır. 7 Ağustos 1909'da çıkarılan "Tasfiye-i Rütbe-i

⁴⁰⁷ Arzu (Tozduman) Terzi (1998), "Hazine-i Hassa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, TDV Yay. , C. 17, s. Hazine-i Hassa'dan Maliyeye devredilen emlakin devir işlemleri ve ne suretle tasarruf edileceğine dair bkz. BOA. BEO. 3399/254877, H. 21.08.1326 (M. 7 Eylül 1909).

⁴⁰⁸ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 229.

⁴⁰⁹ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 220.

⁴¹⁰ BOA. Y. EE. 71/93, h. 02.07.1326 (m. 31 Temmuz 1908).

Askeriye Kanunu” ile hafiyelik ve jurnalcilikle müstehir olan askerlerin rütbeleri düşürülmüş kimilerinin askerlikle ilişkileri kesilmiş, kimileri de sürgüne gönderilmiştir. Bu kapsamda olarak 1909 yılı içerisinde 9.045 sivil ve askerin devlet hizmetiyle alakaları kesilmiş, 1910 yılındaki tensikatta bu sayı 18.000 sınırına yaklaşmıştır.⁴¹¹ Sultana bağlılığı bilinen alaylı pek çok asker bu kanunla birlikte tasfiyeye uğramıştır. Bu durum da orduda alaylı-mektepli rekabetini vahim bir şekilde sokarak sancılı süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur.⁴¹² Bu kanun doğrultusunda rütbeleri tenzil edilen bazı askerler istifa etmişler ve istifaları hemen kabul edilmiştir.⁴¹³ Tensikat sayılarından görüleceği üzere Meşrutiyet hükümetleri bürokratik işleyişi aksatma pahasına olarak ve bir hesaplaşma dürtüsü ile Sultan Abdülhamid dönemi memurlarının önemli bir kısmını devlet hizmetinden çıkarmışlardır.

Sultan II. Abdülhamid’in iktidarını pekiştiren, devlet idaresindeki gücünün kaynağını oluşturan ve mutlak monarşik değerlerinin temellerini tesis eden yönetsel aygıtlar, görüldüğü üzere II. Meşrutiyet döneminde deformasyona uğramıştır. Yönetme gücünü saraydan Babıâli’ye intikal ettiren II. Meşrutiyet’in mimarları Sultanın yaklaşık 33 yıl boyunca kurduğu sistemin dayanak noktalarını değiştirip dönüştürerek yeni bir idare tarzı oluşturmayı amaçlamışlardır. Hayatın pek çok alanından “Hamid” ismini ve bu ismi çağrıştıran unsurları tasfiye etmekle yola çıkan İttihatçılar Sultan Reşad gibi daha munis ve mülayim bir padişahın idaresi altında devlet yönetimini ellerine geçirmişlerdir. İttihatçıların bu başarısını Sultan Reşad ile Sultan Abdülhamid’in günlük çalışma programlarının mukayesesinde de görmek mümkündür.⁴¹⁴ Diğer taraftan Sultan Abdülhamid’in devlet yönetiminde etkin bir konuma yükselttiği ve teşkilatını genişlettiği mabeyn bürokrasisinin de II. Meşrutiyet döneminde, gücün Babıâli’ye intikali sonucunda, daha tartışılır bir pozisyona indiğini öngörmek hatalı olmaz. Çünkü Abdülhamid döneminde yıldızı parlayan Mâbeyin Kitâbeti ile başmâbeyincilik, II. Meşrutiyet’in ilânından sonra hükümetin (Babıâlinin) sarayı ve

⁴¹¹ Nursel Manav, “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, 2017, s.

⁴¹² Zekeriya Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68689>, ET. 28.03.2021.

⁴¹³ BOA. İ. AS. 96/54, h. 29.10.1327 (m. 13 Kasım 1909).

⁴¹⁴ Akyıldız, “II. Abdülhamid’in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıâli’yle (Hükümet) İlişkileri”, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 165- 166.

padişahı kontrol mekanizması olarak kullanıldı. Mâbeyin görevlilerini yeni dönemde artık padişah değil hükümet belirliyordu.⁴¹⁵ Netice itibariyle denilebilir ki çok az bir uyku ile gece yarısına kadar devlet işlerini bizzat kontrolünde tutmaya çalışan Sultan II. Abdülhamid'e karşı gününün önemli bir kısmını devlet işlerinden uzak bir şekilde geçirmekte olan Sultan Reşad döneminde devletin gerçek yöneticilerinin kimler olduğu açıktır.

3.2.2. Meclis ve Faaliyetleri

Sultan II. Abdülhamid'in hâkimiyeti yaklaşık otuz üç yıl sürmüştür. Tüm yetkilerin Yıldız Sarayı'nda toplanması ülke içerisinde sultana karşı memnuniyetsizliği arttırmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışından kaynaklı ülke içinde yaşanan olumsuz durumlar her geçen gün artmıştır. İhtilalciler, Sultan II. Abdülhamid'in anlayışını protesto etmişlerdi. Ülke içerisinde yaşanan karışıklıklar anayasal düzene duyulan ihtiyacı göstermiştir.⁴¹⁶ II. Meşrutiyet'in ilanı ile meclisin tekrar faaliyete girmesi, bölgesel bir hareket iken etkisini zamanla tüm imparatorlukta hissettirmiştir.⁴¹⁷ II. Meşrutiyet'in etkisi ile İTC, 1909'da Belçikalı Kont Ostrolog'u Adalet Bakanlığında görevlendirmiştir. Görevi; Osmanlı yasalarını Avrupa yasaları ile eş değer konuma getirip bakanlığa gerekli bilgiyi vermektir.⁴¹⁸ Cemiyet, iktidara doğrudan el koymadı fakat yine de bu cemiyet en etkili güç olmuştur. İktidar, cemiyetin denetimine girmiştir.⁴¹⁹

XX. yüzyılın başlarında yasama meclisleri daha etkin olmuştur. Meclis-i Mebusan, ilk yasama döneminde merkezi otoriteyi elinde bulundurmuştur. Bu durum; 1912- 1918 yılları arasında dönemin önemli gazetelerinde ön plana çıkmıştır. Mecliste disiplinli partilerin olmaması mebusların tek tek ön plana çıkmasına neden olmuştur. Böylece mebuslar arasında birliğin olmaması meclisin gücünü arttırmıştır. Mecliste İTC, tek parti hâkimiyetini sağlamıştır.⁴²⁰

⁴¹⁵ Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümâyun", s. 285.

⁴¹⁶ Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 85.

⁴¹⁷ Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitabevi Yay. , İstanbul 2013, s. 2.

⁴¹⁸ Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 93.

⁴¹⁹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 179.

⁴²⁰ H. Aliyar Demirci, "Meşruti Demokrasi: Dört Seçim, Dört Meclis" , *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, (Ed. Yusuf Tekin) , C 1, TBMM Basımevi, 2020, s. 78.

Meclis, ilk yasama döneminin siyasal sistemi içinde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Meclisin en önemli faaliyeti 31 Mart Olayından sonra gerçekleşmiştir. Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklerle hükümet sisteminde, kişi hak ve hürriyetlerinde yeniden düzenleme yapılmıştır. Meclisi en çok yıpratın faaliyet, meclisin feshini düzenleyen Kanun-i Esasi’nin 35. Maddesi olmuştur. İTC mebusları arasında birliğin olmaması 1909’da meclisin feshini zorlaştırmış iken, İTC’nin mecliste kontrolü sağlamakta sıkıntı yaşaması ise daha sonra meclisin feshini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Ancak İTC, (1914) ikinci yasama döneminde amacına ulaşmıştır. 1916 yılında 35. Madde tamamen kaldırılmıştır. Meclisin, üçüncü yasama dönemi olan 1914- 1918 yıllarında üstünlüğü yıpratılmıştır. İTC’nin ilk yasama döneminden sonra meclis sadece fiili olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum daha sonra kurulacak olan hükümetlerin de bu durumdan istifade etmesine neden olmuştur.⁴²¹

II. Meşrutiyet ile doğrudan parlamenter sisteme geçiş yapılmıştır. II. mecliste de I. meclisin sorunları gündem maddeleri olmuştur. Hükümet ile meclis belli bir uyum içinde kararlar alamayınca II. meclis zor durumda kalmıştır. Böylece II. Meşrutiyet döneminde de hukukun üstünlüğünü sağlayan bir devlet sistemine geçilememiştir. Yapılan seçimlerin dürüst bir şekilde yapılmaması, mutlak monarşinin yerini İTC’nin ele alması, fikirlerin doğru şekilde beyan edilememesi, muhalefetin yok sayılması için faaliyetlerde bulunulması, padişahın yetkilerini kullanamayışı, kişisel hak ve özgürlüklerin anayasa metni üzerinde kalması, yaşanan iç ve dış bunalımlar II. Meşrutiyet’in değil genel olarak Osmanlı Devleti’nin de sonu olmuştur. Bu durum; II. Meşrutiyet’in ilanı ile meclisin tekrar faaliyet göstermesi şeklen var olan anayasanın Osmanlı Devleti’ne demokrasi ilkesini tam anlamı ile getirmediğini göstermiştir. I. Meşrutiyet, Türk toplumunda yeni fikir akımlarına yol açmıştır. II. Meşrutiyet ise ilk defa laiklik, kişisel hak ve özgürlükler basın aracılığı ile Türk toplumuna yayılmıştır.⁴²² Meclis, meşruti monarşiyi daha çok geliştirerek parlamenter hükümet sistemine sahip bir devlete dönüşmüştür. Padişahın yetkilerini sınırlayarak sembolik bir makam haline getirmiştir. Meclisin Kanun-i Esasi’nin 7. Maddesi (meclisin açılışı kapanışı, tatil edilmesi, feshi vb.) değişikliğe uğramıştır. Bu durum; meclisin itibarını

⁴²¹ Demirci, “Meşruti Demokrasi: Dört Seçim, Dört Meclis”, s. 118.

⁴²² Bozkurt, *Batı Hukuku’nun Türkiye’de Benimsenmesi*, s. 95.

zedelemiştir. Meşrutiyet; Cumhuriyet’e doğru giden önemli bir hazırlık dönemi olmuştur.⁴²³

3.2.3. Muhalefetin Baskı Altına Alınması

İTC, ilk olarak meşruti yönetimin geleceği için kabinede yer alacak üyeleri belirlemeye başladı. Muhaliflerine ise mürteci gözüyle bakmaya başladı. 31 Mart Vakasından sonra İTC, özgürlükçü tavırlarından vazgeçmesi muhalefetin gelişmesine neden oldu. Temel gayelerinin vatani korumak olduğunu iddia eden İttihatçılar, muhalefetin ülkeyi felakete sürükleyeceğini düşünerek onları vatan haini ilan etti. Farklı siyasi partilerin oluşmasına fırsat tanımadı. Muhalifler, İttihatçıların merkezîyetçiliği ve Türkçülüğü benimsemesini eleştirmekteydi. İTC, hem sivilleri hem de askeri kesimi kendi bünyesinde topladı. İktidarın varlığını ordunun desteğine bağladı. Yani ordunun desteğiyle meşruti bir yönetim tahsis edilmiş oldu.⁴²⁴

23 Ocak 1913’te Enver Bey ve Talat Beyin başında bulunduğu bir grup İTC üyesi kişiler hükümet binası olan Babıâli’ye doğru hareketlenmişlerdi. Babıâli’nin basılması sonucu gerçekleştirilen *Babıâli Baskını* bir askeri darbe şeklinde gerçekleşmiştir.⁴²⁵ Babıâli baskının asıl nedeni; Edirne ilinin Bulgarlara bırakılmak istenmesi olmuştur. İTC, bu durumu fırsat bilerek Kamil Paşa Hükümeti’nin Edirne’yi teslim propagandasıyla halkı isyana teşvik etmiştir. Çünkü Edirne ili İTC’nin geleceği için önemli bir yerdi. Osmanlı’nın ikinci başkenti olmasından önem arz etmiştir.⁴²⁶ İTC, yapılan hükümet darbesi ile devlet yönetimine el koymuştur.⁴²⁷ Babıâli Baskınının ardından yapılan tutuklamalar, sürgünler ve idamlar ile muhalefet yok edilmeye çalışılmıştır. Sadrazamlığa Said Halim Paşa getirilmiştir. Cemiyetin dört üyesi de önemli bakanlıklara getirilmişti. Bunlar; Dâhiliye Nezaretine Talat Bey, Harbiye Nezaretine Ahmed İzzet Paşa, Nafia (Bayındırlık) Nezaretine Osman Nazmi Paşa, Ziraat Nezaretine Süleyman Bostani Efendi getirilmiştir. İTC, kendi isteği ile kabine kurmuştur.⁴²⁸ Muhalefeti kontrol altında tutmak için kanunlar yapmıştır. İTC;

⁴²³ Demirci, “Meşruti Demokrasi: Dört Seçim, Dört Meclis”, s. 85.

⁴²⁴ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 227.

⁴²⁵ Cevdet Küçük, “Babıâli Baskını”, *DİA*, TDV Yay. , C 4, İstanbul 1991, s. 389- 390.

⁴²⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839- 1950)*, s. 130.

⁴²⁷ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 104.

⁴²⁸ Fuat Dündar, *İttihad ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası*, İletişim Yay. , İstanbul 2001, s. 21.

padişahın var olan rejimini yıkarak daha özgürlükçü ve eşitliğe dayanan bir yönetim anlayışı getirmesi beklenirken tam tersi bir durum olarak kendi istibdatını tesis etmiştir. İttihatçıların çıkarmış olduğu Cemiyetler Kanunu, çeşitli etnik ve dini partilerin kurulmasını yasaklamıştır. Merkez-i Umumi kontrol sağlayabileceği kişileri iktidara getirmeye çalışırken muhalif kesim, saray ve siyasal partiler bu duruma karşı tepkilerini ortaya koymuştur. İTC, aslında Türkçülük fikrine sahipti. Fakat baskı yaşayacağından ötürü tepki çekmemek adına Osmanlıcılık fikrini savunur gibi görünmüştür. Ancak bunu başaramadı ve muhalefet, bu durumu kullanarak İTC'yi İttihad-ı Anasır ve Osmanlıcılık fikri altında kendilerini özümsemekle suçlamıştır. Muhalefete karşılık, İttihatçılar merkezi politikaya daha sıkı bağlanmışlardır. Muhaliflerin saldırıya geçmesi üzerine İttihatçılar bazı muhalifleri tutuklamıştı. İTC, padişahın gücünü geri planda bırakarak etkisini göstermiştir. İTC, merkezi politikada yapmış olduğu değişiklikler ile hükümet değişikliklerinin yaşanmasına neden olmuştur.⁴²⁹ Bu esnada Prens Sabahaddin'in Avrupa'dan dönmesi üzerine başında bulunduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçilik grubu ile İttihad ve Terakki Cemiyeti *Hürriyet* ilan edildikten hemen sonra birleşmişlerdir. Fakat Prens Sabahaddin, İTC'den umduğunu bulamayınca, onun adamları Ahrar Fırkasını kurmuştur.⁴³⁰

İTC, anayasada istediği değişiklikleri yaptıktan sonra Mebusan Meclisi'nin tamamen hâkimiyetini sağlamıştır. Cemiyet, 1912'de bir süre iktidardan uzak kalmıştır. Bunun sebebi ise subaylar tarafından kurulan *Halaskar Zabitan Grubunun* baskılarının etkili olmasıydı.⁴³¹ Bu grubun asıl amacı Said Paşa kabinesinin istifasını sağlamak ve var olan meclisi feshederek yeni seçimlere gitmekti. Böylece İTC, Said Paşa'nın istifasını sağladıktan sonra meclisin feshi için çalışmalarını hızlandırmıştır.⁴³²

İkinci Meşrutiyet ile 1876 Anayasasının tekrar yürürlüğe girmesi Saray, Babiâli ve İttihatçı taraflar arasında bir güç dengesinin oluşmasına neden olmuştur. İktidar ve muhalefet ilişkisi göz önüne alınacak olursa; Babiâli'nin 1908 öncesine kıyasla daha geniş bir güce eriştiğinden bu durum Babiâli'nin eleştiri odağı haline gelmesine neden

⁴²⁹ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 227- 228.

⁴³⁰ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 65.

⁴³¹ Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 104.

⁴³² Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusan'ı ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, s. 120.

olmuştur. Eleştiri noktası ise bir kurum olarak Babiâli'nin asıl kendisine yönelik olmayıp kabinenin başında bulunan kişilere ve üyelere yönelik olmasından kaynaklanmıştır. Babiâli hükümetleri, İTC ve diğer fırkaların da etkin birer kurum haline gelmeleri için geçen süre zarfında daha etkin olmuştur. Deneyimli devlet adamları iktidar için önemli mücadeleler sergilemişti. Fırkalaşmanın belli bir düzeye ulaşması İttihatçıların icra makamları üzerindeki etkisini daha etkin bir hale getirmiştir. Bu durum devlet makamlarının sık sık el değiştirmesine yol açmıştır.⁴³³ İTC, ilk aylarda kendini geri planda tutup bütün devlet işlerine el atmıştır. Böylece Cemiyet, hükümeti yönlendirmeye ve yapmış olduğu tayinler ile kararlarını uygulamaya gayret etmiştir. Yönetimde Saray ve Babiâli'nin geri planda kaldığı İTC'nin hâkimiyeti sağladığını göstermiştir.⁴³⁴ İTC, 31 Mart Olayından sonra yönetim üzerinde baskısını arttırmıştır. 1910 yılından itibaren meclisin hem içinde hem de dışında iktidara karşı bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur.⁴³⁵

Siyasal bir önlem olarak Meclis-i Mebusan'daki kamplaşmalardan dolayı muhalefetin de Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşerek gittikçe sayılarının arttığını gören İttihad ve Terakki Fırkası bu durumu çözmek için 1911 yılında Kanun-i Esasi'de yeni bir değişiklik önerisinde bulunmuştur. İlk olarak sadrazamlığa Said Paşa getirilmiştir. 1909 değişikliği önerilirken parlamentonun yasama ve yürütme eşitliğine dayalı olduğu belirtilmiştir. Bu duruma açıklık getirmek için İTC, Meclis-i Mebusan'ın yürütme yetkisine karşı güçlü olma ilkesinden vazgeçmiş (7 ve 35'inci maddeler) Meclisin feshini kolaylaştırarak böylece Meclis-i Mebusan'ı kontrol altına almayı planlamıştır. İTC'nin çoğunluğu anayasa değişikliğinin kabulü için belirlenen sayının altına düştüğünden yapılan oylamalar sonuç vermemiştir.⁴³⁶

Mecliste İTC'ye muhalif bir siyasal cephe oluşturan *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, 21 Kasım 1911'de kurulmuştur.⁴³⁷ Fırka; Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri Efendi, Hasan Bey, Dr. Rıza Nur, Damat Ferit Paşa ve Münir Paşa gibi isimler ile emekli asker ve gazeteciler tarafından kurulmuştur. İttihatçıların meclis dışında

⁴³³ Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2011, s. 209.

⁴³⁴ Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*, s. 102.

⁴³⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1999)*, s. 418.

⁴³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 22.

⁴³⁷ Tosun, "Türkiye'de Demokrasi'nin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış, s. 199.

bıraktığı bazı muhalif kesimler de fırkayı desteklemeye başlamıştır.⁴³⁸ Bu fırka ilk kurulduğunda yetmiş kadar mebusu etrafında toplamıştır. Kuruluşundan yirmi gün sonra İstanbul’da yapılan ara seçimlerde partinin adayı bir oy farkla galip gelerek meclise girme şansı elde etmiştir.⁴³⁹ Muhalefetin büyümesi karşısında endişelenen İTC, eski güçlerini koruyabilmek adına 18 Ocak 1912’de parlamentonun kapatılmasını sağlamıştır.⁴⁴⁰ Yeni seçimler için kabineye giren İttihatçı bakanlar, bazı yerel yöneticilerin elbirliği ile meclise iki yüz altmış dört yeni İttihatçı mebus getirmiştir. Muhalefet bu durum karşısında altı sandalyede kalmıştır. Bu seçimler “*sopalı seçimler*” olarak bilinmektedir.⁴⁴¹ İTC, 1911’de yapılan ara seçimler sonrası harekete geçmiştir. Böylece İtilafçıların hazırlanmasına fırsat vermeden bir erken seçim kararı alınmıştır. Bu da 1912 seçimlerine giden yolu açmıştır. Bu durum İttihatçıların iç ve dış sorunlara, ülke siyasetine müdahale etmesine bir gerekçe oluşturmuştur.⁴⁴² Bu seçimler Hürriyet ve İtilaf Fırkasını daha sert bir muhalefete doğru itmiştir.⁴⁴³

İTC’nin 1911 yılında toplanan kongresinde Balkanlarda ve Trablusgarp’ta yaşanan sorunlar kongrenin havasını değiştirdi. Merkez-i Umumi’nin bir yıllık raporu Hacı Adil Bey tarafından kongrede okundu. Kongrede bulunan Hizb-i Cedid grubunun istekleri tartışıldı. Bu grubun istekleri:

Milletvekillerinin imtiyaz ve diğer menfaatler takip ve hükümet memurluğunu kabul etmemeleri. Milletvekillerinin nazır olabilmesi hakkında partice gizli oy ve üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul olunması usulü kararlaştırılmış olduğundan, iç tüzükte bulunan bu konudaki özel madde de değişiklik yapılması. Kanun hükümlerine tam olarak riayet ve nazırların ve vekillerin sorumluluğuna dikkat etmeleri. Osmanlılığa teşkil eden bütün unsurların, cemaatlerin birleşmesine (İttihad-ı Anasır) çalışmak. Kanun-i Esasi dairesinde olan Osmanlı geleneklerini muhafaza ve devam ettirmek. Memurların tayinine ve vazifeden çıkarılmasına kanunla düzen vermek. Hilafet ve saltanatın kutsal haklarına dair anayasa maddelerinden bazılarını, üç kuvvet nazariyesiyle ölçülü gitmesini sağlayacak surette değiştirmek. Hususi, gizli

⁴³⁸ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 221.

⁴³⁹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 199.

⁴⁴⁰ Tosun, “Türkiye’de Demokrasi’nin Gelişim Surecine Genel Bir Bakış, s. 199.

⁴⁴¹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 200.

⁴⁴² Süleyman Beyoğlu, *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, (Ed. Şaduman Halıcı), Anadolu Üniversitesi Yay. , Eskişehir 2013, s. 43.

⁴⁴³ Güneş, *İktidar Mücadelesi Temelinde Osmanlı Tarihi*, s. 222.

maksatlar üzerine kurulan cemiyetlerin hareketlerine ve yapmak istediklerine engel olmak şeklinde dile getirilmiştir.⁴⁴⁴ Yani devlet yönetiminde liyakat ilkesine dikkat çekilmiştir. Devlet memurluğunda atama tayin gibi görevlerin kanunlar çerçevesinde yapılması gerektiğine dikkat edilmiştir. Bu sayede devlet vatandaşlarına güvence verilmiştir. Yasama, yürütme, yargı güçlerinin ölçülü bir şekilde uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Saltanat ve hilafet yetkilerinin de kanun ilkeleri çerçevesinde yapılacağı esas alınmıştır. Bu grubun başında Miralay Sadık Bey ve Milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi bulunmuştur. Mecdi Efendi'nin Meclis-i Mebusan içerisinde etkisi büyüktü. Yukarıda da belirtildiği gibi asıl olarak İTC ele alınmıştır. Hizb-i Cedid grubunun isteklerinin yayımlanmasından sonra bazı bakanlar istifa etmeye karar vermiştir. Fakat hükümet bunalımının yaşandığına dair basında yazılar daha sık görülmeye başlanmıştır. Bu durum istifa sürecinde duraksamaya neden olmuştur. Böylece cemiyetin bütün ileri gelenleri kabinenin düşürülmesinden yana bir tavır sergilemiştir. Yapılan değişiklikler İTC'yi artık tek başına iktidar olmaya hazırlamıştır.⁴⁴⁵

Sopalı seçimler sonucunda İTC'nin çoğunluğu sağlayarak meclise girmesi pek uzun sürmemiştir. Makedonya'da eyleme geçen subaylar hükümeti iş başından uzaklaştırmış ve meclis 22 Temmuz 1912'de feshedilmiştir.⁴⁴⁶ İTC mensupları hükümete karşı olan tavrını daha net ve kesin bir şekilde ortaya koymaya başlamıştır. Hükümetin Meclis-i Mebusan'ı feshetmesini protesto eden Hüseyin Cahit sürekli olarak çıkardığı *Tanin* gazetesini bir süre yayımlamamıştır. 1912 kongresinin en önemli maddesi İTC'nin seçimlere katılıp katılmayacağı mevzusu olmuştur. Merkez-i Umumi'nin ağırlığını hissettirmesi sonucunda İTC'nin seçimlere katılmasına karar verilmiştir. Bu durum İTC'nin hükümete karşı tavrını daha net şekilde ortaya koymuştur. İTC'nin 1912 kongresi İstanbul'da yapılmıştır. İTC'nin askeri ve sivil bürokrasi arasındaki gerginliğin belirgin bir şekilde gözlemlendiği kongrede, ülkenin içinde bulunduğu durum tartışılarak çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁷ 1912 kongresinde, seçilen yeni Merkezi Umumi'nin üyeleri şunlardır: “*Said Halim Paşa,*

⁴⁴⁴ Ahmet Mehmet Efendioğlu, “İttihat ve Terakki Kongreleri (1908- 1918)”, *Yüzyüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Haz. Halil Akkurt- Akif Pamuk), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s. 115- 116.

⁴⁴⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839- 1950)*, s. 120- 121.

⁴⁴⁶ Tosun, “Türkiye'de Demokrasi'nin Gelişim Surecine Genel Bir Bakış, s. 199.

⁴⁴⁷ Efendioğlu, “İttihat ve Terakki Kongreleri (1908- 1918)”, *Yüzyüncü Yılında II. Meşrutiyet*, s. 116- 117.

Eyüp Sabri, Bahattin Şakir, Ziya Gökalp, Dr. Rasuhi Bey, Emrullah Efendi, Küçük Talat Rıza Bey, Emrullah Efendi, Küçük Talat, Rıza Bey, Kara Kemal, Mithat Şükrü ve Dr. Nazım Bey".⁴⁴⁸ İkinci yasama dönemi pek uzun sürmemiş çünkü yapılan Balkan Savaşları nedeniyle genel seçimler ertelenmiştir. Babıâli Baskını sonucu (23 Ocak 1913) İTC, tekrar yönetimi ele geçirmiştir. Üçüncü yasama dönemi 1914 yılında başlamıştı. 1911 yılında ülkenin geleceği için yapılan öneriler bu dönemde kabul edilmiştir. Bu nedenle yapılan değişikliklere 1911 değişikliği ya da 1914 değişikliği denilmiştir.⁴⁴⁹

1 Mayıs 1914 tarihinde meclis tekrar açılmıştır. 1914 yılı asker- sivil iktidar ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihe kadar meşrutiyet yönetiminde siviller hâkimiyet sağlamıştır. 1914'ten sonra ise asker – sivil ilişkilerinde üstünlüğü ele geçiren taraf askeri yapı olmuştur.⁴⁵⁰ Tüm bu değişiklikler İTC'nin tek başına egemen olduğu, başka partilerin bulunmadığı, etnik gruplaşmaların faal olarak görülmedikleri bir dönemde yapılmıştır. 1915 değişikliği ile 1911 önerisi yasallaştırılmıştır. 1915 yılında yapılan değişiklikte mebusların tahsisat ve harcırah sorunları yeniden düzenlenmiştir. Aynı tarihte yeni bir değişiklik 1915 değişikliği değiştirilmiş ve meclisin feshi doğrudan 7. maddedeki padişahın yetkileri arasına alınmıştır. 35. madde kaldırılmıştır.⁴⁵¹

Sağlam adımlarla ilerleyen İTC, I. Dünya Savaşının kaybedilmesi ile 1 Kasım 1918'de cemiyet mensupları son kongresini Merkez-i Umumi binasında toplamıştır. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Talat Bey; cemiyetin geleceği hakkında karar verilmesinin kongrenin elinde olduğunu ve cemiyet üyelerinin ileri gelenlerinin istifa ederek yurt dışına kaçtıklarını belirtmiştir. 5 kasım tarihinde yapılan oylama sonucu İTC, yok sayılarak tarihe karışmıştır. Komisyon üyeleri tarafından *Teceddüt* adıyla yeni bir fırka kurulmuştur. İTC'nin her şeyi bu fırkaya devredilerek cemiyet

⁴⁴⁸ Ahmet Mehmet Efendioğlu, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1996. s. 165.

⁴⁴⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 23.

⁴⁵⁰ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 204.

⁴⁵¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 24.

feshedilmiştir. Fakat, İttihatçılık son bulmamış yurt dışına giden İttihatçılar (Talat, Enver, Cemal Paşalar) düşüncelerini devam ettirmişlerdir.⁴⁵²

3.2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Kurulan Hükümetler ve Bu Hükümetlerin Sarayla İlişkileri

1908- 1918 tarihleri arasında Sultan II. Abdülhamid, Sultan Mehmed Reşad, Sultan VI. Mehmed (Vahdettin) padişah olmuşlardır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan anayasa değişiklikleri 31 Mart Olayı ile sona ermiştir. Bu olayın sonucunda Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Sultan Mehmed Reşad tahta geçmiştir. Sadrazam ve Heyet-i Vükelâ İTC'nin denetimine geçince padişahın yetkileri zayıflamıştır. İTC, meclis üzerinde otoriter bir güç kurmuştur. Padişah, meclisin egemenliği altına girmiştir. Bu durum; Sultan Mehmed Reşad'ın İTC'nin denetiminde hareket ettiğini göstermiştir. Sultan Reşad'ın vefatı ile tahta Sultan VI. Mehmed (Vahdettin) geçmiştir. Sultan Vahdettin, İttihatçı düşmanı olarak bilinmiştir.⁴⁵³

Sultan VI. Mehmed, hükümetten İttihatçıları yargılamak için olağanüstü bir mahkeme kurulmasını istemiştir. Meclis-i Mebusan, anayasaya göre olağanüstü mahkeme kurma yetkisinin kendisinde olduğunu ileri sürmüştür. Yani bu durum; son sözün meclise ait olduğunu göstermiştir. Böylece Sultan Vahdettin, içinde bulunulan olağanüstü dönemden parlamenter sistemle çıkılamayacağına inanarak anayasanın kendisine vermiş olduğu yetkiye dayanarak meclisi feshetmiştir (21 Aralık 1918). İTC'ye karşı olan, hilafet ve saltanat yanlısı Sultan Vahdettin gücü tekrar Yıldız Sarayı'na çekmeye çalışmıştır. Sultan Vahdettin, Meclis-i Âyan'ı da kendi politikasına yakın bulduğu için desteklemiştir.⁴⁵⁴

Tarih boyunca her yeni iktidar kendinden önceki iktidarı suçlayıp ve kötülemiştir. İTC, tecrübesizliğinden ötürü pek çok kabine değişikliği yaşamıştır. Cemiyet, kabineleri doğrudan kurmak yerine onları kontrol altında bulundurmak istemiştir. Dönemin önemli bürokratlarından olan Kamil Paşa, meclisten daha çok padişaha karşı sorumluluk içinde olması ve padişahın istediği doğrultuda hükümette

⁴⁵² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)*, s. 138- 139.

⁴⁵³ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti", (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 13, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 423.

⁴⁵⁴ Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *DİA*, TDV Yay. , C 28, Ankara 2008, s. 423.

değişiklikler yapması; İTC tarafından hoş karşılanmamıştır. Kamil Paşa'nın meclisin kararlarına uymaması mebusların tepkisini daha çok arttırmıştır. Bu durumda Kamil Paşa, cemiyetin muhalefeti üzerine çekince güvensizlik oyu ile kabineden düşürülmüştür.⁴⁵⁵ İTC'nin izni ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk kabinesi kurulmuştur. İTC'ye yakın bir kişi olan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, İttihatçı kesimin desteğini sağlamıştır. Hükümet, reformlarını gerçekleştirmek için İttihad-ı Anasır adında bir program hazırlamıştır. Muhalif kesim; hükümeti, orduyu ve İTC'yi siyasete karışmakla suçlamıştır. Yaşanan 31 Mart Olayından sonra Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiştir.⁴⁵⁶ İbrahim Hakkı Paşa'nın kurmuş olduğu kabine İTC tarafından oluşturulmuştur. Bu durum Hakkı Paşa'nın İttihatçılara boyun eğdiğini göstermiştir. Tecrübesiz kişilerin önemli mevkilere gelmiş olması hükümete olan güveni sarsmıştır. Trablusgarp Savaşı sırasında da istifa etmiştir.⁴⁵⁷ Hakkı Paşa kabinesi düşürülünce yerine cemiyetin etkisinde kurulan Said Paşa hükümeti, kabineyi kurmakta zorlansa da nihayetinde kabine oluşturulmuştur. Said Paşa'nın kurmuş olduğu kabine İttihatçılara sempati besleyen kişilerden oluşmuştur. Said Paşa, İttihatçı bir siyasetçi değildi lakin kurmuş olduğu kabinesinin tutunabilmesi için İTC'ye bağlı olduğunu düşünüyordu.⁴⁵⁸ İTC'nin arasında güvensizlik yaratması Said Paşa kabinesinin düşürülmesine neden olmuştur.⁴⁵⁹ Said Paşa'nın istifa etmesi ile siyasi alanda önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlar; İTC iktidardan muhalefete düşmüştür, meclis feshedilmiştir, seçimlerin ertelenmesine yol açmış vb. durumların yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁶⁰ Said Paşa'dan sonra sadaret Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya verilmiştir. Ahmed Muhtar Paşa, padişaha ve saraya bağlılığı ile dikkat çekmiştir. Meclisin dağıtılması gerektiğini en temel neden olarak görmüştür.⁴⁶¹ Ahmed Muhtar Paşa, siyasetten uzak durmuş ve askeri yapıyı ön plana çıkarmıştır. Eski sadrazamların yer aldığı bir kabine oluşturmuştur. Ülke içerisinde yaşanan bunalım (Balkan Savaşlarının olması, Rumeli'nin kaybedilmesi, Trablusgarp'ın elden çıkması) meclisin

⁴⁵⁵ Güneş, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918), s. 180.

⁴⁵⁶ Kodaman, "İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914), s. 300- 301.

⁴⁵⁷ Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 21, İstanbul 2000, s. 311.

⁴⁵⁸ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 146.

⁴⁵⁹ Kodaman, "İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914), s. 299.

⁴⁶⁰ Eyicil, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti", s. 423.

⁴⁶¹ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 254.

feshedilmesine ve Ahmed Muhtar Paşa'nın istifa etmesine neden olmuştur. Kısa ömürlü olan kabinede hâkimiyeti İTC sağlamıştır.⁴⁶²

Babîâli Baskını sonucu İTC, Kamil Paşa'yı silah zoruyla istifa ettirmiştir. Kamil Paşa kabinesi de kısa ömürlü olmuştur. Kamil Paşa'nın yerine Erkân-ı Harbiye Reisi olan Mahmud Şevket Paşa sadrazam olmuştur. Mahmud Şevket Paşa, İttihatçı gruba karşı bağımsız kalması kabinesinin tek dayanağı olmuştur.⁴⁶³ Mahmud Şevket Paşa, kendisi ile İTC arasına mesafe koymuştur. Şevket Paşa, yayınlamış olduğu bir bildirimde ordunun siyasetten uzak durmasını belirtmiştir. Alınan kararların Mahmud Şevket Paşa'nın denetiminden geçmesi İTC'nin gücünü kırdığını göstermiştir.⁴⁶⁴ Mahmud Şevket Paşa, hükümet ve meclis üzerinde otoritesini kurarak sert bir yönetim uygulamıştır. Bu durum Şevket Paşa'nın İTC ile ters düşmesine neden olmuştur. Mahmud Şevket Paşa ve İTC arasında sürtüşmeler artmış, cemiyet Şevket Paşa'yı tehdit olarak görmeye başlamıştır. Muhalefet, sadrazama karşı cephe almaya başlamıştır.⁴⁶⁵ İTC üyesi olmayan Mahmud Şevket Paşa uğradığı suikast sonunda hayatını kaybetmiştir. Bu olay üzerine ülke baskıcı bir sürece girmiştir. Sadrazamlık makamı İTC üyesi olmanın ötesine geçmeyen Mısırlı bir prens olan Mehmed Said Halim Paşa geçmiştir. İTC'nin hâkimiyeti güçlü bir şekilde muhafaza edilmiştir. 1913-1918 yılları arasında Said Halim Paşa ve Talat Paşa kabinesi yönetiminde etkin olmuştur.⁴⁶⁶ Said Halim Paşa kabinesi İttihatçı kabineden oluşmuştur. Bu dönemde devlet, üç paşalar (Talat, Enver ve Cemal Paşalar) tarafından yönetilmiştir. Halim Paşa, İslamcılığın canlandırılmasını savunan bir şahsiyete sahipti. Fakat, içinde bulunduğu koşullar Halim Paşa'yı İttihatçıların esiri yapmıştır. Halim Paşa, ülkenin yönetimini üç paşalara bırakmış kendisi de Âyan üyeliğine çekilmiştir. Enver paşa; *Hürriyet Kahramanı* olarak ün kazanmıştır. Meşrutiyet taraftarı olarak bilinmiştir. Cemal Paşa, Genç Türklerin ilk üyesi olmakla askeri alanda yetenekliliği ile ön plana çıkmıştır. Bu üç paşalardan taraftarı en fazla olan Cemal Paşa olmuştur.⁴⁶⁷ İTC'nin askeri yapısı içerisinde Enver Paşa'dan sonra Cemal Paşa ününü sağlamıştır.⁴⁶⁸ Talat

⁴⁶² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839- 1950*, s. 126.

⁴⁶³ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 202.

⁴⁶⁴ Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908- 1913*, s. 125- 126.

⁴⁶⁵ Zekeriya Türkmen, "Mahmud Şevket Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 27, Ankara 2003, s. 385.

⁴⁶⁶ Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babîâli*, s. 351.

⁴⁶⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 224- 225.

⁴⁶⁸ M. Şükrü Hanioğlu, "Cemal Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 7, İstanbul 1993, s. 307.

Paşa, Babiâli Baskınının düzenleyicileri arasında yer almıştır. Talat Paşa'nın cemiyetin ön planda olmasını istemesi sarayı pasif duruma düşürmüştür. İTC arasında gücü artan Talat Paşa'nın hükümete yapmış olduğu müdahaleler Sadrazam Halim Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Cemiyetin ileri gelenleri ile arası bozulan Halim Paşa'nın istifa etmesi ile sadrazamlığa Talat Paşa tayin edilmiştir. Talat Paşa, yaşanan siyasi olaylarda anlaşılmaya varamayınca İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin ABD başkanı Wilson ile mütareke girişiminde bulunması Talat Paşa'yı zor duruma sokmuştur. Talat Paşa istifa etmiş yerine Ahmed İzzet Paşa kabinesi kurulmuştur.⁴⁶⁹ Bu üç paşaların yönetimi altında devletin gücüne güç katılmıştır. Muhalefet yanlısı partiler yıkılmış, liderleri ise sürgüne gönderilmiştir.⁴⁷⁰ İzzet Paşa'nın sadareti ancak yirmi beş gün sürmüştür. İzzet Paşa, askeri yapıda görev almasından kaynaklı olarak siyasete karışmamıştır. Zaten İzzet Paşa, İttihatçılar tarafından göreve getirilmiştir. Bu yüzden düşünceleri ile kimi zaman padişah ile zıt fikirlere düşmüştür. İzzet Paşa, üç paşaların gizlice yurt dışına kaçmasına göz yumduğu ileri sürülerek siyasette tepki ile karşılanmıştır. Bu durum, İzzet Paşa'nın cemiyetin güç kazanmasını istediğini göstermiştir. Padişah, İTC nazırlarını değiştirmek istemiştir. İzzet Paşa, padişahın bu fikrini anayasaya aykırı görmesi istifasına neden olmuştur.⁴⁷¹ İzzet Paşa'nın istifa etmesi ile Tefik Paşa hükümeti kurulmuştur. Tefik Paşa'nın sadaretinin ikinci günü İtilaf devletleri İstanbul'u işgal etmiştir. Yeni kabinesini kuran Tefik Paşa, kabinesinin istediği doğrultuda iş görememesi sonucunda istifaya mecbur kalmıştır.⁴⁷²

Kabine değişikliklerinde bir geçiş süreci yaşanmıştır. Sultan Vahdettin, yönetim işlerinin kontrolünü kendisi sağlamak istemiştir. İttihatçı taraflar yurt dışına kaçmıştır. Böylece padişah, Meclis- i Mebusan'ı dağıtmış ve sadrazamlığa eniştesi Damad Ferid Paşa'yı tayin etmiştir.⁴⁷³ Damad Ferid Paşa, başta İttihatçılara yaranmak için bir siyaset benimsemiştir. Fakat umduğunu bulamayan Damad Ferid Paşa, İttihatçılar aleyhinde bir politika benimsemiştir. Damad Ferid Paşa, yönetimde gücün tekrar Yıldız Sarayına kayması gerektiğini padişahın ön plana çıkmasını istemiştir. Bu durum; İTC'ye karşı muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Damad Ferid Paşa, bazı

⁴⁶⁹ M. Şükrü Hanioglu, "Talat Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 39, İstanbul 2010, s. 503.

⁴⁷⁰ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 226.

⁴⁷¹ Küçük, "Mehmed VI", s. 442.

⁴⁷² Kemal Beydilli, " Ahmed Tefik Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1989, s. 139.

⁴⁷³ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 240.

muhalif kesimlerin bir araya gelmesiyle kurulan *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın genel başkanı olmuştur. Parti içinde yaşanan olumsuz durumlar Damad Ferid Paşa'nın istifasına neden olmuştur.⁴⁷⁴ Yaşanan iç çekişmeler Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasına neden olmuştur. Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması Milli Mücadele liderleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Mustafa Kemal ve arkadaşları ile görüşme sağlaması için Amasya'ya gönderilmesi memnuniyet durumunu ortaya koymuştur.⁴⁷⁵ Yapılan görüşmede dikkat çeken konu meclisin nerede toplanacağı olmuştur. Alınan kararlar neticesinde meclis, İstanbul'da toplanmıştır. İtilaf devletlerinden çekinen padişah, meclisin açılış tarihini sürekli ertelenmesinden kaynaklı olarak Ali Rıza Paşa, sadareten çekilmek istemişti fakat bu durum kabul edilmemiştir. 12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan Misak-ı Milli'yi resmen onaylamıştır. Milliyetçi mebuslardan oluşan *Felâh-ı Vatan* grubu, hükümetten bazı nazırların değiştirilmesini istemiştir. İtilaf devletlerinin hükümete baskı yapması ve yapmış oldukları birtakım tekliflere daha fazla dayanamayan Ali Rıza Paşa istifa etmiştir.⁴⁷⁶ Ali Paşa'nın çizgisinde devam eden bir hükümetin kurulması için padişah, Salih Paşa'yı sadarete tayin etmiştir. Padişah, saray hâkimiyetinin sağlanması için Salih Paşa'nın kabineye mebuslardan üye almamasını ve seçeceği kişileri de öncelikli olarak saraya danışmasını istemiştir. Salih Paşa, mebuslardan kabineye üye almamış fakat seçtiği kişileri saraya danışmamıştır. Bu durum; Damad Ferid Paşa'nın yeniden hükümete getirilmesi için sarayın yapmış olduğu bir planlama olduğu fikrini oluşturmuştur.⁴⁷⁷

Damad Ferid Paşa, farklı hükümetlerin gelmesini ve işlerin karışmış olmasını değişen hükümetlere bağlamıştır. Tekrar sadarete gelen Damad Ferid Paşa, yeni kabine üyelerini hiçbir partiye mensup olmayan tarafsız kişilerden oluşturmuştur. Milli Mücadele taraftarları olan İzzet, Ali Rıza, ve Salih Paşalar bakanlar kurulu memuriyetine tayin edilmişlerdir. Damad Ferid Paşa, fiilen tükenmiş bir yönetimi devralıp aynı zamanda Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesini de gizli bir şekilde yürütmüştür. Damad Ferid Paşa, vatana ihanet suçu ile istifasını verip yurt dışına

⁴⁷⁴ Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 8, İstanbul 1993, s. 436.

⁴⁷⁵ Erol Kaya, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 13, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 928.

⁴⁷⁶ Cevdet Küçük, "Ali Rızâ Paşa", *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1889, s. 441.

⁴⁷⁷ Küçük, "Mehmed VI", s. 425.

kaçmıştır.⁴⁷⁸ Son Osmanlı sadrazamı olan Tevfik Paşa, Damad Ferid Paşa yerine tekrar kabinesini kurmuştur. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Tevfik Paşa, 12 Mart 1921'de Londra'da toplanan konferansa İstanbul Hükümeti adına katılmıştır. Toplantıda kendisine söz hakkı verilen Tevfik Paşa'nın şu sözleri dikkat çekmiştir; *Söz asıl milletvekillerine aittir, binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim* diyerek sözü Ankara temsilcilerine bırakmıştır. Milli Mücadele'nin zaferi sonucunda Tevfik Paşa istifasını padişaha sunmuştur. Osmanlı Devleti fiilen yok sayılmış olup; kağıt üzerinde varlığını sürdürmüştür. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti son bulmuştur.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Küçük, “Damad Ferid Paşa” ,s. 437.

⁴⁷⁹ Beydilli, “Ahmed Tevfik Paşa” , s. 140.

SONUÇ

XIX. yüzyılda hükümetler toplumsal meselelere daha fazla yakınlık duymuş ve bu durum yenilik yapma ihtiyacını doğurmuştur. Bürokratlar ve aydın kesim devletin içinde bulunduğu duruma çözüm bulmaya başlamıştır. 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı, teokrasi anlayışı ile bütünleşen mutlak monarşinin yetkilerini hukuk ilkeleri ve yasalar ile sınırlandırmıştır. Fermanın en önemli özelliği kanun önünde Müslüman ve Hristiyan tebaanın eşit sayılmış olmasıdır. Bu durum; kanun gücünün üstünlüğünü gözler önüne sermiştir. Tanzimat Fermanı modernleşme çabalarının en önemli siyasi sonucu olmuştur. Siyaset ve yönetim anlayışı liberalleşmiştir. Tanzimat Fermanı ile bürokratik yapı ön plana geçmiş padişahın etki alanı daraltılmıştır. Meşrutiyet sürecine giden yolda başlangıç aşaması olarak görülmüştür. Tanzimat Fermanının ardından 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere geniş haklar tanınmıştır. Islahat Fermanı genel olarak eşitlik kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nde anayasal sürece giden zemini hazırlamıştır.

1876-1909 yılları arası tarihimizde her ne kadar I. Meşrutiyet dönemi olarak bilinmekte ise de bu döneme damgasını vuran asıl etken Sultan II. Abdülhamid'in saray (Yıldız Sarayı) merkezli yönetim anlayışıdır. 93 Harbini bahane ederek Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatile gönderen sultan, Kanun-i Esasi'yi sembolik bir makamda tutmuş, devleti oldukça geniş bir mabeyin bürokrasisi ile yönetmiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın 1861 tarihli *Ayine ve Hasbihal* adlı eserindeki teorik çerçeveyi pratiğe ustalıkla döktüğü anlaşılan Sultan, kimi çevrelerce "istibdat" adı verilen monarşik sistemini kurmuş ve bu sistemin kurumsal örgütlenmesini gerçekleştirmiştir. Saray-Babıali ilişkileri açısından dönüm noktası olarak kabul edilmesi gereken bu dönemde memur kayıtlarından Hazine-i Hassa'ya, hafiyelikten isimlendirme politikalarına kadar geniş bir çerçevede Sultan-Saray ağırlıklı bir yönetim modeli kurulmuştur.

II. Meşrutiyet ile bütün güç dengeleri bozuldu, anayasa maddelerinde değişiklik yapıldı. Yasama, yürütme, yargı organları farklı kurumlar tarafından yürütülmeye başlandı. Sarayın etkin olan gücü azaldı, bürokrasinin etki alanı genişletildi. Bu durum

padişahın geri planda kaldığını ve meclisin yetkisinin arttığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde bu dönemde iç sorunlar ve dış sorunlar varlığını devam ettirmekteydi. İç sorun olarak azınlık sorunu, dış sorun olarak ise Avrupalı devletlerin baskısı devleti çöküş noktasına getirdi. Anayasal gelişmenin çizgisi saltanattan başlayarak meşruti sisteme daha sonra cumhuriyete kadar giden bir süreç izledi.

XX. yüzyılın başlarında Saray ve Babıâli ilişkilerinde önemli kırılmaların yaşandığı tespit edilmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Saray ve Babıâli arasındaki rekabetin daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. 31 Mart isyanından sonra Sultan II. Abdülhamid'in yaklaşık otuz yıl boyunca sürdürdüğü saray rejimi tasfiye edilerek yeni bir Babıâli çağı başlamıştır. Bu dönemde sarayın iktidar araçları tasfiye edilmiş ve saraya yakın olan devlet adamları devlet işlerinden uzaklaştırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid, dönemine damgasını vuran "Hamidiye" tabiri kurumlardan ve yer isimlerinden çıkartılmıştır. Anayasa ve diğer yasalarla da yapılan düzenlemeler sonucunda padişahlık makamı sembolik bir kurum haline getirilmiştir. Dolayısıyla devletin ve milletin bekası için pek hayırlı olmasa da Babıâli'nin saray karşısındaki bu başarısı XX. yüzyılın başları itibarı ile tarihimizde önemli kırılmaları ve eksen kaymalarını da beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

1.) ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. (Yıldız Esas Evrakı) Y. EE. ,75/ 26, h. 03. Za 1296 (m. 19 Ekim 1879).

BOA. (Yıldız Perakende Tahrirat-ı ve Mabeyn Mütercimliği) Y. PRK. TKM. , 15/ 25, h. 25. L 1306 (m. 24 Haziran 1889) ; 17/ 55, h. 28. L 1307 (m. 17 Haziran 1890) ; 15/ 13, h. 20. N 1306 (m. 20 Mayıs 1889).

BOA. (İrade Dâhiliye) İ. DH. 912/72403, h. 25.05.1301 (m. 23 Mart 1884).

BOA. (Yıldız Sadaret Hususi Mazurat) Y. A. HUS. 179/30, h. 26.09.1301 (m. 20 Temmuz 1884).

BOA. (Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı) DH. MKT. 1425/34, h. 19.09.1304 (m. 11 Haziran 1887).

BOA. (İrade Taltifat) İ. TAL. 273/36, h. 29.11.1319 (m. 9 Mart 1902).

BOA. (İrade Dâhiliye) İ. DH. 1477/13, h. 29.08.1327 (m. 5 Eylül 1909).

BOA. (İrade Dâhiliye) İ. DH. 1478/69, h. 07.12.1327 (m. 20 Aralık 1909).

BOA. (Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi) DH. MUİ. 95/47, h. 18.05.1328 (m. 28 Mayıs 1910).

BOA. (Şura-yı Devlet) ŞD. 1607/34, h. 04.02.1328 (m. 15 Şubat 1910).

BOA. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiye Kalemi) MF. İBT. 275/57, h. 07.06.1328 (m. 16 Haziran 1910).

BOA. (Babîâli Evrak Odası) BEO. 3399/254877, h. 21.08.1326 (m. 7 Eylül 1909).

BOA. (Yıldız Esas Evrakı) Y. EE. 71/93, h. 02.07.1326 (m. 31 Temmuz 1908).

BOA. (İrade Askeriye) İ. AS. 96/54, h. 29.10.1327 (m. 13 Kasım 1909).

2.) SÜRELİ YAYINLAR

Düstur, II. Tertip, C 1.

3.)ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları*,(Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal), TTK Yay. , Ankara 1996.

AÇIK, Tuncay, *Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2011.

AFYONCU, Erhan, “Sokullu Mehmed Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 37, Ankara 2002, ss. 354- 357.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yay. , İstanbul 1971.

_____, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

AKMAN, Zekeriya, “Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S 43. 2019, ss. 229- 242.

AKÜN, Ömer Faruk, “Ahmed Vefik Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1889, ss. 143- 157.

AKTEPE, Münir, “Çandarlı Halil Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 8, Ankara 2002, ss. 212- 213.

AKŞİN, Sina, “1839’da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti’nin Uluslararası Durumu”, (Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yay. , 2016.

_____, “Siyasal Tarih (1908-1923)” , *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, C 4, Cem Yay. , 2000.

_____, 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

_____, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789- 1980)*, Yenigün Haber Ajansı, C 1, İstanbul 1997.

AKYILDIZ, Ali, “Mâbeyn-i Hümayun”, *DİA*, TDV Yay. , C 27, İstanbul 2003, ss. 283- 286.

_____, “II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babîâli'yle (Hükümet) İlişkileri”, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay. , İstanbul 2009, ss. 165-191.

_____, “Meclis-i Meb'ûsan” , *DİA*, TDV Yay. , C 28, Ankara 2003, ss. 245- 247.

_____, “Sened-i İttifak”, *DİA*, TDV Yay. , C 36, İstanbul 2009, ss. 512- 514.

_____, “Tanzimat” *DİA*, TDV Yay. , C 40, İstanbul 2011, ss. 1- 10.

_____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, (Ed: Tansel Güney), İstanbul 2015.

_____, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, Timaş Yay. , İstanbul 2018.

AKYILMAZ, Gül, “III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılâşma Siyaseti”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Ankara 2002, ss. 1089- 1109.

ANDIÇ, Fuat, *Bir Padişah Portresi II. Mahmud*, Hitabevi Yay. , Ankara 2014.

ARASLI, Utkan *Anayasal Temel İlke ve Kavramlar*, Türkiye Barolar Birliği Yay. , Ankara 2015.

ARMAĞAN, Abdüllatif, “Klasik Dönem Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Akademik Bakış*, C 5, S 9, 2011, ss 139- 156

ARMAĞAN, Servet, “Bakanlar Kurulunun Çalışma Usullerine Dair Bazı Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 38, S 1- 4, 1973, ss. 231- 246.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789- 1914)*, TTK Yay. , Ankara 1997.

ARVASI, Melik, *II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011.

ASLAN, Taner, “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askeri Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *OTAM*, S 28, 2010, ss. 1- 26.

AŞÇI, Emine, *İttihat ve Terakki'nin Fikri Yapısı ve Siyasi Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018.

ATAY, Ender Ethem, “Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 7, 2008, S 1-2, 503- 549.

AYDIN, M. Akif, “Anayasa”, *DİA*, TDV Yay. , C 3, İstanbul 1991, ss. 153- 164.

_____, “Kanun-i Esasi”, *DİA*, TDV Yay. , C 24, İstanbul 2001, ss. 328- 330.

AYDIN, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 18, ss. 550- 551.

_____, “Edhem Paşa, İbrahim” , *DİA*, TDV Yay. , C 10, İstanbul 1994, ss. 418- 420.

AYDOĞAN, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, Ötüken Yay. , İstanbul 2005.

BAŞAR, Fahamettin, “*Fetret Devri*”, *DİA*, TDV Yay. , C 12, İstanbul 1995, ss. 480-482

BAŞKAN, Ömer Fatih, *İttihad ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908- 1918)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş 2019.

BEHRAM, Z. Arzu, *1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2016.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Ed. Ayşe Erdem), Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2002.

BEŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı’da Modernleşme ve Aydınlar: 1789- 1908”, *Dini Araştırmalar*, C 2, S 5, 1999, ss. 131- 157.

BEYDİLİ, Kemal, “ II. Abdülhamid’in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa’nın Hatıratı, I-II. (1876-1880)”, *Osmanlı Araştırmaları*, (Haz. Davut Erkan), C 37, S 37, 2011, ss. 222- 227.

_____, “Âli Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1989, ss. 425- 426.

_____, “Ahmed Tevfik Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 2, 1989 İstanbul, ss. 139- 140.

_____, “II. Mahmud”, *DİA*, TDV Yay. , C 27, Ankara 2003, ss. 352- 357.

_____, “Tevfik Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1889, ss. 139- 140.

_____, “ Ahmed Tevfik Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1989, ss. 139- 140.

BEYOĞLU, Süleyman, *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, (Ed. Şaduman Halıcı), Anadolu Üniversitesi Yay. , Eskişehir 2013.

BİLGÜ, Hamza, *Türk Parlamento Tarihinde İki Kanatlı Meclisler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2, S 1, 2008, ss. 211- 226.

BOR, Sefer III. *Selim Hayatı, Edebi Kişiliği, Şarkıları ve 18. Yüzyıl Mûsikîsine Etkileri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2019.

BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukuku’nun Türkiye’de Benimsenmesi*, TTK Yay. , Ankara 1996.

BUÇUKLU, Öner, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012,

CAĞIŞ, Özgür, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliğinde Ahmet Cevdet Paşa*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014.

CAN, Gamze, “Osmanlılık Düşüncesi ve Üç Tarz-ı Siyasette Osmanlılık”, *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C 2, S 6, 2018, ss. 12- 20.

CEYLAN, Ayhan, “1876 Öncesi Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Tecrübesi ve Meclis Uygulaması” , *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, (Ed. Yusuf Tekin) , C 1, TBMM Basımevi, 2020, ss. 3- 32.

ÇABUK, Vahid, *Sultan II. Abdülhamid*, (Ed. M. Murat Sezer), Paraf Yay. , İstanbul 2010.

ÇAKIR, Coşkun, “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat’ın Hazırlanması, İlânı, Tepkiler ve Uygulanması”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , C 14, Ankara 2002, ss. 698- 715.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “1909 Kanun-i Esasî Tadilatı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 2, S 4, 2012, ss. 129- 140.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839- 1950*, İmge Kitapevi, Ankara 1999.

ÇAYCI, Muhammet Emin, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009.

ÇETİN, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2011.

ÇETİN, Atilla, “Hayreddin Paşa, Tunuslu” , *DİA*, TDV Yay. , C 17, İstanbul 1998, ss. 57- 60.

_____, “Halil Rifat Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 15, İstanbul 1997, ss. 327- 328.

ÇETİNSAY, Gökhan- BUZPINAR Şit Tufan, “Midhat Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 30, İstanbul 2005, ss. 7- 11.

DEMİREL, Demokaan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839-1923)”, *Türk İdare Dergisi*, C 423, 2011, ss. 97- 111.

DEMİRCİ, H. Aliyar, “Meşrutî Demokrasi: Dört Seçim, Dört Meclis” , *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, (Ed. Yusuf Tekin) , C 1, TBMM Basımevi, 2020, ss. 59- 98.

DENİZ, Şefaattin, *Osmanlı Devleti’nde Padişah ve Babıali arasındaki İktidar Mücadelesi (1808- 1908)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2002.

DERE, Ahmet, *Sened-i İttifak'tan 1876 Kanun-i Esasi'sine Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanun-i Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2014.

DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi 1876-1908*, KYK Yay. , İstanbul 2002,

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, Kitap Yay. , İstanbul 2014.

DÜNDAR, Fuat, *İttihad ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, İletişim Yay. , İstanbul 2001.

DÜZENLİ, Mesut Bayram, “Enderunlu Fazıl'ın III. Selim Mersiyesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 21, S 39, 2018, ss. 19- 37.

EFENDİOĞLU, Ahmet Mehmet, “İttihat ve Terakki Kongreleri (1908- 1918)”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Haz. Halil Akkurt- Akif Pamuk), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008.

_____, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1996.

ELLEK, Hasan, “Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 3, S 6, 2014, ss. 119- 159.

EMECEN, Feridun, “Osmanlılar”, *DİA*, TDV Yay. , C 33, İstanbul 2007, ss. 487- 496.

ENGİN, Müjdat, *1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

ERASLAN, Cezmi, “Hamidiye Alayları” , *DİA*, TDV Yay. , C 15, İstanbul 1997, ss. 462- 464.

EROĞLU, Cem, “ Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması” , *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi*, C 64, S 01, 2009, ss. 89- 113.

EROĞLU, Haldun, *Osmanlı’da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat, Baskı 1, İstanbul 2016.

_____, “Osmanlı Şehzadeleri ve Devlet Yönetimi” , *Osmanlılar I*, Doğu Batı Düşünce Dergisi Yay. , S 51, ss 81- 99.

ERYİĞİT, Ercan, *İttihad Terakki’nin Osmanlı İmparatorluğunda Siyasete ve Yönetime Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

EYİCE, Semavi, “BÂBİÂLİ”, *DİA*, TDV Yay. , C 4, İstanbul 1991, ss. 386- 389.

EYİCİL, Ahmet, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” , (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 13, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, ss. 404- 436.

EYİGÜN, Melek, “Sultan Abdülhamid”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 2, S 1, ss.1-6.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform:Babîâli*, (Çev. Latif Boyacı- İzzet Akyol), İz Yay. , İstanbul 1994.

GENÇ, Ernur, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 2, S 1, 2017, ss. 133- 174.

GENCER, Bedri, “Haşin Modernlikten Narin Meşrutiyete İkinci Abdülhamid’in Meşruiyet Siyaseti” , *Sultan Abdülhamid Dönemi / Siyaset, İktisat, Dış Politika, Kültür, Eğitim*, (Ed. Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar), İZÜ Yay. , İstanbul 2019.

GENÇER, Mustafa, “Avrupa’nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa” , *Tarih Kritik Dergisi*, C 3, S 4, ss. 85- 99.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamit*, (Çev. Ali Berkay), Homer Kitapevi, İstanbul 2006.

GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Kitapevi Yay. , Bursa 2007.

GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref , “Bakanlar Kurulunun Çalışma Usulleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 22, S 03, 1967, ss. 103- 111.

GÜNEŞ, İhsan, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C 1, S 01,ss. 171- 269.

GÜZ, Nurettin- BAYHAN Gamze, “İlk Muhalif Gazete Olarak İbret”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C 1, S 1, 2016, ss. 1- 15.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Cemal Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 7, İstanbul 1993, SS. 305- 307.

_____, “Meşrutiyet”, *DİA*, TDV Yay. , Ankara 2004, ss.388- 393.

_____, “Talat Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 39, İstanbul 2010, ss. 502- 503.

HOCAOĞLU, Baran, *II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008.

İLGÜREL, Mücteba, “Ahmed I” , *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1989, ss. 30- 33.

_____, “Köprülü Mehmed Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 26, Ankara 2002, ss. 258- 260.

_____, “Zirveden Dönüş: II. Selim’den II. Mehmed’e” , (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 9, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, ss. 1176- 1218.

İNALCIK, Halil, “Bürokrasi, Batılaşma, Laikleşme”, *TBB Dergisi*, S 50, 2004, ss. 61-71.

_____, Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi” , *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 14, S 01, ss. 69-94.

İNAN, Kenan, “Fatih Sultan Mehmed- İstanbul’un Fethi ve Etkileri”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 9, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, ss. 510- 572.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay. , İstanbul 2003.

KAHRAMAN, Yakup, “Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Felsefi Yapı: Pozitivist Paradigmanın İnşası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 4, S 18, 2011, ss. 345- 351.

KALKAN, Veli Denizhan, “Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Haz. Halil Akkurt- Akif Pamuk), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008.

KANAT, Sedat, “II. Abdülhamid Döneminde Mabeyin Hümayunun Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 42, S 2, 2018, ss. 13- 46.

_____, *II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve Görevleri*, Gece Akademi Yay. , Ankara 2019.

KARABULUT, Sezen, “Cumhuriyet Dönemi’nin Uzun Süreli İlk Popüler Tarih Dergisi: Resimli Tarih Mecmuası”, *Belgi Dergisi*, C 2, S 17, 2019, ss.1042- 1071.

KARADANA, Şenol, *II. Abdülhamid Döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Faaliyetleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017.

KARAER, Nihat, “Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamid”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 0, S 26, 2011, ss. 137- 144.

KARAL, Enver Ziya, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi”, (Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yay. , 2016.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C 5, TTK Yay. , Ankara 2011.

KARATAŞ, Yakup, “Sicill- i Ahval Defterlerine Göre Bayezid’li Devlet Memurları” , *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 4, S 1, ss.1- 24.

_____, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

KARATAŞ, Yakup- KARASU, Demet- Karasu M. Kerem, *Mahmud Nedim Paşa Âyine ve Hasbihâl*, Eğitim Yayınevi, Konya 2021.

KARPAT, Kemal – ZENS, Robert W. , “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876- 1909)”, (Çev. Nasuh Uslu), (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C 12, Ankara 2002, ss. 1490- 1514.

KARPAT, Kemal H. , *Türk Demokrasi Tarihi*, (Ed. Neval Akbıyık), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAŞTAN, Yüksel, “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Siyasal Partileşme Süreci” , *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 5, 2017, ss. 89-97.

KAYA, Gökhan, “Bürokratik Nüfûza Karşı Monarşik Egemenliği Yeniden Kurgulamak Üzerine Bir Girişim: Mahmud Nedim Paşa’nın Görüşlerinde Ahlâk ve Devlet İdaresi”, *OTAM*, S 38, 2015, ss. 73- 103.

KAYAOKAY, İlyas, “İstibdad Devrini Anlatan Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Eser: Münâcât-ı Erbâ’in”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 1, 2019, ss. 713- 731.

KAYA, Erol, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı” , (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C 13, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, ss. 927- 952.

KIZILTAN, Yılmaz, “I. Meşrutiyet’in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 26, S 1, 2006, ss. 251- 272.

KİRMAN, Emin, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi(1946-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2006.

KIRMIZI, Abdülhamit, *Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895- 1908*, Klasik Yay. , İstanbul 2008.

KOÇAK, İlhami, *Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2017.

KODAMAN, Bayram, “İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914), (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , C 13, Ankara 2002, ss. 286- 334.

KÖPRÜLÜ, F. Orhan, “Fuad Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 13, İstanbul 1996, ss. 202- 205.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay. , İstanbul 2000.

KURŞUN, Zekeriya - KAHRAMAN Kemal, “Derviş Vahdeti”, *DİA*, TDV Yay. , İstanbul 1994, ss. 198-200.

_____, “İbrahim Hakkı Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 21, İstanbul 2000, ss. 311- 314

KUTLU, A. Tekin, *II. Abdülhamid Kızıl Sultan Mı, Ulu Hakan Mı*, (Ed. Ahmet Seyrek), Nokta Kitap, İstanbul 2007.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülaziz”, *DİA*, TDV Yay. , C 1, İstanbul 1988, ss. 179- 185.

_____, “Abdülmecid”, *DİA*, TDV Yay. , C 1, İstanbul 1988, ss. 259- 263.

_____, “Babıali Baskını”, *DİA*, TDV Yay. , C 4, İstanbul 1991, s. 389- 390.

_____, “II. Abdülhamit”, *DİA*, TDV Yay. , C 1, İstanbul 1988, ss. 216- 224.

_____, “Ahmed Ârifî Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 3, İstanbul 1991, ss. 370- 371.

_____, “Mehmed VI” , *DİA*, TDV Yay. , C 28, Ankara 2008, s. 422- 430.

_____, “Damad Ferid Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 8, İstanbul 1993, ss. 436- 439.

_____, “Ali Rızâ Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 2, İstanbul 1889, ss. 440- 441.

KÜLÇE, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitabevi Yay. , İstanbul 2013.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* , (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay. , Ankara 2000.

MARDİN, Şerif, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895- 1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay. , İstanbul, 1996.

MANAV, Nursel, “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, 2017, ss. 240-260.

MENGÜÇ, Yaşar Fatih, *1909 Osmanlı Kanuni Esasi Tadilleri Çerçevesinde Kanun Yapma Usulü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

MUMCU, Ahmet, “Dîvân- ı Hümayun”, *DİA*, TDV Yay. , C 9, İstanbul 1994, ss. 430-432.

ODABAŞI, İsmail Arda, “Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar”, *Bilim Ütopya*, S 132, 2005, ss. 16- 31.

OĞUZ, Ahmet, “Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 2, S 2, 2013, ss. 109- 120.

OKUR, Mehmet, “ II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri” , *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 0, S 11, 1999, ss. 225- 238.

OLGUN, Kenan, “II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusan’ı ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, C 0, S 13, 2002, ss. 111- 132.

ORTAYLI, İlber, “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C 12, Ankara 2002, s. 1528.

_____, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (Ed. Adem Koçal), Timaş Yay. , Baskı 29, İstanbul 2009.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, (Ed. Elif Çakır), Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

ÖNCÜ, Servet Ali, “Tevfi Paşa Hükümeti’nin Programı ve Meclis-i Mebusan’daki Müzakereler” , *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2013, ss. 261- 280.

ÖZCAN, Azmi, “Osmanlıcılık”, *DİA*, TDV Yay. , C 33, İstanbul 2007, ss. 485- 487

_____, “Otuz bir Mart Vak’ası”, *DİA*, TDV Yay. , C 34, İstanbul 2007, ss. 9- 11.

_____, “Saffet Mehmed Esad Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 35, İstanbul 2008, ss. 467- 469.

_____, “Sultan II. Abdülhamid”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C 12, Ankara 2002, ss. 1547- 1581.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *DİA*, TDV Yay. , C 29, Ankara 2004, ss. 246- 249

ÖZÇELİK, A. Selçuk, “Sened-i İttifak”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 24, S 1- 4, 1959, ss. 1- 12.

ÖZKAN, Kenan- GÖKGÖZ Gökhan, “İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal’in Düşünce Dünyası”, *Belgi Dergisi*, S 8, 2014, ss. 1083- 1107.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “ Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış”, ”, *Cumhuriyet’in 87. Yılında Anayasa ve Dış*

Politika Tartışmaları Bilimsel Toplantı Bildirileri 23 Aralık 2010, (Haz. Yasemin Türkkan, Emre Sarol), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013.

ÖZTUNA, Yılmaz, *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, Ötüken Yay. , İstanbul 2017.

ÖZTÜRK, Necdet, “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi” , (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 9 , Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002. , ss. 408- 466.

ÖZÜÇETİN, Yaşar- YILDIZ Sıddık, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusanca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 13, S 1, 2009, ss. 11- 24.

PAMİR, Aybars, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*”, C 53, S 2, 2004, ss. 61- 82.

PAMUK Bilgehan, “Zor Yılların Başlaması” , (Ed. Tufan Gündüz) , *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yay. , ss. 279- 343.

POLAT, Nazım Hikmet, “XX. Asrın Şafağında Türkiye”, *Türkiye Dünyası Edebiyat Tarihi*, C 8, Atatürk Kültür Merkezi Yay. , Ankara 2007.

POLAT, Hasan Ali, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908- 1918)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018.

SAİD PAŞA – TAHSİN PAŞA, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı* , (Ed. Ö Andaç Uğurlu), Örgü Yay. , İstanbul 2008.

SAİD PAŞA, *II. Abdülhamid'in ilk Mabeyin Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı I- II (1876- 1880)*, (Haz. Davut Erkan), Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Yayınları, Ankara 1999.

SARICAOĞLU, Fikret, “Karavezir Mehmed Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 24, İstanbul 2001, ss. 477- 478.

SAYDAM, Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, ss. 782- 804.

_____, “Mütercim Rüşdü Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 32, İstanbul 2016, ss. 202- 203.

SERTOĞLU, Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, TTK Yay. , C 6, Ankara 2011.

SEYİDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrin’de Meclis-i Vâlâ (1838- 1868)*, TTK Yay. , Baskı 2, Ankara 1999.

SHAW, Stanford J. , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Ankara 2002, ss. 1000- 1031.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), C 1, E Yay. İstanbul 1982.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay. , C 5, İstanbul 2016.

SUBAŞI, Turgut, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Ankara 2002, s. 1272.

ŞAHİN, Ahmet Yavuz, *Sultan II. Mahmud ve Dönemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

ŞENDAL, Tunay, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Sultan II. Abdülhamit’e Karşı Muhalefette Azınlıklarla Olan İlişkileri: İttihat ve Terakki, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler” , *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S 88, 2019, ss. 745- 767.

_____, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı- Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2018.

ŞIVGIN, Hale, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , C 13, Ankara 2002, ss. 491- 521.

TAHSİN PAŞA, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıratları*, (Ed. Emre Taş), Yakın Plan Yay. , İstanbul 2017.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, (Ed. Korkut Tankuter), Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2007, s. 21.

TAŞTAN, Yahya Kemal, *Türk Milliyetçiliği'nin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860-1876)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

TERZİ, Arzu (Tozduman), “Hazine-i Hassa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. , C 17, İstanbul 1998, ss. 137-141.

TEKTAŞ, Nazım, *Sadrâzamlar, Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı*, Çatı Kitapları, İstanbul 2002.

TEMİZTÜRK, Hakan- SEYHAN Salih, “ II. Meşrutiyet ve Millet Gazetesi”, *Atatürk İletişim Dergisi*, S 2, 2011, ss. 1- 19.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul 2009.

TURAN, Orhan, “II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 60, 2018, ss. 65- 86.

TURAL, Erkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.

TURSUN, Soner, *II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2013.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Mahmud Şevket Paşa” , *DİA*, TDV Yay. , C 27, Ankara 2003, ss. 384- 386.

_____, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68689> , ET. 28.03.2021.

UĞURLU, Ayşe Hilâl, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyasi ve Askeri Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “ II. Sultan Abdülhamid'in Ha'li ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar “, *Belleken*, TTK Yay. , C X, S 40, 1946 Ankara, ss. 705- 748.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C 1, TTK Yay. , Ankara 2011.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C 4, TTK Yay. , Ankara 2011.

_____, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK Yay. , Ankara 2000.

ÜLGER, Mustafa, “19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 13, S 1, 2008, ss. 197- 206.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay. , İstanbul 2011.

_____, *Sultan'a Hükmeden Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa*, Erdem Yay. , İstanbul 2019.

VURAL, Hamza Semih, “Sultan II. Abdülhamid'in cülusu”, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 5, S 2, 2019, ss. 124- 133.

- VURAL, Hanifi- BÖLER Tuncay, “Ahmet Vefik Paşa ve Türk Diline Katkıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 0, S 46, 2011, ss. 1- 24.
- YAMAK, Sanem, “Meşrutiyetin Bayramı: “10 Temmuz İd-İ Millisi” *İstanbul Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 0, S 38, 2008, ss. 323-342.
- YAZICI, Serkan, *Osmanlı’da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2011.
- YEĞEN, Erdoğan, *Sultan Abdülhamid*, Sentez Yay. , Ankara 2014.
- YENER, Tevfik, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılap Kitabevi Yay. , İstanbul 2015.
- YENİÇERİ, Özcan, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, C 12, Ankara 2002, ss. 1436- 1468.
- YILDIRIM, Nuran, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, <https://dosyahastane.saglik.gov.tr/Eklenti/3252,hamidiyeetfalpdf.pdf?0>, (Ed. Suat Türkmen), ET. 28.03.2021, 2010.
- ZAKIA, Zahra, “Sultan II. Mahmud’un (1808- 1839) Reformları”, (Ed. Kemal Çiçek, Güler Eren, Cem Oğuz), *Osmanlı Ansiklopedisi*, C 7, Ankara 1999, s. 254- 255.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* , (Çev. Yasemin Soner Gönen), İletişim Yay. , İstanbul 2002.